

V.K.SENÇAQOV

**İQTİSADİ TƏHLÜKƏSİZLİK:
GEOSİYASƏT, QLOBALLAŞMA,
ÖZÜNÜQORUMA VƏ İNKİŞAF**

**Dördüncü kitab
Rus dilindən tərcümə edilmişdir**

BAKI - 2008

V.K. SENÇAQOV

**GKONOMİÇESKAƏ BEZOPASNOSTĞ:
Qeopolitika, qlobalizaüiə, samosoxranenie i
razvitie**

Kniqa çetvertəə

**Moskva
Finstatinform
2002**

UOK 33
KBT 65.5

Kitab əməkdar elm xadimi, iqtisad elmləri doktoru, professor **A.Ş.Şəkərəliyev** ümumi rəhbərliyi və redaktəsi ilə «Gömrük işinin təşkili» kafedrasının əməkdaşları tərəfindən rus dilindən tərcümə edilmişdir.

Sençaqov V.K.

S 30 İqtisadi təhlükəsizlik: Geosiyasət, qloballaşma, özünüqoruma və inkişaf (dördüncü kitab) / Rus dilindən

tərcümə . Bakı: «İqtisad Universiteti», 2008
İSBN 5-7866-0182-X

Kitabda Rusiyanın geosiyasi strateqiyası nöqteyi-nəzərindən dövlətin milli gücünün komponentləri, onun geosiyasi statusunun uyğunsuzluqları analiz olunur. Gətirilən qloballaşma üsürlərinin təsnifatı əsasında dünyanın yeni inkişaf şəraitində Rusiyanın mövqeyinin əsas konturları təklif olunur. İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyat sahəsində milli maraqları, iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının xətlərini və kənar mənalarını özündə birləşdirən mürəkkəb indikativ sistem kimi baxılır.

Elmi işçilər, ali təhsil məktəblərinin müəllimləri, aspirantlar, iqtisadi və maliyyə idarələrinin, korporasiyalarının mütəxəssisləri və Rusiya iqtisadiyyatının yeni inkişaf tendensiyaları ilə maraqlanan bütün oxucular üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© Sençaqov B.K., 2002

© Oformlenie. ZAO «Finanstatinform», 2002

© «İqtisad Universiteti», 2008

GİRİŞ

1993–1994 jü illərdə ilk dəfə olaraq RF Təhlükəsizlik Şurasının tapşırığına əsasən bir qrup aparıcı alimlər tərəfindən kompleksli təhlil aparılaraq Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyası işlənilib hazırlanmışdır. O zamanlar bu sahədə aparılan tədqiqatların bu gün kəsb etdiyi ijtimai əks-səda doğuracağına inanmaq çətin idi. Bu problem ilə bağlı bir sıra ali ixtisas müəssisələrində (Q.V.Plexanov adına İqtisadi akademiya, Rusiya dövlət xidməti akademiyası və.b.) xüsusi tədris proqramları tərtib olunmuşdur. Namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müdafiəsi ilə bağlı RF Sənaye, Elm və Texnologiya Nazirliyi tərəfindən iqtisadi təhlükəsizlik üzrə pasport təsdiq edilmişdir. 1999–2001 ji illərdən REA (İqtisadiyyat institutu) və REİE iştirakı ilə Sankt–Peterburqda, Nicni Novqorodda, Yaroslavlda, Volqoradda, Voronecdə elmi–praktiki konfranslar keçirilmişdir. ABŞ və Çində bu problemə böyük maraq vardır. Çində 2000–ji ildə müəllif tərəfindən ÇXR Dövlət şurası nəzdində fəaliyyət göstərən inkişaf mərkəzinin Beynəlxalq Texnologiya və İqtisadiyyat İnstitutunda və Pekin Texnoloci Universitetinin iqtisadiyyat və menejment Məktəbinin milli təhlükəsizlik İntstitutunda məruzələri oxunmuşdur.

Demək olar ki, tədqiqatlar həm elmi, həm də işgüzar birlik tərəfindən böyük tələbata malik olmuşdur. Tədqiqatların faydalılıq impulsu işin davamiyyəti zərurətinə olan inamı möhkəmləndirmiş, alimlərin, mütəxəssislərin, geniş oxucu kütləsinin bu işin nəticələri ilə tanışlığına geniş şərait yaratmışdır. Oxujuya təqdim olunan yeni kitab bu seriyadan dördüncü kitabdır. Birinci kitab 1996–ji ildə «İqtisadi təhlükəsizlik. Maliyyə. Banklar» adı altında, ikinci kitab—«İqtisadi təhlükəsizlik; istehsalat–maliyyə–banklar» adı altında 1998–ji ildə «Maliyyə informasiyası» nəşriyyatı tərəfindən dərc edilmişdir. Bu nəşr Ağ evin məmurları üçün stolüstü kitaba

çevrilərək «Müstəqil qəzet» adlandırılmış və bir sıra elmi dərgilərdə müsbət, layiqli qiymətini almışdır (EKO, «Maliyyə» və. s.) Üçüncü kitab—«Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyi (tendensiyalar, metodologiya, təşkilat)» 2000-ci ildə REA iqtisadiyyat institutu tərəfindən dərij olunaraq 1998–1999-cu illərdə iqtisadi təhlükəsizliyin daxili və xarici təhlükələrinin müqayisəli təhlili ilə qiymətləndirilməsindən, o jümlədən də 2000–2001-ci illərdə yaranan ayrı-ayrı təhlükəli hallardan ibarətdir. Burada iqtisadi təhlükəsizliyin təminatının təşkilati – metodiki aspektlərinə daha da istinad edirlər.

Oxujunun diqqətinə təqdim edilən dördüncü kitabda iqtisadi təhlükəsizlik qloballaşma dövründə Rusiyanın geosiyasi strategiyasının formalaşması sisteminin tərkibində nəzərdən keçirilir. Geosiyasi dövlət kimi çıxış edən Rusiyanın disbalansları təhlil olunur. Qloballaşmanın əsas elementlərinin və iqtisadi təhlükəsizliyin meyarlarının sistemləşdirilməsi əsasında Rusiyanın mövqeyinin əsas konturlarını, onun iqtisadiyyat sahəsində fəaliyyətini (ixrajat – idxalat siyasəti, iqtisadiyyatın açıqlılıq hədləri, ÜTT daxil olarkən qəbul olunması zəruri tədbirlər və.s.) təyin edilməsinə dair müəyyən jəhdlər atılmışdır.

İlk dəfə olaraq «iqtisadi təhlükəsizlik» kateqoriyası bir sıra funksional bir–biri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədar bloklardan ibarət sistem kimi təmsil olunur (milli təhlükəsizlik konsepsiyası, iqtisadiyyat sahəsində Rusiyanın milli maraqları, iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları və ilkin əhəmiyyəti, iqtisadi təhlükəsizliyin təşkilati–təminat strukturu və onun hüquqi mexanizmi).

2001–2003-cü illərdə real və mümkün ola bilən təhlükələrin sistemləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Burada xüsusi yer təhlükəsizlik səviyyələrinin əsaslandırılmasına ayrılır. Göründüyü kimi bu əsasların ilkin dəlili kimi sosial indikatorlar çıxış edir (əhalinin gəlirlərinin aşağı səviyyəsi, əhalinin ayrı–ayrı təbəqələrinin həyat səviyyəsinin həddən artıq differensiyası, kasıbların yüksək miqdarı). İqtisadi təhlükəsizliyin digər

əhəmiyyətinin hesablanması metodik üsulları təklif edilmişdir (ÜMM, qızıl – valyuta ehtiyatları, sikkələşmə əmsalı). Əsas indikatorların qarşılıqlı fəaliyyəti sistemində valyuta kursunun müəyyənedici rolu sübuta yetirilir.

Bu kitabda əvvəllər dərij olunmuş ədəbiyyat ilə müqayisədə büdcə–vergi və pul–kredit siyasətinin effektivliyinin artımı problemlərinə daha az diqqət yetirilir. Bu sahədə yerinə yetirilən işlər davam edir və sonralar da dərij etdirilə bilər.

Müəllif həm qloballaşma dövründə milli təhlükəsizlik nəzəriyyəsinin sahəsində, həm də iqtisadi təhlükəsizliyin indikativ sistemindən istifadənin metodik əsasları ilə bağlı aparılan tədqiqatların dərinləşməsi zərurətini dərk edir. Hal–hazırda iqtisadi təhlükəsizliyin problemləri üzrə işlərin genişlənməsi və dərinləşməsi üçün zəruri olan şərait daha əlverişlidir. Bu yaxınlarda Rusiya Prezidenti V.V.Putin 2010-ju ilə qədər iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyasının yeni redaksiyasının işlənilib hazırlanması haqqında qərar qəbul etmişdir.

Müəllif həmkarları professor B.V.Qubinə, iqtisad elmlər namizədi E.A.İvanova bu kitab üzərində işlərkən təqdim etdikləri dəyərli məsləhətlərinə, eləcə də N.V.Kurnovaya və E.A.Anisimova əlyazmaların nəşrə hazırlanması işində göstərdikləri texniki dəstəyə görə öz dərin minnətdarlığını bildirir. Müəllif Çində seminar məşğələlərin təşkilatçısı olan professor Weiye Ma professor Zun Lan Lana, o jümlədən də iqtisad elmlər doktoru Ley Ciasuya müəllifin iqtisadi təhlükəsizlik üzrə problemlərə dair konsepsiyalarını müzakirə etdiklərinə görə də minnətdardır. Məhz bu müzakirələrin nəticəsində bu kitabın nəşri ilə bağlı ideya yaranmışdır.

Professor V.K.Sençaqov

F ə s i l 1

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK – MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİYİN ƏSAS KİMİ

1.1. DÖVLƏTİN MİLLİ GÜJÜ VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ

XX əsrin sonunda ümumi sistemli anlayışlar arasında «təhlükəsizlik» və «milli təhlükəsizlik» kateqoriyaları xüsusi yer tutur. Bu ilk növbədə bəşəriyyətin inkişafının mürəkkəbləşməsi, maddi dünyanın predmetlərinin artımı, nüvə və digər kütləvi qırğın silahlarının daha da yayılması, yeni təhlükəli xəstəliklərin meydana çıxması, beynəlxalq terrorçuluq ilə əlaqədardır. Kompüterlərin, yüksək texnologiyaların tətbiqi ilə maliyyə bazarlarının qloballaşması pul-əmtəə dövrüyyəsinin sürətlənməsinə, kapital axınının miqyaslarının artımına gətirib çıxarmışdır. Bu proseslər iqtisadi artım prosesinə yardım göstərərək eyni zamanda risk amillərinin əhəmiyyətini artıraraq təhlükə zonasını nəinki dövlətin biznesində, eləcə də fəaliyyətində də genişləndirirlər. Yer kürəsinin bir regionunda böhranın meydana çıxması zamanı o sürətlə başqa regionlarda bərqərar olur. Məsələn 1997-ci ilin sonunda Jənubi-Şərqi Asiyada maliyyə böhranının yaranması Rusiyanın da bu böhranlı vəziyyət ilə qarşılışmasına şərait yaratdı. Daha sonra isə Rusiya böhranı da inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına da toxundu.

Buna görə də heç də təsadüf deyil ki, bir çox ölkələr milli təhlükəsizliyin strategiyasını işləyib hazırlayırlar. Məsələn, ABŞ-da milli təhlükəsizliyin müdafiəsi prezidentin əsas vəzifəsi və konstitusiyaya öhdəliyidir. Bu zaman bu müdafiənin əsas obyektləri arasında – xalq, ərazi və həyat tərzi, müdafiə tələb edən ali dəyərlərin arasında isə amerika xalqı seçilir.

Bu milli təhlükəsizliyin sintetik obyektləridir. Onlar sırf iqtisadi xarakterə malik olurlar. Onlar hüquq normalarına təhkim edilmirlər, məhz buna görə də dövlətsünaslıq və ya politologiya sahələrinə şamil olunurlar. İqtisadiyyat milli təhlükəsizliyin əsas məqsədləri arasında əsas yeri tutur. ABŞ

milli təhlükəsizliyinin strategiyasında silahlı qüvvələrin döyüş hazırlığının ən yüksək səviyyədə saxlanması üçün iqtisadiyyatın janlanması, onun rəqabət aparmaq qabiliyyətinin artımı, yeni xarici bazarların açılışı və amerikalılar üçün yeni iş yerlərinin yaradılması zəruridir. ABŞ rəhbərliyi ilk dəfə olaraq 90-ji illərin əvvəllərində amerika mallarının ixrajatının genişlənməsində özəl sektorun yardımına dair 65 konkret tövsiyələrdən ibarət ixrajat strategiyasını işləyib hazırlamışdır.

1999-cu ildə «Yeni yüzillik üçün ABŞ-ın milli təhlükəsizlik strategiyası» işlənib hazırlanmışdır. Burada əvvəllər olduğu kimi üç əsas məqsədlər irəli sürülür; ordunun döyüş hazırlığı kimi dərk edilən təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi; Amerikanın iqtisadi çiçəklənməsinə yardım və digər ölkələrdə demokratiyanın dəstəklənməsi.¹

Rusiyanın milli təhlükəsizlik konsepsiyasında milli təhlükəsizlik vətəndaşların, jəmiyyətin və dövlətin vəjib maraqlarının, eləcə də milli dəyərlərin və həyat tərzinin təbiətinə görə müxtəlif xarici və daxili təhlükələrin geniş spekterindən müdafiə kimi başa düşülür (siyasi, hərbi, iqtisadi, informasiya, ekologiya və.s.) ABŞ-da olduğu kimi milli təhlükəsizliyin təminatında əsas rol iqtisadiyyat üçün ayrılır.

Hər hansı bir dövlətin, hətta miqyaslarına görə böyük ABŞ, Çin, Rusiya kimi dövlətlərin təhlükəsizliyi digər dövlətlərin təhlükəsizliyi ilə əlaqəsiz təhlil oluna bilmir.

Dünyada hərtərəfli təminata malik dövlət mövjud deyildir. Bir tərəfdən təbii sərvətləri kifayət qədər olan, digər tərəfdən də innovasiya texnologiyalarına malik dövlətlər mövjuddur. Hər bir dövlətin milli təhlükəsizliyi bir tərəfdən potensiala, onun səjiyyəvi xüsusiyyətlərinə və bu potensialın güclü komponentlərinə əsaslanaraq, digər tərəfdən o beynəlxalq qarşılıqlı fəaliyyət ilə ticarətin hüdudlarından kənarında realizə olunmur. Dövlətlərin siyasi, iqtisadi və hərbi qüvvələri, o cümlədən də hər barədə zənginliyi beynəlxalq nüfuzun mizan tərəzisində çəkilərək təmamilə müəyyən olunmuş kəmiyyətə ölçü vahidlərinə və indikatorlara malikdirlər.

---

¹ Независимая газета, 1999. №2 (36) С. 8.

Hələ ötən əsrin 80-ji illərində yapon alimləri tərəfindən dövlətin «milli qüvvəsinin» qiymətləndirilməsinin analitik metodu təklif olunmuş və bu baxımdan da bir sıra inkişaf etmiş ölkələr üzrə təqdim edilmiş indeksin müqayisəli təhlili həyata keçirilmişdir. Dövlətin milli qüvvəsi birincisi beynəlxalq birliyə, onun fəaliyyətinin iqtisadi, maliyyə və elmi – texniki sahələrinə töhfə vermək qabiliyyəti, ikincisi isə böhranlı və ekstremal beynəlxalq şəraitdə yaşama qabiliyyəti kimi müəyyən edilir. Ölkənin joğrafi vəziyyətini xarakterizə edən yaşamaq uğrunda mübarizənin qiymətləndirilməsi üçün əhalinin say tərkibi, təbii şərait, iqtisadi potensial, müdafiə potensialı, milli əxlaq, diplomatik fəallıq və məhsuldarlıq indikatorlarından istifadə olunur; üçünjüsü isə bu milli qüvvənin bütün komponentlər komp

leksinə əsaslanmaqla, o jümlədən də güj təzyiqinin köməyi ilə milli maraqları irəli sürmək və məjburən qəbul etdirmək qabiliyyəti kimi çıxış edir. İşarə olunmuş tərkib hissələr indekslər şəklində hesablanaraq, üç əsas indeks dövlətin milli güjünün ümumi, kompleksli indeksi kimi aqreqasiya olunur.

Müqayisəli təhlil 1985–1986-ji illərdə Yaponiya, ABŞ, İngiltərə, AFR, Fransa və SSRİ üzrə həyata keçirilirdi. Bu zaman ölkələrdən birinin ən yüksək göstərijisi kimi 100% qəbul olunmuşdur. Tədqiqatların üstündən 16 il keçməsinə baxmayaraq, 1985–1986-ji ilin müasir reallıqlar ilə qiymətləndirilməsinin müqayisə olunması daha maraqlıdır.

SSRİ–nin böhranlı vəziyyətlərdən çıxma qabiliyyətinin indeksi ABŞ daxil olmaqla bütün digər ölkələrdən yüksək olmuş və 119% təşkil edir. Onun bu kəmiyyətinə əlverişli joğrafi vəziyyətin (206%), əhalinin say tərkibinin (117%), təbii ehtiyatların (103%), müdafiə qüvvələrinin (100%) və diplomatik amil (178%) sayəsində mümkün olurdu.

SSRİ kompleksli, aqreqasiyalı indeksi kifayət qədər yüksək qiymətləndirilirdi. Bu amerika göstərijisininin 77%-ni təşkil edirdi. Bu da öz növbəsində ABŞ ilə müqayisədə jüzi iqtisadi güjü (30%) sayəsində beynəlxalq birliyə daha az töhfə verməsi ilə şərtləşdirilmiş və burada da sıfıra bərabər olan maliyyə güjü bir çox ekspert mütəxəssislərin mülahizələrinə

əsasən daha vəjib əhəmiyyət kəsb edirdi. Hətta elmin və texnologiyanın inkişafına verdiyi töhfəyə görə SSRİ tutduğu 2-ji yer iqtisadi və maliyyə qüvvəsinin zəifliyin bərpa etməmişdir. Bu amerika göstərijilərinin 79%-i deməkdir.

ABŞ ilə SSRİ arasındakı müdafiə qüvvəsi üzrə prioritet qeyri – kafi iqtisadi və maliyyə gücü zamanı SSRİ-ni dağıtıdan qoruya bilməmişdir. 1-ji jədvəlin məlumatlarını təhlil edərək yapon alimlərinin verdikləri qiymətin kompleksliyinə baxmayaraq müxtəlif amillərin geniş qeydiyyatının əsasında gələcəyə boylanmağın və hadisələrin gedişatının müəyyən edilməsinin mümkün olmadığı haqqında qənaətə gəlməyə imkan vermişdir. 80-ji illərin sonunda yapon mütəxəssisləri tərəfindən 2000-ji il üçün «beynəlxalq birliyə verilən töhfə» indekslərinə verilən proqnozlu qiymətlər SSRİ-nin verdiyi töhfənin 40% amerika səviyyəsinə ensə də SSRİ-nin süqutunu qabaqjadan təxmin olunmadığını aydın göstərmişdir. Bizim şəxsi mülahizələrimizə əsasən xatırlanan metodikada dövlətin siyasi sabitliyi və özünüinkişaf qabiliyyəti amillərinin təsiri qiymətləndirilməmişdir. Siyasi sabitlik amili həm «beynəlxalq birliyə verilən töhfənin», həm də «yaşamaq qabiliyyətinin» qiymətləndirilməsi sisteminə daxil edilməmişdir. Bütün bunlar ilə yanaşı on il bundan əvvəl keçirilən mütəxəssislərin sorğusu və dövlətin milli qüvvəsinin amillərinin paylanması siyasi sabitliyin iqtisadi güj və elmi-texniki inkişaf amillərindən sonra üçünjü amil kimi çıxış etdiyini, dövlətin milli qüvvəsinin qiymətləndirilməsi sistemində prioritet olduğunu əyani şəkildə göstərmişdir. 1991-ji ildə SSRİ-də və 1992-1999-ju illərdə Rusiyada baş verən hadisələr siyasi sabitliyin ölkənin milli təhlükəsizliyi və onun joğrafi vəziyyəti üçün həllediji əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərmişdir. XX yüzilliyin sonunju onilliyinin təjribəsini ümümləşdirərək siyasi sabitliyin amilini strukturlaşdırmaq daha zəruridir.

Jədvəl 1

Göstərijilərin komponentləri və dövlətin «Milli güjünün» indeksi

	Yaponiya	ABŞ	İngiltərə	AFR	Fransa	SSRI
1. Beynəlxalq birliyə töhfə vermək qabiliyyəti.						

1. Əsas potensial	51	100	14	31	14	35
2. İqtisadi güj	50	100	17	34	17	30
3. Maliyyə güjü	57	100	11	37	11	0
4. Elm və texnologiya	47	100	13	21	13	79
5. Dünya miqyasında əsas potensialın realizəsi imkanları	77	98	95	94	100	77
6. Valyuta – maliyyə ehtiyatları	72	81	100	79	89	93
7. Xarji siyasətdə əldə olunan konsensus	54	52	66	96	100	24
8. Beynalxalq arenada fəaliyyət qabiliyyəti	63	100	67	67	67	62
Yekun qiymət	61	100	43	54	45	50
II. Yaşamaq qabiliyyəti						
1. Joğrafi şərait	24	100	23	7	16	206
2. Əhalinin say tərkibi	51	100	23	26	23	117
3. Təbii ehtiyatlar	8	100	64	34	36	103
4. İqtisadi qüvvə	62	100	32	58	29	36
5. Müdafiə qüvvələri	7	100	10	10	11	100
6. Milli əxlaq	100	98	88	89	83	96
7. Diplomatiya və müdafiə sahəsində əməkdaşlıq.	100	88	95	85	95	178
Yekun qiymət	56	100	52	49	47	119
III. Güj təzyiqinin göstərilməsi imkanı						
1. Hərbi qüvvə	0	100	33	10	57	56
2. Strateji materiallar və texnologiya	50	100	11	17	16	59
3. İqtisadi qüvvə	43	100	39	36	32	23
4. Diplomantik imkanlar	23	100	58	50	51	97
Yekun qiymət	24	100	35	24	42	70
«Kompleksli milli qüvvələr» indeksi (hər üç amilin orta göstərijiləri – yekun qiymət)	47	100	43	42	45	77

Bizim mülahizələrimizə əsasən o siyasi sistemin effektivliyindən və ölkə rəhbərliyinin, siyasi hakimiyyətin təsisatlarının ölkənin milli maraqlarını nəzərə alan qərarlar qəbul etmək bəjarından ibarətdir. Başqa sözlə desək, burada daxili və xarji təhlükələrin toplusunu, onların qarşılıqlı əlaqələrini nəzərə almaq zəruridir. Xarji təhlükə ənənvi olaraq hərbi

təhlükəyə qarşিদurma imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə şərtləndirilmişdi. Təhlil metodologiyasının nöqsanlarından biri də təbiətə müxtəlif amillər arasındakı qarşılıqlı təsirin xarakterinin dərk olunmamasından ibarət deyildir. Buna görə bu sistemdə iştirak edən hər bir amilin əhəmiyyəti, xüsusi çəkisi düzgün təyin edilməmişdir. Burada iqtisadiyyatın və xüsusilə də maliyyənin zəifliyi bir qədər azalmış, təbii–ehtiyatların və müdafiə amillərinin əhəmiyyəti isə daha da artmışdır.

«Dövlətin milli gücü» və «milli təhlükəsizlik» anlayışları dövlətin vəziyyətinin subyektiv analitik kompleksli qiymətini xarakterizə etməklə yanaşı sinonimlər kimi çıxış etmirlər. Birinci termin beynəlxalq münasibətlər sistemində dövlətin qiymətini verərək bir ölkənin güjünün digər ölkələr ilə müqayisə olunması zamanı xarijdən baxış rolunu oynayaraq, ikincisi daxildən baxış, ölkənin inkişafının gedişatında yaranan təhlükələrin qarşısının alınmasına yönəlmiş daxili və xarici təhlükələrin özünüqiymətləndirməsi, yəni daxildən baxışdır. Ölkənin, onun ziddiyyətlərinin və disbalanslarının özünüqiymətləndirməsi nə qədər təkmildirsə bu zaman onun inkişafının daha dəqiq strateji yollarının işlənməsi imkanları da daha çox meydana çıxmaqla buna da müvafiq olaraq ölkənin beynəlxalq ticarətə və əməkdaşlığa, böhranlı beynəlxalq vəziyyətlərdə yaşayışına uyğunlaşma bəjarığıdı da bir o qədər artır.

SSRİ təhlükəsizlik sistemində dövlətin təhlükəsizliyi mərkəzi yerlərdən birini tutmuşdur. Belə hesab olunurdu ki, o vətəndaşların təhlükəsizliyinin zəmanətçisi kimi çıxış edir. Onun əsasını isə:

- fəvqəladə hallarda böhranlı vəziyyətlərin nəticələrinin aradan qaldırılmasında ehtiyatları toplamağa ijjazə verən ictimai mülkiyyətli vahid xalq təsərrüfatı kompleksi;
- hərbi təhlükəyə qarşিদuran ordu və müdafiə sənayesi;
- qlobal miqyaslarda dövlətin təhlükəsizliyini təmin etməyə qadir olan güj təşkilatı;

- vahid milli siyasət, onun iqtisadi baxımdan bərabərləşdirilməsi və geridə qalanlara yardım təşkil edir.

SSRİ-nin global təhlükəsizliyinin yuxarıda işarə olunan elementləri onun qorunmasını və inkişafını təmin etməkdə bəjarıqsız olmuşdurlar. Bu fakt dərin təhlil tələb edir. SSRİ miqyaslarına, çoxmillətli dövlətin unikalığına görə super sistem olduğu üçün onun özünüməhvi və süqutu beynəlxalq təhlükəsizliyə güclü təsir göstərir. Buna görə də o böyük sosial-iqtisadi sistemlərin süqutu amillərinin və səbəblərinin qərəzsiz və dəqiq qiymətini vermək daha zəruridir.

SSRİ-nin süqutunun səbəb və amillərinin təhlili milli təhlükəsizliyin nəzəriyyəsi və praktikası mövqeyindən informasiyanın açıqlılığını və xüsusi tədqiqatları tələb edir. Bu həyata keçirilməsi vacib olan ayrı-ayrı işin predmetidir. Bu baxımdan müəyyənəddi səbəbləri sadalayaq; ölkənin siyasi rəhbərliyi əhalinin ayrı-ayrı sosial qruplarının maraqları naminə fərqli jəhətləri qiymətləndirmirdi və müxalifətin təsir gücü, onun modernləşməyə və sistemin bərpa olunmasına oriyentasiyası onun süqutuna xidmət göstərmirdi; bu baxımdan xarici amillərin və sistemə düşmən qüvvələrin güclü təsiri də kifayət qədər qiymətləndirilmir. İkinci dünya müharibəsi illərində SSRİ-nin məhvi uğrunda gedən açıq mübarizə soyuq müharibənin daha kobud formalarına keçsə də ölkənin zəifləməsi və dağıdılması məqsədləri ABŞ və digər ölkələrin xarici siyasətlərinin ümdə vəzifələri olaraq qalırdı; burada iqtisadi və siyasi islahatlar tam ziddiyyət təşkil edirdi. Təkamülün gedişatında SSRİ-nin iqtisadi sistemi xüsusilə də innovasiya, əmtəə-pul təsərrüfatı, eləcə də maliyyələr sahəsində dünyanın idarəetmə təcrübəsini tədrijən mənimsəyərək dünya inkişafının yeni şəraitinə uyğunlaşa bilmirdi. İqtisadi islahatların bazar təsərrüfatı prinsipləri əsasında radikallaşdırılması zamanı o demokratiyanın forsacılı inkişafının sınaqdan keçirilməsinə tab gətirmirdi. Məsələn, 1998-ci ildə ijtimai məhsul 5,5% qədər artaraq 1989-cu ildə SSRİ Ali Sovetinə demokratik seçgilər ilində onun artım templəri 3,0% qədər azalmış, 1990-cu ildə isə

bir çox illər ərzində ilk dəfə olaraq ijtimai məhsulun 2,3% qədər ixtisara düşməsi baş vermişdir. Milli təhlükəsizliyin təminatı sistemi qeyri-effektiv olmuşdur. Burada prioritetlər düzgün yerbayer olunmamış və bu baxımdan da ayrı-ayrı komponentlərin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsində bir çox nöqsanlara yol verilmişdir.

Bəzi tədqiqatçılar SSRİ-nin dağılması səbəblərindən biri kimi də SSRİ-nin Qərbdə və Şərqdə¹ geosiyasi passivliyi və strateji zəifliyini də qeyd edir. Bir əsr əvvəl XIX əsrdə bu barədə daha bir dəyərli fikri V.O.Klyuçevski də ifadə etmişdir. O, «Bizim dövlət məşinımızın hüjuma deyil, müdafiəyə uyğunlaşdığını hesab edirdi. O bizdən hərəkət qabiliyyətimizi alaraq sabitlik verir».² V.O.Klyuçevski Rusiyanın keçmişini və gələcəyini qiymətləndirməyə jan ataraq bunları yazırdı: «Bizə jəbhədən hüjum edənlər yox, ayağımızın altını qazanlar qalib gələ bilər. Güj potensiya deyil, aktdır. O nizam-intizama tabe olmadıqda özü-özünə qəsd edir. Biz–beynəlxalq ekologiya sahəsində ən bəsit orqanizimik. Biz başımızı itirəndən sonra da hərəkət edirik».³

SSRİ dağılmasından sonra yeni Rusiyanın qarşısında özünü indifikasiyaladıрмаq və milli maraqların müdafiəsi tapşırığı dayanmışdı. Bizə elə gəlir ki, daxili və xarici təhlükələrin müasir baxımdan dərk olunmasını nəzərə almaqla «dağıntı» termini özünüdağıtma termini ilə müqayisədə daha dəqiq olmuşdur. Bu xarici təsir olmadan baş verə bilməzdi. Çünki müxalifətin görkəmli xadimlərinin iqtisadi və siyasi baxışları güclü xarici təsirə məruz qalırdı. Rusiyanın təhlükəsizlik problemi ön plana keçir. 1992-ji ildə təhlükəsizlik haqqında

---

¹ Дугин А. Основы геополитики, геополитическое будущее России. М.: Арктогея, 1997, С. 8.

² Ключевский В.А. Сочинения. В 9 т. Т. 9. Материалы разных лет. М.: Мысль, 1990, С. 363.

³ Ключевский В.А. Сочинения. В 9 т. Т. 9. Материалы разных лет. М.: Мысль, 1990, С. 364.

qanun qəbul olunaraq 1996-jı ildə Prezident beynəlxalq təhlükəsizlik Konsepsiyasını təsdiq etmişdir. 2000-jı ilin yanvar ayında Rusiyanın yeni prezidenti V.V.Putin milli təhlükəsizliyin təsbit olunmuş konsepsiyasını təsdiq etmişdir. 1996 jı ildə isə Prezidentin fərmanı ilə iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyası təsdiq olunmuşdur.

1.2. GEOSİYASI STRETEGIYA VƏ İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK

İqtisadi təhlükəsizliyi müəyyən edən əsas məsələlərdən biri də–Rusiyanın, onun geosiyasi vəziyyətinin və milli maraqlarının bir dövlət kimi qiymətləndirilməsidir. Bu məsələ sona kimi öz həllini tapmamışdır.

Rusiyanın geosiyasi vəziyyətini müəyyən etmədən ölkənin milli maraqlarını, onun xarici siyasətini təyin etmək, xarici bazarların dəqiq strukturuna, milli əmtəə istehsalçılarının ixracat mallarının bu bazarlara irəliləməsinə yardım sistemində malik olmaq çox mürəkkəb olduğu üçün ümumilikdə effektiv bazar iqtisadiyyatını yaratmaq və bu baxımdan da onun təhlükəsiz inkişafını təmin etmək qəti qadağandır. Mədəni–tərxivi inkişafın gedişində formalaşaraq ölkənin geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq etnosun mövjudiyyətinin fundamental amilləri onun əhalisinin yerləşdirilməsi joğrafiyası ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan geosiyasi strategiyanın «geosiyasət→milli maraqlar→iqtisadi təhlükəsizlik» sistemində təyinediji stretagiya olduğunu da hesab etmək mümkündür. SSRİ-nin süqutu formalaşmaqda olan geosiyasi statusun sarsılması deyildir. O avtomatik olaraq milli maraqların sistemi tərəfindən avtomatik olaraq dəstəklənmir. Bütün bunlardan savayı, milli maraqların iqtisadi və hüquqi müdafiə mexanizmləri qeyri–effektiv olduqda və bu maraqlar yanlış olması ilə yanaşı düzgün formalaşmadıqda o dağıla bilər.

Hal-hazırda iki geosiyasi strategiya formallaşmışdır. Bunlardan biri də Rusiyanın iqtisadiyyatın strukturunun və növlərinin müasir iqtisadi standartlarına müvafiq olan iqtisadi dövlət kimi təmsil olunması, insanların sosial davranışdır. Məsələn, sağ liberallar qarşılına belə bir tapşırıq qoyurlar; «...qərb sivilizasiyanın getdiyi yol ilə irəliləmək». Burada Rusiyanın qlobal missiyası kimi Şimali Halqanın (Avropa–Rusiya–Yaponiya– Şimali Amerika) formallaşmasının başa çatması elan edilir.

Təqdim olunan mövqə Z.Beczinskinin geosiyasi strategiyasına əhəmiyyətli şəkildə müvafiq olur. O Rusiya üçün ən yaxşı seçimin transatlantik Avropa ilə üzvi əlaqələrin güjlənməsini hesab edir. «Rusiya Amerika üçün tərəfdaş olmaq baxımından həddən artıq zəifdir, onun pasienti olmaq baxımından isə həddən artıq güjlüdür»¹. Bu mövqə mahiyyət etibarilə zəifləmiş Rusiyanı Avropada buxova salmaqla Ukraynanı ondan ayırmaqdan və onu NATO ilə Avropa İttifaqına inteqrasiya etməkdən ibarətdir. Burada ən əsası Rusiyanın avrasiya dövləti kimi bərqərar olmasına yol verməmək, bu siyasi və iqtisadi məkanı ABŞ lider mövqeyi üçün azad etməkdir.

Rusiya üçün zəruri olan digər geosiyasi strategiya avroasiyalığın tərəfdarları tərəfindən təklif edilir. Rusiya bu nöqtəyi–nəzərlərə müvafiq olaraq avroasiya ölkəsi kimi çıxış edir; «Rusiya və Qərb–müxtəlif sivilizasiyalar olub, müxtəlif sivilizasiyalı modelləri realizə edirlər. Onlar müxtəlif dəyərlər sisteminə malikdirlər»².

Bu iki geosiyasi strategiyalara iqtisadiyyatın müxtəlif inkişaf modelləri uyğun olur. Sağ liberalizm «gənç rusiya kapitalizminin fəth etdiyi regionların müdafiəsi», «transmilli iqtisadi qayda–qanun yaratmaqla»³ dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya

---

¹ *Вжезинский З.* Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999, С. 143.

² *Дугин А.* Евразийство: от философии к политике //Независимая газета, 2001, 30 мая, С.8.

³ Независимая газета, 2001, 29 мая, С.8

tapşırığını ön plana çəkir. A.Duqinin timsalında bütün avroasiyalılar «geterootodoksal iqtisadi ənənələri» dəstəkləyirlər. Bu klassik liberalizm ilə marksizm arasındakı üçünjü yol olub neotrodoksal liberalizm və yaxud neotrodoksal sosializm adlanır¹. İqtisadiyyatın quruluşunun bu və ya digər modellərinin tərəfdaşları arasındakı mübahisə sonsuz ola bilər. Lakin bu zaman həqiqətin əsas meyarı kimi təjribə çıxış etməlidir. Məhz təjribənin nəticələri əsasında bu modellərin effektivliyini qiymətləndirmək mümkündür.

Z.Beczinskinin «demokratiya ruhunda köklənmiş qərb meyilli insanların arzularının böyük olmalarına baxmayaraq əməli işdə daha az imkanlara malikdirlər»² kimi mühakiməsi ilə razılaşmaq mümkündür. Bizim mülahizələrimizə əsasən onlar Rusiyanın xüsusiyyətlərini, xalqın mentalitetini nəzərə almır, dövlətdə isə yalnız rüşvətخورluğu və şərin simasını görərək onun iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinə və millətin çiçəklənməsinə təsir göstərən yaradıcı qabiliyyətini zəiflədirlər. Hüquqi hərəkətin ideoloqlarının mülahizələrinə əsasən nə dövlət idarələri, nə də korporasiyalar milli maraqların daşıyıcıları kimi çıxış edə bilməzlər. Burada milli maraqların daşıyıcıları kimi yalnız «demokratik dəyərlərin təsirinə məruz qalan və sərbəst bazar iqtisadiyyatına qoşulan fəal və sərbəst insanların sinfi» çıxış edə bilər»³. Əgər sərbəstlikdə fəallıq dərəcəsi yalnız 10% zəngin vətəndaşların rifahı ilə təyin edilərsə o zaman əhalinin əsas hissəsi bazar iqtisadiyyatından çıxaraq milli maraqların daşıyıcıları kimi çıxış etmirlər. Bu isə mövjudiyyətin milli maraqlar ilə zidiyyət təşkil etməsi deməkdir.

Milli maraqların daşıyıcıları kimi yalnız xalq çıxış edə bilər. Onun varlığının müdafiəsi və rifahının artımı isə milli

---

¹ Независимая газета, 2001, 30 мая, С.8

² Вжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999 С. 128.

³ Независимая газета. 2001. 29 мая. С.8.

təhlükəsizlik strategiyasının əsas tapşırıqlarından biri kimi xidmət göstərir. Bu tezis Rusiyanın Milli Təhlükəsizlik konsepsiyasında və təhlükəsizlik haqqında Qanunda əksini tapmalıdır.

Avrasiyalığın geostrateji yanaşma üsulunda Rusiyanın həm dövlət, həm də xalq kimi xüsusiyyətləri haqqında düzgün müddəalar ilə yanaşı bəzi anlaşılmazlıqlar mövjudur. Burada şəxsi ambisiyalar, jüzi pragmatik yanaşma üsulu da özünə yer tapır. Hərçənd ki avroasiyalığın bir çox tərəfdarları avroasiya siyasətinin, onun dünyagörüşünün «nəinki fəlsəfi ideya olduğunu, eləcə də strateji planlaşdırmanın vasitəsi kimi» çıxış etdiyini də hesab edirlər. Lakin onlar nəinki liberal-opponentlərin, eləcə də onların mülahizələrini paylaşan şəxslərin verdikləri sadə sualları belə javablandırmaqda çətinlik çəkirlər. Burada əsas sual—Rusiyanın xüsusi yolunun konkret olaraq nədən ibarət olduğundan və neotrodoksal liberalizmi ilə iqtisadiyyatda müasir bazar təsərrüfatının təşəkkül tapmış modellərindən konkret olaraq nə ilə fərqlənməsindən ibarətdir. Onlar müasir bazar iqtisadiyyatının quruluşu, nə jür qəbul etmələri və ümumi şəkildə neçə təsvir olunmaları ilə əlaqədardır. Daha sonra Rusiyanın avroasiya dövləti kimi statusunun formalaşmasının və dəstəklənməsinin maliyyə tutumlu dövlət olduğunu, yəni Rusiyanın pul–kredit siyasətinin texnologiyalarına və vasitələrinə görə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik digər ölkələr ilə rəqabət aparmasına imkan verən maliyyə–bank sisteminə malik olması ehtimalını da nəzərə almaq lazımdır. Bu gün bu kimi hallar Çində realizə olunur. Çində strateji planlaşdırma ilə yanaşı bazar iqtisadiyyatının vasitələrindən də geniş və fəal şəkildə istifadə olunur. Çin fəlsəfi–mədəni məişətini qoruyub saxlamaqla bazar münasibətlərinin avropa dəyərlərini inkar etmir. O onlardan ölkəsinin səjiyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla adaptasiyalı variantda istifadə edir.

1.3. GEOSİYASİ DÖVLƏT KİMİ ÇIXIŞ EDƏN RUSİYANIN STATUSUNDA RAST GƏLİNƏN NARAZLIQLAR

Milli təhlükəsizliyin və onun aparıcı konstruksiyası olan iqtisadiyyatın əsasən ölkənin geosiyasi mövqeyi ilə təyin olunduğunu ətraflı şəkildə izah etməyə heç bir lüzum yoxdur. SSRİ-nin süqutu Rusiyanın geosiyasi statusuna güclü zərbə vuraraq onu kəskin şəkildə aşağı salmışdır.

Bu baxımdan Rusiyanın da sərhədləri əhəmiyyətli dəyişikliyə uğramış, onların müdafiə imkanları da qənaətbəxş olmamışdır. «Müasir Rusiya yeni sərhədlərində rus millətinin formalaşmasının tarixi məkanı baxımından daha məhdud şəkil almışdır».¹ Rusiya transqitə dövlətindən «xarici aləmə sərbəst joğrafi müdaxiləyə malik olmayan və qərbdə, jənubda və şərqdə qonşu dövlətlər ilə güclü münaqişələr qarşısında potensial baxımdan zəif narahat milli dövlətə» çevrilmişdir.² Rusiya ərazisi «XVII əsrin ortalarında mövjud olan Moskva dövlətinin faktiki ərazisidir».³

Rusiyanın digər respublikalar ilə sərhədləri «1800-ji illərin əvvəllərində Qafqaz, 1800-ji ilin ortalarında Orta Asiya, təqribən 1600-ji ildə isə İvan Qroznunun çarlığı dövründən dərhal sonra Qərb ilə mövjud olan sərhədlər ilə» eynilik təşkil etmişdir.⁴

Rusiyanın Baltik dənizində dəniz sərhədlərinin uzunluğu demək olar ki 4 dəfə, Qara dənizdə isə 4,5 dəfə azalmışdır. Rusiya iri dəniz limanlarını və hərbi-dəniz bazalarını itirmiş-

¹ *Абдурахманов М.И. Баршполец В.А., Манилов В.Л., Пирумов В.С. Основы национальной безопасности России. М.: 1998 С. 41.*

² *Бьезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999, С. 118.*

³ *Абдурахманов М.И. Баршполец В.А., Манилов В.Л., Пирумов В.С. Основы национальной безопасности России. М.: 1998 С. 41.*

⁴ *Бьезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999, С. 119.*

dir (Tallin, Riqa, Ventspils, Klaypeda, Liepaya–Baltikada; Odessa, İlyaçevsk, Nikolayev, Herson, Sevastopol, Yalta, Feodosiya, Poti, Batumi–Qara dənizdə).

Göründüyü kimi Rusiyanın geosiyasi vəziyyətinə həm milli geosiyasətçilər, həm də xarici geosiyasətçilər tərəfindən verilən qiymət çox yaxın olsa da, təşəkkül tapmış vəziyyətdən müxtəlif qənaət əldə olunur. Onlar Rusiyanın mövjudiyyəti üçün geosiyasi asılılığı gücləndirməyi və Rusiyanı avrasiya dövləti kimi formalaşdırmağı zəruri hesab edir, digər dövlətlər «Rusiyanın gələjəkdə etibarlı şəkildə əlaqədar olduğu daha iri avroatlantik sistemin formalaşmasının amerika geostrateji məqsədlərinin həyata keçirilməsinə mane olmasına qadir olan avroasiya imperiyasının intibahına yol vermirlər».¹

SSRİ xarabaları üzərində qurulan Rusiyanın onun ərazi miqyaslarına, təbii – ehtiyatların potensialına və onun mədəni–tarixi irsinin unikallığına müvafiq dünyada birinci yeri tutması imkanı mövjuddurmu?

Bizim mülahizələrimizə əsasən Rusiya 1992–1999-ju ilin böhranına baxmayaraq geosiyasət mövqeyindən öz inkişafı dövründə çətin transformasiya yaşayan böyük dünyəvi dövlətlərin bir sıra jəhətlərini qoruyub saxlamışdır.² Bu imperiya təfəkkürünün və böyük dövlət şovinizminin təzahürü deyildir. O Rusiyanın xüsusi joğrafi və təbii–ehtiyatlı, tarixi və mədəni əhəmiyyətinin konstansiyasıdır. Burada dəlil–sübutlar kimi Rusiyanın geosiyasi əhəmiyyətinin növbəti əlamətlərini göstərmək mümkündür.

1. Ərazinin sərhədləri–17 milyon kvadrat kilometrdən çox (müqayisə üçün; Kanada– təxminən 10 milyon kvadrat kilometr, Çin–9,6 milyon kvadrat kilometr).

---

¹ Бжезинский З. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999, С.109.

² Эта позиция была определена в 1993-1994 гг. группой ведущих российских ученых, которые с участием автора книги разработали Концепцию экономической безопасности России.

2. Tarixi təjribə, xarici aqressiyanı əks etdirmək qabiliyyəti (1812-ji il və 1941–1945 ji illər).

3. Təbii–ehtiyat potensialı–Rusiya keçmiş SSRİ resursların dünya ehtiyatlarının 21% təşkil edən iri ehtiyat potensialını miras almışdır. Tədqiq olunmuş faydalı qazıntıların dəyər qiymətinin potensialını qiymətləndirmək mümkünsə o zaman o 28,6 trilyon dollar təşkil edir. Bu ehtiyatlar beynəlxalq terminologiyaya müvafiq olaraq sübut olunmuş və onlardan istifadə potensial gəlirli ehtiyatlar kimi qiymətləndirilir. Proqnozlu ehtiyatların bütün həjmi 140 trilyon dollar məbləğində qiymətləndirilir. Rusiya neftin dünya hasilatının 10%-dən çoxunu, daş kömürünün–10%, əmtəə dəmir filizinin–14%, rəngli və nadir metalların 10–15%-ni təmin edərək ölkədə külli miqdarda boksitlər, mis, fosfatlar, qalay, nikel, vanadium, almaz ehtiyatlarına rast gəlinir.¹ Rusiya dünyada platin qrupu metallarının və almazların hasilatı üzrə ikinci yeri tutur.

4. Əsas sahələrin istehsalat potensialı. Rusiya–dünyada yanacaq–enerji ehtiyatlarının aparıcı istehsalçılarından biridir. O təbii qazın 584 milyard kub metrini hasil edərək onun hasilatı üzrə dünyada 1-ji yeri tutur. O 323 milyon ton neft hasil edərək isə (2000-ji il – qaz kondensatını da daxil etməklə) dünyada neftin hasilatı üzrə 3-jü yeri tutur. Rusiya saatda 847 milyard kilovatt elektrik enerjisi hasil edərək (2000-ji il) bu göstərici üzrə dünyada 4-jü yeri tutur. Rusiya çuqunun istehsalında da ən yaxşı nəticələri qoruyub saxlayaraq (44,6 milyon ton) dünyada 4-jü yeri tutur. Poladın istehsalı 59,1 milyon tona çatıb–o dünyada 5-ji yeri, kömürün istehsalı 258 milyon tona çataraq dünyada 5-ji yeri tutur.

Rusiya dəmir yollarının uzunluğuna görə ABŞ-dan sonra ikinci yeri tutaraq elektricləşməyə görə dünyada birinci yeri tutur. Rusiyanın gəmilərin miqdarına görə dünyada ikinci yeri tutmasını və daşınan yüklərin tonnacına görə dördüncü yeri tutmasını nəzərə alaraq o qüdrətli dəniz dövləti olaraq qalır.

---

¹ Россия 2015 г. Оптимистический сценарий. М.: ММББ, 1999, С. 80.

Bütün bu hallar az məlum olsa da, Rusiyanın dünyada tikinti kərpijinin buraxılışı üzrə (10,5 milyard şərti kərpij) 2-ji yeri tutmasını da xüsusilə vurğulamaq mümkündür. Aqrar sektorun məlum zəif jəhətlərinə baxmayaraq Rusiya dünyada unun istehsalı üzrə (12,2 milyon ton) 4-jü yer məxsusdur.

Rusiya işarə olunmuş nailiyyətlərin bir çoxunu SSRİ–dən miras kimi qəbul etmişdir. Son illər meydana çıxan və bazar dəyişikliklərinin doğurduğu yeni nailiyyətlər də mövjudur. Telekommunikasiyanın, informasiya texnologiyalarının, rabitə vasitələrinin, qida sənayesinin bir sıra sahələrinin, topdan və pərakəndə satışın, reklamın, maliyyə–bank xidmətlərinin sürətli inkişafına görə Rusiya dünyada ikinci yeri tutur.

5. Rusiya hərbi potensialın təxminən 60% SSRİ–dən saxlamış və dünyada nüvə silahına görə birinci yeri saxlayır. Bütün dünyanın adi silahlanmasının 20–25% Rusiyada jəmlənmişdir. Dünyada bütün nüvə silahlarının 55% Rusiyada toplanmışdır (40% ABŞ).

6. Rusiya elmi–təhsil kompleksini SSRİ–dən miras kimi qəbul edərək iqtisadiyyatın yüksək ixtisaslı mütəxəssislər ilə təmin edilməsi üzrə aparıcı mövqelərini qorumaqda davam edir. Tədqiqatlar və layihələr ilə məşğul olan personalın say tərkibi Rusiyanın iqtisadiyyatında 10 min nəfəri hesablamaqla digər inkişaf etmiş sənaye ölkələr ilə müqayisədə daha çoxdur. Burada ABŞ və Rusiya istisna olunur. Rusiyanın ali dövlət təhsil müəssisələri hər il 400–515 min ali təhsilli mütəxəssis buraxırlar. Bunu 1991 ji il ilə müqayisə etdikdə isə zəruri təmayül müsbət olur. Son illər orta ixtisaslı mütəxəssislərin də buraxılışı artır. O 1999-ju ildə 563 min nəfər təşkil etmişdir.

7. Türk–slavyan etnik birləşmələrini təmsil edən xüsusiyyətlərə əsaslanan mədəniyyətin özünəməxsusluğu. L.Qumilyov etnosun xüsusiyyətlərindən passionarlıq adlandırdığı və «milli adət–ənənələrin etibarlılığı naminə təmännasız yaranma və etnik jəhd» kimi başa düşülən vəzib keyfiyyətini müəyyən edir.¹ Çox güman ki, tarixin böhranlı dövrlərində xalqın

---

¹ Дугин А. Основы геополитики. М; Арктогея. 1997, С. 154.

mənəvi qüvvəsinin ehtiyatı kimi izah etmək mümkündür. Bu zaman o əsas qüvvələrini vətənlərinin müdafiəsi üçün səfərbər edir.

Rusiya SSRİ-dən nəinki əhəmiyyətli ehtiyat potensialını, eləcə də onun iqtisadi qüvvəsini zəiflədən və onu əlverişsiz xarici təsirlər zamanı daha da güjdən salan bir çox disproporsiyaları miras almışdır. Bunun ən əsası bizim mülahizələrimizə əsasən disproporsiyadır. Disproporsiya-təbii ehtiyat potensialının dəyər qiyməti, insan kapitalının potensial imkanları, dövlətin maliyyə gücü və onun vətəndaşlarının rifah səviyyəsi arasındakı uyğunsuzluqdur. Rusiyanın büdcə və sərmayə potensialı onun ehtiyat potensialından qat-qat aşağıdır.

Rusiyanın güclü təbii-ehiyatlar potensialının qorunması zamanı sabit inkişafın başlanması üçün 200–300 milyard dollar kifayət etmir. Lakin bizim əsas bələmiz maliyyə – bank sisteminin, korporativ idarəetmənin və dövlət mexanizminin bütün halqalarının ölkənin və onun vətəndaşlarının rifahı naminə toplanmış ehtiyat potensialından, eləcə də ölkənin əlverişli qiymət konyukturasından əldə etdiyi pul vəsaitlərindən istifadə etməyə qadir olmamalarından ibarətdir. Bu 2000-ji ildə daha parlaq şəkildə nəzərə çarpmışdır. Bu zaman bizim maliyyə-bank sistemimiz sərmayələrə transformasiya üçün əlavə gəlirlərdən istifadə etməyə qadir olmamışdır.

Qüdrətli dövlətin komponentləri sistemində digər nöqsanların da aradan qaldırılması zəruridir. Həm makrosəviyyədə, həm də korporativ səviyyədə strateji idarəetmənin və planlaşdırmanın keyfiyyətə yeni səviyyəsi lazım olur. Templəri daima artmaqda olan qloballaşma prosesi tərəfdən Rusiyanın əsas çağırışı da bundan ibarətdir. Rusiyanın qarşısında müasir maliyyə-bank sistemini, bazar təsərrüfatının müasir təsisatlarını, milli maraqlara, müvafiq təhlükəsizlik indikatorlarına əsaslanaraq bütün informasiya-maliyyə məkanında xarici tərəfdaşları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən korporativ idarəetməni yaratmaq tapşırığı durur. İşarə olunmuş sistemlə-

rin maliyyə–iqtisadi vasitələri nəinki bütün elementlərin daxili strukturunda, eləcə də xarici bazarda əmtəə istehsalçıları üçün əlverişli şəraitin yaradılması sahəsində də rəqabət aparma qabiliyyətinə malik olmalıdırlar.

Rusiya iqtisadiyyatının strukturu natarazlığı, emal sahələrinin zəif inkişafı, makroiqtisadi və korporativ idarəetmə sistemində dünya tendensiyalarından kəskin şəkildə geri qalma, iqtisadiyyatın islahatlaşdırılması prosesində yol verilən müəyyən nöqsanlar nəticəsində Rusiya əhliq qabiliyyəti göstərijiləri əsasında hesablanan ÜDM istehsalı üzrə potensial imkanlarından tam mənada istifadə etməyərək dünyada 13–14-jü yeri tutur. 80-ji illərdə RSFSR bu göstərijisi üzrə dünyada 7-ji yeri, SSRİ isə ümumilikdə 3-jü yeri tuturdu.

1.4. QLOBALLAŞMA: RUSİYANIN MÖVQEYİ

Qloballaşma tədrijən iqtisadiyyatın transmilli fəaliyyətini, maliyyəni və informasiyanı xarakterizə edən termindən sosial nəzəriyyəyə keçir. Bu sosial nəzəriyyənin mahiyyəti isə «kəpitanın və informasiya azadlığının milli maraqlar üzərində qələbəsinə, transmilli sistemlərin yaradılmasından» ibarətdir.¹

Dünya sosialist veb saytında gedən diskussiyalarda professor M.Çosudovsiki qloballaşma əleyhinə hərəkatın nöqtəyənəzərlərini ifadə edərək onun əsas institutlarının milli xarakterində qloballaşmanın şər köklərini tapır. O bəyan edir: «Biz həqiqəti, ölkələrimizin və xalqlarımızın suverinitetini bərpa etməliyik». Professor N.Bims bunu qloballaşmanın

---

¹ Федотова В.Г. Россия в глобальном и внутреннем мире // Независимая газета, 2001, 21 февраля.

kiçik burcuaziyalı milli müxalifəti adlandırmışdır. Onun rəyinə əsasən «milli dövlətlər sistemi istehsalat qüvvələrinin dünyəvi inkişafına qarşı həddən artıq mürtəje sistem kimi çıxış edir». Professor N.Bims qloballaşma prosesinin obyektiv xarakterini vurğulayır; müasir transmilli korporasiyalar menejmentin keyfiyyətə yeni səviyyəsinə nail olmuşdurlar. Onlar strateji planlaşdırmadan, informasiya sistemlərindən və nəzarət mexanizmlərindən geniş şəkildə istifadə edirlər. Bəzi TMK «bütöv milli təsərrüfatlar ilə müqayisədə daha yüksək iqtisadi nəticələrə» malikdirlər. O, bu təhlilin əsasında istehsalatın və maliyyənin qloballaşmasının «planlı dünya sosialist sisteminin obyektiv əsaslarını» hazırlaması haqqında yekun nəticəyə gəlir.

Qloballaşmanın mahiyyətinin və nəticələrinin qiymətləndirilməsində fikir arylığı intizamarası əsaslar ilə geniş beynəlxalq diskussiyaların fəallaşması zərurəti haqqında şəhadətlik edir. Bizim mülahizələrimizə əsasən milli maraqların və təsisatların şəxsi maraqlar üzərində tam qələbəsi haqqında məsələ böyük mübahisələr doğurur. Əslində şəxsi maraqların yeni strukturunun formalaşması, onların iqtisadi və maliyyə hakimiyyətinin qeyri–milli institutlarının funksiya və tapşırıqlarında daha da möhkəmləndirilməsi milli maraqlara riayət olunmasından ibarət olmur. Məsələn, TMK şəxsi maraqlar ölkələrin milli maraqları ilə vəhdət təşkil edərək müəyyən rəqabət imtiyazlarına malik olurlar. Bütün bunlar ilə yanaşı müəyyən imtiyazlara malik olmayan iştirakçı–ölkələr də TMK tərkibinə daxil olaraq korporasiyanın daha güclü iştirakçılarının qabaqjil potensialından istifadə etmək imkanını əldə edirlər.

Beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinə gəldikdə isə onların qeyri–milli xarakteri milli maraqların mürəkkəb toplumunu təşkil edir. Bu və ya digər ölkə bu maraqları daha da ardijıl şəkildə təyin etməyə, ona zəruri hüquqi forma verməyə qadir olduqda, o zaman o beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə təsir göstərmək imkanlarına da malik olur. Həm TMK, həm də beynəlxalq təşkilatlarda güclü dövlətlər milli maraqlarını qorumaq imkanlarına malikdirlər. Bu baxımdan güclü dövlətlərin daha zəif dövlətlərin maraqlarını unutmamaları da çox vacibdir. Digər hallarda münaqişələr və beynəlxalq böhranlar qaçılmazdır.

Qloballaşmanın planlı dünya sosialist iqtisadiyyatının jarçısı olması haqqında ideya daha çox bu günkü və gələcək reallıq deyil, müəllifin arzusudur. Bizim mülahizələrimizə əsasən TMK çərçivələri daxilində gedən qloballaşma strateji planlaşdırmaya dair təmayülləri obyektiv şəkildə gücləndirir. Çünki korporasiya iştirakçılarının inteqrasiyalı fəaliyyətinin miqyasları əhəmiyyətli şəkildə artırlar. Bu zaman iqtisadi və maliyyə aktivlərinin istifadə variantları kəskin şəkildə artırlar. Qloballaşma - beynəlxalq global sistemlərinin tərkibinə daxil olan ölkələrin büdcə-vergi və pul-kredit koordinasiyasının zərurəti ilə əlaqədardır. Bu, strateji iqtisadi planlaşdırmanın formalarından biridir.

Kaliforniya universitetinin professoru M.D.İntriliqeyter qloballaşma prosesinin daha geniş və konkret interpretasiyasını verir: «Qloballaşma dedikdə sərhəd tanımayan dünya iqtisadiyyatının daha açıq, inteqrasiyalı şəraitində dünya ticarətinin və beynəlxalq mübadilənin digər proseslərinin miqyaslarının artımı başa düşülür. Beləliklə burada söhbət nəinki əmtəə malları və xidmətlərin ənənəvi xarici ticarətindən, eləcə də valyuta axınından, kapitalın hərəkətindən, texnologiyaların, informasiyanın, ideyaların mübadiləsindən, insanların yerdəyişməsindən gedir. Qloballaşma miqyaslarının ölçü vahidi kimi yalnız Nyu-Yorkun valyuta bazarlarında beynəlxalq maliyyə sazişlərinin həjmi kimi xidmət göstərən hər gün 1,3 trilyon dollar təşkil edir. Qiymətli kağızların beynəlxalq bazarında da bu əvvəlki məbləğdən artıq olur».¹

Bizim mülahizələrimizə əsasən qloballaşma ilk növbədə iqtisadiyyata, maliyyə və informasiyaya toxunsa da o sırf iqtisadi kateqoriya kimi çıxış etmir. O bilik və təcrübənin ayrı-ayrı sahələrinin, o jümlədən də fəlsəfənin, dövlət nəzəriyyəsinin, hüquqşünaslığın, mədəniyyətin komponentlərindən ibarətdir.

Qloballaşma—insanın obyektiv–predmet və intellektual – innovasiya fəaliyyətində baş verən təkamül və inqilabi dəyişikliklərin ümumiləşdirilməsinə iddia edən sintetik kateqoriyadır.

---

¹ *Интрилигейтер М.Д.* Глобализация как источник международных конфликтов и обострение конкуренции// Проблемы теории и практики управления. 1998. №6 С. 38 – 39.

O ayrı-ayrı dövlətlərə sivil dəyişikliklərin ümumi modelinin çərçivələri daxilində inkişafının əsas konturlarının konsepsiyasını təklif etməyə borjlıdur. Qloballaşma ideyalarının SSRİ süqutundan sonra da intensiv şəkildə inkişaf etmələrinin və bunun da nəticəsində sosialist inkişaf yolunun kəskin şəkildə daralması, bəşəriyyətin keçmiş, indiki və gələcək inkişafının dərk edilməsində yaranan boşluğu doldurmağa qadir olan yeni sosial nəzəriyyəyə iddia olunması heç də təsadüf deyildir.

Müxtəlif qloballaşma sxemlərinin şərtiliyi və natamamlığı şəraitində növbəti altı bloku həm kateqoriya, həm də proses kimi təsvir etmək mümkündür. Altı bloka isə qloballaşmanın məqsədləri; qloballaşma institutları və vasitələri; qloballaşma sahələri; qloballaşma məkanları və regionları; iqtisadi təhlükəsizlik indikatorlarının vəziyyətinə görə geosiyasi və sosial-iqtisadi durumdan ibarət qloballaşmanın qiymətləndirilməsi; qloballaşma üzrə Rusiyanın mövqeyi daxil olur.

2-ji jədvəldə təsvir olunan işarə edilmiş bloklardan hər biri tamamilə konkret elementlərdən ibarətdir. Bu elementlərin siyahısı qapalı olmayıb qloballaşma prosesinin dərinədən öyrənilməsi və modifikasiyası zamanı tamamlanmır.

Qloballaşma prosesinin inkişafının sürətini və miqyaslarını başa düşmək üçün onu texnologiyalarda, informasiyada, ticarətdə və maliyyə sahələrində innovasiyaların hərəkətveriji dalğası kimi təsvir etmək mümkündür. O sivilizasiyanın inkişafının yeni səviyyəsinə uyğunlaşmağa qadir olan ayrı-ayrı zəif dövlətləri sıxışdırı bilər. Qloballaşmanın əsasını – qlobal rəqabətli məkanın kəskin şəkildə artımı təşkil edir. Onun hüdudları daxilində davranışın vahid qaydaları, vergilər sahəsində qüvvədə olan beynəlxalq qanunverijilik, sərmayələr, kapitalın axını, mülkiyyətin müdafiəsi, insan kapitalının yer-dəyişməsi təşkil edir.

Qloballaşma şəraitində zaman amili iqtisadi və sosial inkişafın iri hərəkətveriji qüvvəsinə çevrilərək informasiya mübadiləsi, maliyyə və əmtəə malları sürətlənir. Bu zaman yeniliklər daha da geniş şəkildə yayılırlar. Vaxtın istehsalat və mübadilə amili kimi ixtisara düşməsi, əmtəə mallarının unikallığı və nisbətən ujuzluğu əlavə dəyərin, korporasiyaların gəlirinin artımına yardım göstərir.

Qloballaşma prosesinin mürəkkəbliyini, burada hamı üçün ümumi davranış qaydalarını işləyib hazırlayan həm obyektiv tendensiyaların (yeni texnologiyaların, insanın həyat fəaliyyətinin və yaradıcılığının bir çox sahələrinin kompüterləşməsinin meydana çıxması), həm də proses iştirakçılarının subyektiv qərarlarının və fəaliyyətlərinin uzlaşmasını (TMK, beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatları) nəzərə alaraq Rusiyanın, hakimiyyət dairələrinin və işgüzar dairələrinin qloballaşma üzrə mövqeyini işləyib hazırlamaq zəruridir. Rusiyanın qloballaşma üzrə mövqeyinin əsasını növbəti prinsiplər təşkil etməlidir: prosesin dərin analitik və proqnozlu qiyməti (heç birini artırmadan prosesin mənfəi və müsbət jəhətlərinin mənimsənilməsi); qloballaşmanın başında duran beynəlxalq təşkilatlarda fəal iştirak; Rusiyanın təşəbbüsü (TMK başçılığı altında, Rusiyanın beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusilə də maliyyə-iqtisadi blokunda rolunun artımı); yeni texnologiyaların yaradılması üzrə qabaqçılıq fəaliyyət; təhlükəsizlik. Sonunju prinsip milli təhlükəsizliyin səviyyəsinin azalması, Rusiyanın iqtisadi və müdafiə potensialının ixtisara düşməsi sayəsində 1991–1999-cu ildə olduğu kimi beynəlxalq təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinin baş verməməsi deməkdir. Əksinə, milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi ümumilikdə digər dövlətlərin təhlükəsizliyi və beynəlxalq təhlükəsizlik üçün problemlər yaratmamalıdır.

Qloballaşmanın qiymətləndirilməsi baxımından xarici geosiyasi və daxili sosial-iqtisadi tərəflərin ayırd edilməsi daha zəruridir.

Qloballaşma geosiyasət mövqeyindən ABŞ-ın dünyadakı nüfuzunun dəstəklənməsi və möhkəmləndirilməsi üzrə geosiyasi strategiyasının yeni realizə formasını təmsil edir. ABŞ bu rola hazırlanaraq dünyanın innovasiya potensialının 33,9%-ni (elmi tutumlu sektorun) onun payına düşdüyü halda Rusiyanın payı 0,9% təşkil edir. Əgər dövlətin geosiyasi meyarlar üzrə milli qüvvəsinin qiymətləndirilməsinin müqayisə olunmasına qayıtsaq o zaman ABŞ bütün komponentlər üzrə 80-ji illərdə SSRİ-dən güclü olması şübhəsizdir. O 1990-cı ilin Rusiyasından isə qat-qat güclüdür. Qloballaşmanın əsas istiqamətləri olan innovasiya sahəsi, informasiya, maliyyə-bank

sahəsi üzrə müvafiq təhlil apardıqda ABŞ-ın üstünlüyü hiss olunandır. Rusiyanın geosiyasi mövqeyini qloballaşma səbəbindən işləyib hazırlayaraq, o jümlədən də iri avroasiya dövləti kimi yolunu təyin edərək bu ölkə ilə fəal əməkdaşlıq zərurətinə istinad etmək lazımdır. Bu isə öz növbəsində müzakirə olunmuş problemlər üzrə mövqelərin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutur.

Rusiya ABŞ ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmadan beynəlxalq əməkdaşlığın yeni formalarına və mexanizmlərinə qoşula bilməz. Bu jür əməkdaşlığın modeli əvvəlki onillikdə olduğu kimi Rusiyanın sonradan zəifləməsinə səbəb olmamalıdır. Amerika məsləhətçilərinin reseptləri əsasında islahatları həyata keçirən radikal-liberallar effektiv bazar iqtisadiyyatını yarada bilməmiş, əksinə əvvəllər toplanmış sərvətin əhəmiyyətli hissəsini sərf etmişdirlər.

Qloballaşma və onun strukturu

Qloballaşmanın hədəfləri	Qloballaşma institutları və alətləri	Qloballaşma sahələri	Qloballaşma məkanları və regionları	Qloballaşmanın qiymətləndirilməsi	Qloballaşma üzrə Rusiyanın mövqeyi
<p>1.Ümumdünya əmtəə bazarının vahid siyasi, informasiya – maliyyə məkanlarının formalaşması</p> <p>2.Rəqabət üçün yeni hərəkətverici qüvvələrinin yaradılması</p> <p>3.Qlobal investisiya layihələri üçün maliyyə vəsaitlərinin birləşdirilməsi</p> <p>4.Vahid ümumdünya valyutasının təşkili üçün ilkin şəraitin yaradılması</p>	<p>Institutlar</p> <p>1.BMT-nin iqtisadi və maliyyə təşkilatları</p> <p>2.BMT-nin Təhlükəsizlik şurası</p> <p>3.Ümumdünya Əmtəə Təşkilatı (ÜƏT)</p> <p>4.Transmilli kompaniyalar (TMK)</p> <p>5.MVF –nin beynəlxalq maliyyə təşkilatları, Dünya bankı</p> <p>6. Beynəlxalq hesab mərkəzləri (Bazəldə Beynəlxalq hesab bankları və s.)</p> <p>7. Beynəlxalq maliyyə klubları (Paris, London)</p> <p>8.Ödəmə birlikləri</p> <p>9.Əsas fond birjaları</p> <p>10.İri maliyyə korporativ strukturları(banklar, sığorta şirkətləri,investisiya fondları, auditor firmaları, fond birjaları və s.)</p> <p>11.Beynəlxalq hüquq sistemi</p> <p>Alətlər</p>	<p>1.Xarici ticarət</p> <p>2.Nəqliyyat sistemi</p> <p>3.İnformasiya sistemləri və rabitə</p> <p>4.Gömrük sistemi</p> <p>5.Maliyyə</p> <p>6.Banklar</p> <p>7.Yeni nəslin birincilik texnologiyaları</p>	<p>1.Avropa birliyi</p> <p>2.ATES</p> <p>3.PAFTA (Şimali Amerika)</p> <p>4.MERKOSUR (Cənubi Amerika)</p> <p>5.MDB</p>	<p>Dünyaya olan təsirin saxlanması və gücləndirilməsi üzrə ABŞ-ın geosiyasi startegiyasını həyata keçirməsinin Geosiyasi Forması.</p> <p>ABŞ – Qloballaşma prosesinin əsas innovasiya qüvvəsidir</p> <p>Sosial- iqtisadi Müsbətlər (Rusiya üçün)</p> <p>1.Yeni nəslin müasir texnologiyalarının istifadəsi</p> <p>2.Kapitalın sürətlə geri çəkilməsi</p> <p>Kapitalın axının həddini aşması</p> <p>3.Dövlət borcunun artması və büdcənin ona xidmət üçün xərclərlə sıxışdırılması</p> <p>4.Valyuta kursunun kəskin sıçrayışı və maliyyə-vayuta</p>	<p>1.Rusiyanın qloballaşmada iştirak konsepsiyası</p> <p>1.1. Qloballaşmanın müsbət və mənfi tərəflərinin fərqləndirilmiş qiymətləndirilməsi (iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının kənar mənalarnın istifadəsi ilə)</p> <p>1.2.Qloballaşma təhlükələrinin siyahısı</p> <p>1.3. Qloballaşma təhlükələrinin qiymətləndirilməsi</p> <p>1.4.Rusiya üçün qloballaşmanın mümkün əlverişli tərəflərinin qiymətləndirilməsi</p> <p>2. Qloballaşmanın üstünlüklərindən istifadə üzrə Rusiyanın təşəbbüsləri</p> <p>2.1. Avropadan Asiyaya olan tranzit əmtəə axınının investisiya nəqliyyat layihələri (Rusiyanın əlverişli coğrafi mövqeyinə əsasən*).Transsibir əsasən*).Transsibir demiryol magistralının yenidən qurulması və Rusiyadan keçməklə transkontinental</p>

* Гокоева К. России повезло с географией // Независимая газета. 2001. 7 сентября. С. 5.

	<p>12. Gömrük tarifləri (XX əsrin 20-ci illərindən hazırkı vaxta qədər 60%-dən 6-7 % -ə qədər azalma)</p> <p>13.Dünya valyutaları: dollar, avro</p> <p>14. Fond bazarlarının alətləri</p> <p>15.Beynəlxalq ehtiyat fondları</p> <p>16.Beynəlxalq maliyyə bazarları (SPİD-lə , malyariya və s. ilə mübarizə proqramı.)</p>			<p>sisteminin tarazlığının pozulması</p> <p>5.Beş ən varlı ilə beş ən kasıbın gəlirləri arasında uyğunsuzluğun artması (60-cı illərdə 30:1, 90-cı 60:1, 97-ci 74:1)</p>	<p>dəmiryolunun yaradılması (London-Tokio) **</p> <p>2.2.Yeni Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılması (Hindistan və İrən Xəzər dənizi və Rusiya vasitəsilə Avropa ilə birləşdirən)</p> <p>2.3."Cənub qapıları" investisiya layihəsi (Gürcüstan ilə sərhəddən Rastov-Bakı yolunadək avtomagistral)</p> <p>2.4. Neft məhsulları nəqliyyatı şəbəkəsinin genişləndirilməsi</p> <p>2.5.Birbaşa investisiyalara söykənməklə qlobal investisiya layihələri:atom energetikası; biotexnologiya; kosmik texnika;yeni faydalı qazıntı yataqlarının işlənməsi;silahın yeni növləri; kütləvi informasiya vasitələri</p> <p>2.6.Rusiya hökumətinin və rusiyalı işgüzar dairələrinin təşəbbüsünə əsasən Transmilli kompaniyaların yaradılması (TMK)</p> <p>2.7.MDB –nin,Rusiya-Belarusiya Birliyinin, Avroasiya iqtisadi birliyin effektivliyinin artması.</p>
--	---	--	--	---	---

** Практика глобализации: игры и правила новой эпохи / Под ред. М.Г.Делягина. М.: Инфра-М, 2000. С.310.

ABŞ–nın xarici siyasətində Rusiyanın mədəni–tarixi ənənələrinin təhrifi Q.Kissenjerin rəyinə əsasən «bir çox rusiyalıların təsəvvüründə Birləşmiş Ştatların 90–cı illərdə Rusiyada qara bazar, qarşısı alınmaz spekulasiya, açıq jinayətkarlıq və dövlətin kapitalistləşdirilməsi hibridinin meydana çıxmasının əsas təqsirkarlarından biri kimi qəbul olunmasına» gətirib çıxarmışdır.²³

Dünya iqtisadiyyatına ayrı–ayrılıqda qoşulmağın və ABŞ ilə uğurlu rəqabət aparmağın mümkün olmadığını, eləcə də yalnız milli dövlətlərin siyasi və iqtisadi birliyinin onların dünyadakı geosiyasi vəziyyətini möhkəmləndirməyə qadir olduğunu başa düşən avropa dövlətlərinin təjribəsinin də nəzərə alınması zəruridir. Vahid avropa valyutasının yaradılması avropa dövlətlərinin rəqabətli mübarizədə geosiyasi şanslarını kəskin şəkildə artırmışdır. Rusiya üçün bu təjribə onun iqtisadiyyatının əsaslarının kafiliyinin nisbi olması ilə izah olunur. Burada dövlətin təşəbbüsünə əsasən onlardan fəal istifadə də nəzərə alınmır. Rusiyanın yeni inteqrasiya birlikləri qloballaşmanın neqativ tərəflərinə qarşıdura bilməz. Burada iqtisadi, elmi–texniki, informasiya və maliyyə beynəlxalq münasibətlərin yeni konfigurasiyasının üstün jəhətlərindən istifadə etməlidir.

Qloballaşma prosesində geosiyasi statusun artımı üçün onun beynəlxalq təsirinin jüzi qiymətlərinə, innovasiya potensialının zəifliyinə, jüzi rəqabət aparmaq qabiliyyətinə baxmayaraq Rusiya bir sıra güclü tərəflərə malikdir. Əvvəldə biz geosiyasi dövlət olan Rusiyanın altı əsas komponentlərini sadaladıq. Rusiya böyük təbii–ehtiyat potensialına malik olaraq ondan daha fəal və məqsədyönlü şəkildə istifadə edə bilərdi. Akademik N.N.Moiseyev bu potensialdan lazımınja istifadə olunmayıb dedikdə təmamilə haqlı idi. «Əgər biz bu gün bu sərvətdən qənaətlə istifadə edə bilmiriksə o zaman sabah nüvə

---

²³ Независимая газета. 2001. 13 июля, С.6.

silahına mürəjjət etməklə onu bizdən ala bilərlər».²⁴ Lakin bəzi iqtisadçıların güman etdikləri kimi bu potensialı insan intellekti ilə analogiyada bütün bəşəriyyətin sərvəti hesab etmək olmaz. Bu Rusiyanın milli sərvətidir və onlardan istifadə hüququ məhz onlara məxsusdur. Beynəlxalq kapitalı nəinki xammalın hasilatı və ixrajatı, eləcə də xammalı təkrarən hasil edən sahələrin inkişafı üçün jəlb etmək məqsədilə bu məsələnin həlli iqtisadiyyatın yüksək texnologi sektorunun ayrı-ayrı sahələrinin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Təbii–ehtiyatlar potensialının iri miqyasları ilə yanaşı bir sıra zəif jəhətləri nəzərə alınmalıdır. Bu ilk növbədə bir çox faydalı qazıntıların çətin hasilatıdır. Bu da öz növbəsində onların yataqlarının mənimsənilməsinə dair yüksək məsrəfləri, yüksək kapital tutumunu və TEK məhsulunun fond tutumunu müəyyən edir. Bunun nəticəsində faydalı qazıntıların dəyər qiyməti Rusiyanın Təbii Ehtiyatlar Nazirliyinin rəsmi məlumatlarından göründüyü kimi daha aşağıdır. Dünya bankı 10 trilyon dollarlıq kəşf olunmuş ehtiyatları qiymətləndirir. Bu da xatırlanandan demək olar ki, 3 dəfə azdır. Xarici sərmayəçinin maddi vəsaitlərini faydalı qazıntıların mənimsənilməsinə sərf edilməsi üçün ilk növbədə öz imkanlarından istifadə etməlidir. Bu zaman korporativ sektor dövlət ilə birlikdə faydalı qazıntıların yeni yataqlarının mənimsənilməsinə dair məqsədlərinin jiddiliyini sübuta yetirməlidir. Xarici sərmayəçi bu kimi riskli vəziyyətlər ilə qarşılaşmaq istəmir. TEK sərmayə axınını məhdudlaşdıran daha bir mürəkkəb problem, təbii sərvətlərin satışının təminatı məsələlərinin zəif şəkildə işlənməsidir. Onun genişlənməsinin açarı korporativ idarəetmənin, xüsusilə də maliyyə axınlarının sisteminə, maliyyə–investisiya layihələrinin effektivliyinin artımında öz əksini tapır.

Rusiyanın qlobal bazar məkanına daxil olmasının digər «pənjərəsi» nəqliyyatın inkişafıdır. Rusiya unikal joğrafi

---

²⁴ *Мусеев Н.Н.* Быть или не быть человечеству? М; 1999. С. 250.

mövqeyindən istifadə edərək Qərb ilə Şərqlə arasında öznəməxsus körpü kimi çıxış edə bilər. Pul vəsaitlərinin Transsibir dəmiryolu magistralının yenidən qurulmasına sərf olunması və Rusiyanın kəsişdiyi yollarda transqitə dəmiryolları üzərində güclü əmtəə malı axınının yaradılması iqtisadi baxımdan jəlbəedici olur. Bu magistral yolu sənayenin inkişafının sürətlənməsinə, məşğulluğun artımına yardım göstərə bilər. Xarici sərmayələrin jəlbə olunması imkanlarına şübhə ilə yanaşan insan xarici kapitalın həddən artıq təsirindən qorxaraq XIX əsrin sonunda Transsibirin tikintisinin fransız kapitalı sayəsində həyata keçirildiyini xatırlada bilərik. Bu həm Rusiya, həm də xarici sərmayəçilər üçün sərfəlidir.

BMT avropa iqtisadi komissiyası, BMT Asiya və Sakit okean ölkələri üçün təşkil olunan sosial komissiyası Rusiya ilə kəsişən üç quru tranzitli avropa–asiya istiqamətlərini təsdiq etmişdir. «Doğrudur, ABŞ bu yolları ölkənin jənubuna qədər uzadaraq Rusiya avroasiya nəqliyyat dəhlizlərinə müdaxiləsinə zəruri şəkildə salır».²⁵

2-ji jədvəldə effektiv qlobal investisiya layihələrinin işlənilməsi üçün real ilkin şərtləri mövcud olan iqtisadi sahələrin digər dayaq nöqtələri də işarə olunur, onlara atom enerjisi, kosmik texnika, aviasiya, biotexnologiyalar, qida sənayesi, aqrar sənayesinin ekoloji baxımdan təmiz məhsulu, silahın yeni yüksək texnologiyalı növləri, kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafı, kompüterlərin yeni nəsli şamil olunur. Federal və regional hakimiyyət orqanlarının, işgüzar dairələrin birgə səyi ilə həyata keçirilməsi həm əjnəbi, həm də milli sərmayəçilər üçün jəlbəedici olan qlobal investisiya layihələrinin məlumatlar bankının yaradılması zəruridir.

Qloballaşma prosesinin geostrategiya mövqeyindən qiymətləndirilməsi bu prosesin ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinə və onun təhlükəsizliyinə təsirinin tam təhlili olmadan na-

---

²⁵ Гокоева К. России повезло с географией // Независимая газета. 2000. 7 сентября. С. 5.

tatmam hesab oluna bilər. Yeni global məkanın çərçivələri daxilində dünya iqtisadiyyatının təhlükəsizliyinə bu bütövlüyün ayrı-ayrı hissələrinin təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi sayəsində nail olunmalıdır. Bu inkişafına görə bütövlüyün kamil inkişafının meyarlarına müvafiq olmamalıdır. Qlobal iqtisadi sistemin maraqları ilə onun tərkib hissələrinin imkan və maraqları arasındakı ziddiyyətlər əyani şəkildə nəzərə çarpır. Qlobal sistem bu hissələr ilə müqayisədə daha böyük potensiala malik olduğu və bu baxımdan da siyasi iqtisadi hakimiyyətin mexanizmlərinin milli xarakter kəsb etdikləri üçün milli dövlətlər qlobal birliyin bu və ya digər ümumi problemlərinin həlli yollarını beynəlxalq milli təşkilatlar qarşısında müdafiə etməkdə çətinlik çəkirlər. SSRİ tərkibində bir çox müxtəlif strukturlu respublikaları birləşdirdiyi üçün o bu respublikaların müxtəlif inkişaf səviyyəsini nəzərə almaqla respublikaların milli maraqlarını bütün ittifaqın maraqları ilə uzlaşdırma təjribəsinə malik olmuşdur. Bu baxımdan da onun pozitiv və neqativ tərəflərini müasir şəraitdə də nəzərə almaq lazımdır.

1997–1998 ji illərdə Jənubi-Şərqi Asiyada hökm sürən maliyyə böhranı beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizliyin etibarlı mexanizminin hələ də yaradılmadığını göstərmişdir. Böhranlı vəziyyətlərdə qlobal iqtisadi məkanın dağıdılması riskləri çox böyük olur; onlardan hər biri bajardığı kimi xilas olaraq güclülər zəifləri atırlar. Əgər böhrana qədər maliyyə kapitalı maliyyə mərkəzlərindən periferiyaya axırdısa o zaman o sərmayələrin jüzi jəri gəlirliliyinə baxmayaraq böhranlı şəraitdə daha etibarlı maliyyə mərkəzlərinə jan atırdı. Təqribən eyni vəziyyət 1998-ji ilin Rusiyasında da müşahidə olunurdu: kapital ölkənin hüdudlarını tərk edərək milli iqtisadiyyatın maraqları ilə hesablaşmaq, rusiya fond bazarının və dünya maliyyə bazarının ümumi şəraitinin sabitliyini dəstəkləmək istəməirdi. Bunun nəticələri rusiya iqtisadiyyatı üçün dağıdıcı olduğu üçün fond bazarı artıq bir neçə il ərzində bərpa oluna bilməz. Bəzi iqtisadçılar bazarın sönməsinin iqtisadi artıma

yardım göstərdiyini hesab edirlər. Əhalinin gəlirlərinin səviyyəsi qiymətlərin artımı nəticəsində 1997-ji il ilə müqayisədə daha aşağı olur.

Buna görə də yeni nəslin müasir texnologiyalarından istifadə, investisiyalar və istehlak üçün maliyyə potensialının artımı imkanları kimi qloballaşmanın üstün jəhətləri qloballaşma prosesinə qoşulmuş bütün dövlətlər üçün potensial üstün jəhətlər kimi mövjud olurlar. Lakin bütün dövlətlər bu prosesdən fayda əldə edə bilmirlər. Yalnız bu prosesi yönləndirən dövlətlər intellektual, informasiya və maliyyə imtiyazlarına malik olurlar. Bu beş zəngin və beş yoxsul dövlətlərin gəlirləri arasındakı fərqin artımında təzahür edir. Antiqlobalçıların yeni sosial hərəkatının səbəblərindən, onların mübarizə metodlarından biri də bundan ibarətdir. Qloballaşma prosesinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılması üçün Fransa Prezidenti C.Şirak «... rəqabətin xarakterik olduğu iqtisadi siyasət ilə vətəndaşlara müdafiə zəmanəti verən sosial siyasəti arasındakı tarazlığın tapılmasının» zəruri olduğunu hesab edir.²⁶ O bunun üçün qaçılmaz iqtisadi artımın vəzib olduğunu hesab edir. Amerika iqtisadçısı D.Saks qloballaşmanın obyektiv xarakterini qeyd edərək bu prosesin ziddiyətliyini və kompleksliyini xüsusilə vurğulayır. Onun mülahizələrinə əsasən «ijtimai sektora kifayət qədər sərmayə qoymaq qloballaşmanın kombinasiyası üçün» zəruridir.²⁷

Rusiya üçün qloballaşmanın üstünlüyü o qədər də böyük deyildir. Bu ticarət müəssisələrinin müasir şəbəkəsi, kompüterlərdən və yeni rabitə vasitələrindən istifadədir. Onun nəticəsində dəyən ziyan daha böyükdür: kapitalın başqa ölkələrə axını, dövlət borjünün artımı və dövlət büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsinin xarici borjların ödənişi fonduna çevrilməsi, risklərin artımı, valyuta kursunun kəskin sıçrayışları və ölkənin valyuta–maliyyə sisteminin yanlış sabitləşmə təhlükəsi. Qloballaşma prosesi ehtiyatların bütün növlərinin sərbəst

---

²⁶ Ширак Ж. Сделать глобализацию гуманной // Коммерсант. 2001. 20 июля. С. 8.

²⁷ Независимая газета. 2001. 29 апреля.

axını üçün iqtisadiyyatı açaraq, milli maraqların məhdud müdafiə sistemlərini sındıraraq, beynəlxalq qlobal iqtisadi təhlükəsizliyin yeni institutlarının yaradılması ilə mütləq tamamlanmalıdır. Onlar vaxtlı-vaxtında yaradılmadıqda həm milli iqtisadiyyatın, həm də bütün dünya iqtisadiyyatının yanlış tərzdə sabitləşməsi ehtimalı daha da güclənir. Bizim şəxsi mülahizələrimizə səsən Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayevin BMT nəzdində dünyanın bütün dövlətləri

üçün qloballaşmanın nəticələrinin öyrənilməsinə dair Mərkəzin təşkili haqqında təklifi diqqətəlayiqdir. N.Nazarbayevin rəyinə görə «BMT bütün dövlətlərin maraqlarını maksimal dərəcədə nəzərə alan qloballaşmanın bu jür modelini işləyib hazırlamaq məsuliyyətini öz öhdəsinə götürməyə qadirdir».

Bizim mülahizələrimizə əsasən dünya ölkələrinin iqtisadiyyatlarının qeyri-sabit inkişafı şəraitində qloballaşma dövründə onlar arasında daha da güclənən qarşılıqlı fəaliyyət ilə əlaqədar olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının funksiya və tapşırıqları əhəmiyyətli şəkildə təşkil olunmalıdır. Onun fəaliyyət sahəsinə beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik problemlərini daxil etmək daha da zəruridir.

Rusiyanın qloballaşma üzrə əsas konturları və onun strateji fəaliyyət sahəsindəki imkanları 2-ji jədvəldə təsvir olunmuşdur. Burada lazımı izahatlar aparmaqla müəyyən əlavələrdən də istifadə edək. Birincisi—bu iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətinin indikatorlar sistemindən istifadə etməklə prosesin təhlili və proqnozlaşdırılmasıdır. İkincisi—bu güclü tərəflərin, rusiya dövlətinin əsas komponentlərinin, özünükafiliyin güclü tərəflərindən maksimal şəkildə istifadədir. Burada əsas vəzifə—milli əmtəə istehsalına və daxili tələbatın keyfiyyətə yeni səviyyəsinə əsaslanan ümumrusiya bazarının yaratmaqdan ibarətdir. Üçüncüsü—bu dövlət siyasətinin və maliyyə sisteminin effektivliyinin artımıdır. Ümumdünya iqtisadi forumunun tədqiqatları dünya iqtisadiyyatında ölkənin rəqabət aparmaq qabiliyyətinin daha çox dövlət siyasətinin keyfiyyətindən və maliyyə sisteminin effektivliyindən asılı olduğunu göstərmişdir. Dövlətin və maliyyənin vəziyyətini xarakterizə edən indikatorlar üzrə ölkənin indeksləri nə

qədər yüksək olarsa onların rəqabət aparmaq qabiliyyəti də bir o qədər yüksək olar.

Dördünjüsü–bu MDB, Rusiya və Belarusiya İttifaqının, Avroasiya iqtisadi birliyinin, «Şanxay beşliyinin» beynəlmiləl birlikləri tərəfindən yaradılan imkanlardan istifadədir. N.Nazarbayev Avroasiya iqtisadi birliyinin «Şanxay beşliyi» ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin və Hindistanın integrasiyası prosesinə qoşulmasının «Rusiya üçün daha geniş perspektivli yeni geosiyasi konfuqurasiyanın» yaranmasına yardım göstərəcəklərini hesab edir. Rusiya Çin ilə birlikdə qlobal integrasiyalı ittifaqın lokomotivi ola bilər.²⁸

Beşinci strateji tapşırıq–Rusiya iqtisadiyyatının rəqabət aparmaq qabiliyyətinin artımıdır. ÜİF verdiyi qiymət və REA dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətlər İnstitutunun analitiklərinin layihələri hər biri öz növbəsində indikatorların toplumundan ibarət olan səkkiz kompleksli amillər əsasında hesablanan rəqabət aparma qabiliyyətinin indeksi üzrə dünyanın aparıcı dövlətləri arasında 11-ci yeri, 59 ölkəsi arasında isə 55-ci yeri tutduğunu göstərmişdir.²⁹

Bəzi mütəxəssislər rusiya iqtisadiyyatının rəqabət aparmaq qabiliyyətinin əsas etibarilə əlverişsiz iqlim şəraiti səbəbindən daha yüksək maddi itkilər ilə təyin olunduğunu hesab edirlər. Həqiqətən də Rusiyanın dünyada ən soyuq ölkə olduğunu və təbii olaraq tikintinin və istehsalat itkilərinin dəyərinin artımı amili olduğunu hesab etməyə hər jür əsas vardır. Lakin bu amilin istehsalat itkilərinə təsiri ilə onu yalnız geniş empirik tədqiqatlar əsasında almaq mümkündür. Bunu Rusiya iqtisadiyyatının rəqabət aparmaq qabiliyyətinin real potensialını təsvir etmək üçün həyata keçirmək zəruridir.

Faydalı qazıntıları çox mürəkkəb şəraitdə hasil olunan şimal rayonlarının ujqar regionlarda yerləşməsi neft sənayesinin rəqabət aparmaq qabiliyyətini azaldan obyektiv amillərdən biridir. Bu Yaxın Şərqdə neft hasilatı ilə müqayisədə belə hesab edilir.

---

²⁸ *Назарбаев Н.* Вместе мы можем сопротивляться глобализации // Независимая газета. 2001. 29 апреля. С. 8.

²⁹ *Куренков Ю., Попов В.* Конкурентноспособность России в мировой экономике // Вопросы экономики. 2001. № 6 С. 38 – 39.

Külli miqdarda itkilərin qarşısı alınmayan amilləri ilə yanaşı iki qrupda birləşən amillərin təsirini qeyd etmək xüsusilə zəruridir; şirkətlərin strategiyası və davranışı («şirkətin keyfiyyəti») və mikroiqtsadi vasitələr («sahibkarlıq mühitinin keyfiyyəti»). Rəqabət aparmaq qabiliyyətinin təhlilinə bu jür yanaşma üsulunu ÜİF təklif edir. O özü isə konstruktiv olub, müəyyən şəraitdə fəaliyyət götürən bazar subyektləri bu təhlilin obyektinə kimi çıxış edirlər. Rəqabət aparmaq qabiliyyətinin təhlilinə digər yanaşma üsulunu RF Sənaye, Elm və Texnologiyalar Nazirliyinin mütəxəssisləri tətbiq edirlər. Onlar «rəqabət aparmaq qabiliyyətinin və məhsulun ixrəjatının artımı kimi innovasiya fəaliyyətinin inkişafı üzrə tədbirlər haqqında» məruzəsində növbəti amillər sistemində rəqabət aparma qabiliyyətinə düzgün qiymət verirlər: istehsalat infrastrukturunun, köməkçi istehsalatın yüksək ehtiyat tutumu (müvafiq əjnəbi analoqlar ilə müqayisədə hazır məmulatın bir vahidinə 2–3 dəfə çox yanacaq, enerji, su sərf olunur); yüksək texnologiyalı məhsulun seriyalı istehsalının aşağı səviyyəsi (ABŞ yüksək texnologiyalı məhsulun 80%, Rusiyada isə 20% seriyalar ilə istehsal olunur); jüzi innovasiya fəallığı (80-jı illərdə bu 60–70% , 90-jı illərin sonunda 6–3% azalmışdır), texnologiya ilə məhsulun sertifikatlaşması; bir çox müəssisələrdə inkişaf strategiyasının yoxluğu və ümünilikdə məhsulun, avadanlığın və texnologiyaların yeniləşməsi dövrünün təhrifi; əsasən 3 əmtəə qruplarında ixrəjatın çoxəmtəəli xarakteri; neft, neft məhsulları və təbii qaz.

Müəssisənin rəqabət aparma qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi zəruridir. Belə ki, məhz onun fəaliyyətində rəqabət aparma qabiliyyətinin bütün amilləri bir–biri ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqədardır və məhz müəssisə daxili və xarici bazarlar ilə əlaqəni həyata keçirir. Buna görə də, onun rəqabət aparma qabiliyyətini artırmağa dair bütöv strategiyanın işlənilib hazırlanması üçün zəruri şərait mövjudur. Bir–biri ilə texnoloci halqalar ilə bağlı müəssisələrin rəqabət aparma qabiliyyətinin milli qruplarda birləşdirilməsi bazarın ayrı–ayrı seqmentlərinin bu qruplar tərəfindən mənimsənilməsinə yardım göstərə bilər.

Bir sıra şirkətləri, məsələn rəngli metalların istehsalçıları-
nın rəqabət aparma qabiliyyətinin böyük potensialı haqqında
hər il Metal Bulletin ingilis həftəlik dərgisində nəşr olunan
reytinq şəhadətlik edir. Bu dərginin məlumatlarına müvafiq
olaraq «Noril nikel» məhsulunun dəyər həjmi 5.206 milyard
dollar, «Rus aliminiumu» məhsulunun dəyər həjmi isə 3,315
milyard dollar təşkil etmişdir. Bu şirkətlər ABŞ ilə Böyük Bri-
taniyanın iki şirkətindən sonra 3-jü və 4-jü yeri tuturlar
(reytinq qiymətləri on şirkətlər üzrə həyata keçirilmişdir).³⁰

---

³⁰ Коммерсант. 2001. 14 августа. С. 4.

F ə s i l 2

RUSIYA İQTİSADİYYATININ RƏQABƏTQABİLİYYƏTİ, AÇIQLIĞI VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİ

2.1. TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ SABİTLİK

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətinin dərk olunması üçün onun «inkişaf» və «sabitlik» anlayışları ilə əlaqəsini aydınlaşdırmaq daha vacibdir. İnkişaf–iqtisadi təhlükəsizliyin komponentlərindən biridir. Lakin hər bir inkişaf təhlükəsizliyin tələblərinə cavab verir. Məsələn, əgər inkişaf ekoloji tələblərin pozulması ilə müşahidə olunarsa və ya sosial baxımdan istiqamətlənməzsə o zaman yüksək artım templərinə «əhali üçün əhəmiyyətli həyat rifahının» təmin etmədən «istehsal naminə istehsal» sayəsində mümkün şəkil alır. İqtisadiyyat inkişaf etmədikdə yaşama imkanları kəskin şəkildə ixtisara düşür. Bu zaman daxili və xarici təhlükələrə qarşı müqavimət artaraq uyğunlaşma baş verir. Sabitlik və təhlükəsizlik vahid sistem kimi iqtisadiyyatın vacib xüsusiyyətidir. Onlar qarşıdurmaya məruz qalmırlar. Onlardan hər biri onun elementlərinin, sistemin daxilində şaquli, üfüqi və digər əlaqələrinin möhkəmliyini və etibarlılığını, daxili və xarici «gərginliyi» saxlamaq, «onun xarici və ya daxili amillər tərəfindən gözlənilmədən məhvindən sonra normal vəziyyəti bərpa etmək» qabiliyyətini əks etdirir.³¹

Təbii elmlərin nöqtəyi-nəzərindən «jəmiyyətin sabit inkişafı–inkişafın qorunmasının bütöv tarixi prosesidir». Bu tərifdə əsas söz–qorunmadır. Bu isə həqiqətən də düzdür: jəmiyyət inkişafının qorunmasının qayğısına qalmadıqda o məhvə məhkumdur. İnkişafın qorunması «bütün dövrlərdə lazımi qüvvədən istifadənin effektivliyinin artım templərinin

---

³¹ Геополитика, международная и национальная безопасность. М., 1999. С. 323.

qorunması və yaxud nəinki indiki dövrdə, eləcə də gələjəkdə də faydalı potensialın artım templəri kimi izah olunur».³²

Tam qüvvədən istifadənin effektivliyi hər adambaşına düşən enerji istehlakının artımı, faydalı potensialın artımı isə-əməyin məhsuldarlığının və ya sərmayə şəklində qoyulmuş kapitalın faizinin daimi artımı ilə xarakterizə olunur.

Bəşəriyyətin sabit inkişafı-yeni güj mənbələrinin, daha təkmil maşın və mexanizmlərin, daha effektiv idarəetmə sistemlərinin yaradılması imkanındır. Verilən təriflərdə sabitliyin dinamik aspekti qeyd olunur. O jəmiyyətin, onun iqtisadiyyatının strukturunun təhlili ilə tamamlanmalıdır. Bu dinamik sistemlər onların strukturunda müəyyən qarşılıqlı münasibətlər ilə xarakterizə olunur.

Təhlükəsizlik-daxili və xarici təhlükə şəraitində özünüyaşam və inkişaf qabiliyyəti nöqtəyi-nəzərindən obyektin əlaqədar sistemində vəziyyəti, eləcə də qabaqdan görülməyən və çətin proqnozlaşdırılan amillərin qarşılıqlı təsiridir.

İqtisadi sistem, istehsalat və maliyyə-bank kapitalının qarşılıqlı nisbəti nə qədər güjlüdürsə iqtisadiyyat da bir o qədər yaşama qabiliyyətinə malik olduğundan onun təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi də kifayət qədər yüksəkdir. Sistemin müxtəlif komponentləri arasındakı əlaqələrin və mütənəsbiliyin pozulması onun yanlış şəkildə sabitləşməsinə gətirib çıxardaraq iqtisadiyyatın təhlükəsiz vəziyyətdən təhlükəli vəziyyətə keçməsi üçün signal rolunu oynayır. İnkişaf nə qədər sabitdirsə təhlükələrin yaranma ehtimalı da bir o qədər azdır. Lakin bütün bunlardan savayı sabitlik staqnasiya və ya yoxsul yaşam tərzini deyildir. O inkişafdan kənar qala bilməz. İstənilən inkişaf etməkdə olan sistem mütəmadi olaraq bir sabit vəziyyətdən digərinə keçidi həyata keçirir.³³ Burada yal-

---

³² Кузнецов О.Л., Кузнецов П.К., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: синтез естественных и гуманитарных наук. Дубна, 2001. С. 254, 260, 264.

³³ Геополитика, международная и национальная безопасность. М., 1999. С. 323.

nız inkişaf prosesi təbiətin sərbəstliyinə mütləq qaydada riayət etməkdən ibarətdir. Bunun üçün iqtisadiyyat biosferin təsərrüfat tutumunun hüdudlarını nəzərə alır.

1992-ji ildə Rio–de Caneyro şəhərində keçirilən ətraf mühit və onun inkişafı üzrə BMT konfransında qəbul olunmuş sabit inkişaf konsepsiyası təbiətin, jəmiyyətin və insanın qarşılıqlı fəaliyyəti sistemində sabitlik prinsiplərini nəzərdən keçirir. Bu konsepsiya praktiki fəaliyyət sahəsində ətraf mühitin mühafizəsi ilə bilavasitə bağlı olur. Sonunjunun əsas vəzifəsi sabit inkişafın təminatının vəjib yolunun varlığından ibarətdir. Lakin təbii sərvətlərdən qənaətlə istifadə, müasir insanın maraqları ilə ətraf mühitin qorunması maraqları arasındakı tarazlığın təminatı tapşırıqlarından savayı bəşəriyyətin gələcək nəslı üçün jəmiyyətin sosium kimi sabit inkişafının təminatı tapşırığı da mövjuddur. Bu iqtisadiyyatın sabit inkişafı, iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorlarının bağlılığı, sosial tərəfdaşlıq deməkdir. V.V.Putinin qeyd etdiyi kimi «Rusiya iqtisadiyyatının sabitliyi-demokratik jəmiyyətin əsas zəmini, eləjə də güjlü dövlətin əsasından asılıdır».

Sabitlik prinsipini bütün inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə şamil etmək mümkündür. İnkışaf etmiş ölkələrin inkişafının sabitliyi inkişaf etməkdə olan və ya keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələr sayəsində mümkün olmamalıdır. Bu məsələ, tullantıların yerləşdirilməsinə, zərərli maddələrin atmosferə atılmasına, təbiətə mənfi təsir göstərən istehsalatın yerləşdirilməsinə, «buxar» qazlarının tullanmasına dair kvotaların satışına aiddir. Bu insanın və dövlətin iqtisadi təsərrüfat fəaliyyətinin müasir ekoloci tələbləri və ekoloci təhlükəsizliyin hüdudlarını nəzərə almalıdır.

Sabit inkişafa keçid növbəti tapşırıqların həllini nəzərdə tutur: iqtisadi artıma nail olma, sosiumun sabit inkişafı, iqtisadiyyatın real və maliyyə sektorlarının, iqtisadiyyatın yüksək texnologiyalı köhnə və yeni sahələrinin tarazlığı; iqtisadi vəziyyətin sabitləşməsinin təminatı; sosial bazar tə-

sərrüfatının təşəkkül tapması və ekoloci yönümlü idarəetmə metodlarının geniş yayılması; təsərrüfat fəaliyyətinin enercı və ehtiyatları qoruyucu texnologiyaların kütləvi tətbiqi, şəxsi və ijtimai istehlakın strukturunun məqsədyönlü dəyişiklikləri əsasında ekoloci sistemin tumunun hüdudları daxilində tətbiqi; sabit inkişafa keçidin hüquqi əsaslarının yaradılması; sabit inkişafın təbliğatının effektiv sisteminin formalaşması və təhsil ilə tərbiyənin müvafiq sisteminin yaradılması.

2.2. BAZARIN ZİDDİYYƏTLƏRİ VƏ STRATECİ PLANLAŞDIRMA

Təhlükə bazar və planlaşdırma ilə müqayisədə daha universal kateqoriyadır. Təhlükəsizlik problemi istənilən iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı və artıq keçmişdə qalmış planlı iqtisadiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. O ayrı-ayrı insanların, şirkətlərin, bankların, assosasiyaların, dövlət idarələrinin qarşısında digər insanlar ilə qarşılıqlı münasibətlərin iqtisadi formalarından asılı olmayaraq kəskin şəkildə dayanır.

Bir çox iqtisadçılar iqtisadi kateqoriya və təsərrüfatçılıq vasitələrinin toplumu kimi çıxış edən bazarın universal və kafi olmaqla yanaşı heç bir tamamlama tələb etmədiyini hesab edirlər. Onun qaydalarına və standartlarına riayət etməklə nəinki insanın iqtisadi azadlığını, onun fərdi seçimini, eləcə də bütövlükdə fərd ilə dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək mümkündür. Həqiqətən də bazarda rəqabət və innovasiyalar əsasında özünüinkişaf impulsları mövjudur. Lakin onun dinamizmi zəif idarəetmə mərkəzləri ilə birlikdə nəinki yaradı, eləcə də dağıdı, xarakterə malik olur. Hətta müasir şəraitdə inkişaf etmiş ölkələrin bazar təsərrüfatı iqtisadiyyatın sabit inkişafı, məşğulluğun təminatı, insanın, onun qabiliyyətinin inkişafı, təbiətin qorunması üçün təhlükə yaradan bəzi çağırışlar ilə qarşılaşır.

Ötən onillikdə radikal bazar vasitələrinə ciddi şəkildə riayət olunması heç bir vacib sosial problemləri həll etməmişdir. Jəmiyyətin sabitliyinin əsasını təşkil edən orta sinif formalaşmamış, əksinə səfalət zonası daha da genişlənmiş, yeni yoxsul ailələr meydana çıxmış (bunlara müəllimlər, həkimlər, elmi əməkdaşlar, yüksək ixtisaslı fəhlələr aiddir), səfalət daha geniş miqyasda yayılaraq həyat davamiyyəti kəskin şəkildə ixtisara düşmüşdür. Bazarın yeni texnikanın tətbiqi miqyaslarının sürətlənməsi və genişlənməsi problemi adlanan problemi həll etməsinə dair bəzi hesablamalar lazımdır. Onları hal – hazırda innovasiya fəallığının prosesi adlanırlar. Biz artıq 80-ji illər ilə müqayisədə inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına malik ölkələrdən kəskin şəkildə geridə qalan müəssisələrin daha aşağı innovasiya fəallığı haqqında məlumatları təqdim etmişik. Bazar mexanizminin mərkəzində onun ümidləri doğrulmamış, o əsas indikatorlar arasındakı makroiqtisadi tarazlığı təmin edə bilməmişdir. Yəni burada əsas indikatorlar dedikdə ÜDM, qiymətlər, gəlirlər, kreditin faiz stavkası, valyuta kursu, məşğulluq, əməyin məhsuldarlığı, fond tutumu, kapital tutumu, innovasiyaların həjmi və effektivliyi başa düşülür.

Tarazlıq indikatorlarının zəncirində əsas halqa qiymətlər və rublun kursu olaraq qalır. Effektivlik indikatorları ikinci dərəcəli əhəmiyyətə malik olur və iqtisadi artım ilə təhlükəsizliyin digər indikatorlarına demək olar ki öz təsirlərini göstərirlər. Bu jür natarazlıq zəif inkişafa səbəb olur. Yeni sistemli böhranların potensialının harada formalaşdığını əvvəljədən görmək çox çətinidir. Çünki böhranın ojağı həddən artıq geniş və naməlum olub, iqtisadiyyatda və siyasətdə hansı hadisələrin təsadüf, hansılarının tədrijən toplanan natarazlığın xarijə çıxmaq üçün təkan rolunu oynadığını söyləmək də çətinidir. Əvvəllər olduğu kimi 80-ji illər ilə müqayisədə sahələrarası və sahələrdaxili tarazlıq problemləri daha kəskin şəkil alır. Ölkənin yanajaq–enerci balansı yanajağın ən dəyərli növlərinə (neft və qaz) yönələrək kömür sənayesinin imkanlarından tam şəkildə istifadə olunmur. Rusiyada yanajağa olan tələbatın

75–77% neft ilə qazın hesabına təmin olunaraq dünyada orta hesabla 57–60% təşkil edir. ABŞ-da əhalinin hər adambaşına düşən kömürün hasilatı təxminən 3,6 ton, Polşada- 5–5,4 ton, Avstraliyada–10–12 ton, Rusiyada isə 1994–1995-ji illərdə–1,8–1,7 ton təşkil edir.³⁴

Ehtiyat baxımından natarazlıq bir çox hallarda qiymətlərin qeyri-effektiv siyasəti, rəqabətin zəif inkişafı və inhisar əleyhinə tənzimlənmə, eləcə də şirkətlərin qiymət təşkili mexanizmi ilə əlaqədardır. Qiymətlərin daimi artımına baxmayaraq bazar avtomatik olaraq qiymətlərin qarşılıqlı münasibətini tənzimləməmiş və iqtisadiyyat üçün təhlükəsiz vəziyyətdə qiymətlər dinamikasını təbiiq etmir. Ən zəruri xammal olan qazın qiymətləri daha az artmışdır. Onlar 1999-ju ildə 1990-ji il ilə müqayisədə 14,3 dəfə artmış, yüklərin daşınmasına dair qiymətlər isə 21,9 dəfə, elektrik enerjisinə dair tariflər–18,9 dəfə, kömürün qiyməti–15,7 dəfə, ümumilikdə sənayedə topdan qiymətlər–31,1 dəfə, neftin qiyməti isə 40,2 dəfə artmışdır. Qiymətlərin bu jür artımı zamanı birinjisi, TEK istehsalatın həjmi azalmış; neft hasilatı 1990-ji ildə 516 milyon tondan 2000-ji ildə 315 milyon tona qədər, qazın hasilatı buna müvafiq olaraq 641 milyard kub metrədən 577 milyard kub metrə, elektrik enerjisinin hasilatı isə saatda 1082 milyard kilovattan saatda 879 milyard kilovata qədər ixtisara düşmüşdür. İkincisi, bu sahələrdə qiymətlər ilə tariflərin sonrakı artımının daha yüksək potensialı qorunub saxlanılır. Q.Qrefin proqramında 2005-ji ildə 1999-ju il ilə müqayisədə elektrik enerjisinə dair orta tariflərin artımı nominal şəkildə 3,5 dəfə, 2010-ju ildə isə 5,3 dəfə təşkil edə bilər. Qazın tarifləri nominal miqdarda 2005 və 2010-ju illərdə 3 və 4,5 dəfə arta bilər.

Təjribə Rusiya iqtisadiyyatında və siyasətində radikal bazar istiqamətinin onillik hökmranlığının ya 80-ji illər üçün xarakterik olan bir sıra fundamental problemlərin həllini tə-

---

³⁴ *Козловский Е.А.* Минерально-сырьевые проблемы России накануне XXI века. М.: Русско-библиографический институт, 1999. С. 312.

min etmədiyini, ya da onların həllinin yüksək sosial qiymətlər tələb etdiyini göstərmişdir. 1990-cı illərin ən kəskin problemlərindən biri də istehlakçı malları ilə xidmətlərin defisitidir. Bu problem ilk baxışdan həll olursa da, əhalinin həyatını təmin edən məhsullarının böyük hissəsinin istehlakının azalması, əmtəə dövrüyyəsində istehlakçı qiymətlərin və idxalatın yüksək payının kəskin şəkildə artımı sayəsində baş verir. Burada ən yaxşısı əhali üçün nəzərdə tutulan sənaye malları bazarının qiymətlərin böyük differensiyası ilə tamamlanması olsa da, onun formalaşmasında idxalat mallarının payı kifayət qədər yüksəkdir. İdxalatın formalaşan səviyyəsinin dəstəklənməsi isə məlum olduğu kimi nisbətən daha çox qızıl–valyuta ehtiyatlarını tələb edir. İstehsalatın ümumi sənaye və aqrar tənəzzülü şəraitində ilk olaraq ehtiyatlar tədiyyə qabiliyyətli istehlakçı müəssisələrin jüzi miqdarı üçün kifayət edirdi. İndi isə 2000-ci ildən başlayaraq iqtisadi artımın nəzərdə tutulduğu bir dövrdə daxili bazarın normal fəaliyyəti üçün bir çox ehtiyatlar kifayət etmir.

Rusiya bazar mexanizminin işarə olunmuş nöqsanlarını qeyd edərək sosial–iqtisadi inkişafın bu vəzifə vasitəsindən Rusiyada istifadə imkanlarını inkar etmək düzgün deyildir. Əvvəllər biz bazar dəyişikliklərinin bir sıra pozitiv nəticələrini qeyd edirdik: ticarətin, reklamın, rabitə vasitələrinin, kompüterləşmənin, bank xidmətlərinin inkişafı. Əlbəttə bu müsbət nəticələr real rusiya bazarının nöqsanlarını aradan qaldıra bilmir. Bütün bunlarla yanaşı, müasir bazar iqtisadiyyatının yaradılması tapşırığından imtina etməməli, əsas yanaşma üsullarını və modelin arxitektikasını əhəmiyyətli şəkildə dəyişmək lazımdır.

Rusiya üçün bazar təsərrüfatının geriləməsi, makroiqtisadi səviyyədə və korporasiya, kiçik biznes səviyyəsində ona sosial xarakterin verilməsi iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsinin əsasını təşkil edən amillərdən biridir. Əksinə qeyri–sivil bazar kapitalizmin inkişafı ilə insanın sosial müdafiəsinin təmin edilmədiyi və aylıq məvajibinin ödənilmə-

diyi təsərrüfatın köhnəlmiş formalarının qaytarılması olub, kütləvi təhlükələri genişləndirərək ölkənin və hər bir insanın maraqları üçün real təhlükə yaradır.

Bizim mülahizələrimizə əsasən iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarını nəzərə almaqla Rusiyada sosial bazar təsərrüfatının yaradılması tapşırığını irəli sürmək lazımdır. Bu termini elmi və işgüzar dövrüyyəyə L.Erxard daxil etmişdir. O «sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı» termini ilə müqayisədə daha məzmunludur. İqtisadi kateqoriyaların bir çoxu onların mahiyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi sosial komponentə malikdir. Bazar modelini sosial tapşırıqların həllinə yönəltmək boş jəhdən savayı heç nə deyildir. Məsələn, kreditin faizi bütün çərçivələrdən kənara çıxarsa və bazar subyektlərinin tədiyyə qabiliyyətini nəzərə almazsa o zaman onu sosial baxımdan yönləndirmək mümkün deyildir. Sosial bazar təsərrüfatında, onun pul-kredit seqmentində kreditə görə verilən faiz yalnız bankçıların maraqlarını nəzərə almaqla müəyyən olunmur. O müştərilərin tədiyyə qabiliyyətini nəzərə almalıdır.

Bu baxımdan bu fikri təsdiq etmək üçün qərb ölkələrinin banklarının faiz siyasətinə istinad etmək mümkündür. Onlar kredit faizinin məbləğini depozit stavkası ilə müqayisədə 1–3 məntəqə yuxarıda müəyyən edirlər. Rusiyada bu fərq 90-ji illərin əvvəllərində 100 və daha çox həddə çataraq kapitalın ilkin yığılımı kanallarından biri olmuşdur. Hal-hazırda bu fərq əhəmiyyətli şəkildə ixtisara düşsə də, aradakı məsafə kifayət qədər böyük olub təqribən 20 məntəqə təşkil edir.

Rusiya bazarının yeni arxitektonikasının quruluşunun digər problemi kimi daxili və xarici bazar arasındakı mütənəsibliyə riayət olunması çıxış edir. Əməyin və kapitalın yeganə ölçü vahidi olan rublun qiymətdən düşməsi, əmtəə mallarının, xidmətlərin və pul vəsaitlərinin dövrüyyəsi etibarlı xarici valyuta toplamaq arzusunda olmağa gətirib çıxarmışdır. Şirkətin və insan fəaliyyətinin xarici bazara istiqamətlənmək kimi maraqları da məhz buradan doğur. Burada vahid iqtisadiyyat bir-biri ilə zəif şəkildə əlaqədar anklavlara–ixrajat

(dollarlı) və daxili (rubllu) anklavlara parçalanmışdır. Onların arasındakı fərq həm əməyin ödənilməsində, həm də inkişaf üçün zəruri olan ehtiyatların toplanması imkanlarına görə həddən artıq yüksəkdir. Burada yalnız yeganə çıxış yolu mövjuddur. Rublun məsrəflərin və nəticələrin əsas ölçü vahidinə çevrilməsi. Bu problemin bir neçə həlli yolları mövjuddur (ixrajat mallarının rubla satılması, rublun alijılıq qabiliyyətini nəzərə almaqla dolların tədriji revolevasiyası, faydalı qazıntıların əlavə ehtiyatlarının qiymətləndirilməsi əsasında təminatın artımı və.s). Lakin bu sahədə atılan addımlar sistemli böhrana səbəb olmamaq üçün ciddi şəkildə ölçülməlidirlər. Bütün bunlarla yanaşı ənənəvi bazar iqtisadiyyatının çərçivələri daxilində, eləcə də onun fundamental variantının həddləri daxilində iqtisadi təhlükəsizlik problemlərinin həlli mümkün deyildir.

L.Abalkin təmənilə əsaslı şəkildə «bazar iqtisadiyyatı» və «bazar jəmiyyəti» anlayışlarını ayırmağı təklif edir. Məhz bazar fundamentalizmi üçün bazar mexanizmlərinin nəinki iqtisadiyyatda, eləcə də bazarın təsirinə məruz qalmayan sahələrdə də—məsələn ətraf mühitin mühafizəsində, fundamental elm sahəsində, mədəniyyət sahəsində və onun digər təzahürlərində, milli qoruhlarda, insan hüquqlarının və mədəniyyətin qorunduğu sahələrdə daha geniş yayılması xarakterikdir³⁵.

Lakin hətta maddi istehsalı, gəlir meyarlarını əhatə edən iqtisadiyyatda da onlar nadir hallarda tətbiq olunurlar. 60-ji illərin sonunda V.Novocilov əmtəə–pul mexanizminin nöqsanlarına diqqət yetirərək sırf bazar vasitələrinin iri struktur dəyişikliklər zamanı etibarlı olduğunu göstərmişdir. Bu məsələn ötən yüzilliyin 30-ju illərində olduğu kimi sənaye sahələrinin yaradılması zamanı təzahür edir.

Bazarın təşəkkül tapmasının və inkişafının ciddi problemlərindən biri də büdcə–vergi və pul–kredit vasitələrinin bazar inkişafı və rəqabəti mexanizmi ilə uzlaşmamasıdır. Bir çox sahibkarlar, şirkət menejerləri, iqtisadçılar onları ağ ləkə

---

³⁵ Абалкин Л. Вызовы нового века. М.: 2001. С. 14.

hesab edirlər. Onların kəmiyyətinin əsaslandırılmaması, onların arasındakı qarşılıqlı bağlılığın yoxluğu, hökumət tərəfindən təqdim olunan oyun qaydalarının daima dəyişilməsi, hətta yaxın vaxtlarda da bütün bunların gözlənilməməsi nə kiçik, nə orta, nə də iri biznes sahəsinə fəaliyyətinin təşkili üçün etibarlı makromühitə malik olmasını, istehlaka dair gəliri düzgün paylamağa və innovasiya fəaliyyətini həyata keçirməyə ijasə vermir.

Hökumət və onun iqtisadi idarələri vahid informasiya–analitik bazaya və metodologiyaya malik olurlar. O dövlət büdcə–vergi və pul–kredit siyasətinin vasitələrini Rusiya şirkətinin və kiçik biznesin iqtisadi artımına əsas təsir vasitələrini hazırlamağa ijasə verir. Gəlir vergisinin stavkalarının azalması əsl nəliyyət hesab olunur. Lakin burada sahibkarlar ilə menejerləri əmin etmək üçün iqtisadi modelli hesablama kifayət etmir. Bu özünü doğrultmaya da bilər və ya jüzi vergi qoyuluşu radikal–liberalların ümidlərini doğrulda bilər. Qrefov mərkəzinin proqramı iqtisadiyyatın sonradan islahatlaşdırılması zamanı da iqtisadi arqumentlərin və hesablamaların yoxluğundan əziyyət çəkir. Hətta bu baxımdan 2010–ju ilə qədər nəzərdə tutulmuş islahatları Rusiyanın strateji inkişaf proqramı ilə uzlaşdırmaq jəhdi də yerinə yetirilmir.

Bir çox hallarda bu jür yanaşma üsulu–bazarın nöqsansızlığına dair ideoloji qaydaların təzahürü və strateji planlaşdırmanın istənilən formalarının qəbul olunmamasıdır. Burada bəzi xarici islahatçıların baxışları sistemində də müəyyən anlaşılmazlıq nəzərdən keçirilir. Strateji təhlil və şirkətin planlaşdırılması onlar tərəfindən qəbul olunaraq makroplanlaşdırma inkar edilir. Buna görə də bu gün büdcə–vergi və pul– kredit vasitələrinin əsasını strateji orta və uzunmüddətli inkişafın sosial və iqtisadi informasiyasının kompleksi deyil, illik büdcə təşkil edir.

Bəzi liberallar tərəfindən yaradılan bazar və planlaşdırma antaqonizmi bazarın hegemoniyası olub, yaxın keçmişdə planlaşdırmanın rolunun artımı və əmtəə–pul münasibətləri–

nin özünüdəyərin hesablanmasına dair sadə mühasibat əməliyyatlarına gətirib çıxardaraq bu istiqamətdə əldə olunan gəlir özünü doğrultmamış və beynəlxalq təcrübədə əksini tapmamışdır. Nəzəri olaraq həm bazarda, həm də planlaşdırma prosesində onların jəmiyyətin həyat fəaliyyətinin sosial və iqtisadi sahələrinə müsbət təsirin təzahürlərinin funksiyaları, obyektləri və hüdudları mövjuddur.

Bazar və ona müvafiq olan informasiya sistemi iqtisadiyyatın jəri vəziyyətini, onun real varlığını əks etdirir. Burada bazar subyektlərinin fəaliyyətini həyata keçirilərək istehsalat amillərinin kompleksli qiyməti əldə olunmuşdur. Qarşılıqlı fəaliyyət haqqında siqnalların şaxəli sistemi kimi çıxış edən bazar, həm bazar subyektləri, həm də bazanın institutları arasında qurulan münasibətlərdən ibarətdir. Lakin bazar iqtisadiyyatın informasiya sahəsinin bir hissəsidir: bazardan savayı elmi–texniki kəşflərin, fəlsəfi və dini biliklərin, eləcə də jəmiyyətin, təbiətin, insanın ruhi və fiziki potensialının gələjək vəziyyəti haqqında təsəvvürlərin sistemi mövjuddur. Məhz gələjəyə bu jür baxış, indikatorlar, balanslar sistemi, bazar iqtisadiyyatının institutlarının və korporasiyaların təşkilati strukturları vasitəsilə əməliyyatlar planı strateji planlaşdırmanı təmin etməlidir.

Beynəlxalq təjribə bazar və planlaşdırmanın Fransada və Yaponiyada kifayət qədər yaxşı uyğunlaşdığını göstərir. Ümumilikdə Avropa ittifaqı çox uzağa gedir. O milli səviyyədə bütün iqtisadi və maliyyə siyasətinin mahiyyət etibarilə kordinasiyasını həyata keçirir. Onlar adətən ABŞ makrosəviyyədə planlaşdırmadan istifadə olunmadığını hesab edirlər. Müəllifin 90-jı illərin əvvəllərində hökumət idarələri və Tjjarət Nazirliyi ilə Federal ehtiyat sisteminin fəaliyyəti ilə şəxsən tanışlığı ABŞ bir çox planlaşdırma elementlərindən fəal şəkildə istifadə etdiklərinə dair əminliyini bildirir (qısamüddətli və uzunmüddətli məqsədlərin qoyuluşu, iqtisadi inkişafın indikativ nəzarət sistemi, məqsədli proqramlar və büdjələr və.s).

Bununla razılaşmaq da olar, razılaşmamaq da. Lakin yapon iqtisadiyyatının görkəmli xadimlərindən biri Sobura Okimanın fikri ilə mütləq hesablaşmaq lazımdır. O «...xarici ekspert mütəxəssislərin və məsləhətçilərin tövsiyələrinə və məsləhətlərinə ehtiyatla yanaşmağın vəzib olduğunu hesab edərək... bazar baxımından istiqamətlənmiş iqtisadiyyatın üstünlüyü haqqında mülahizənin yanlış mülahizədən savayı heç nə olmadığını da» söyləyir. Burada əsas problem bu iki sistemin başlanmasının vahid mexanizmini birləşdirməkdən, razılaşdırmaqdan, bazar mexanizmlərinin kompleksləşdirilməsinin, eləcə də dövlət planlaşdırılması ilə tənzimlənməsindən ibarətdir.³⁶

Dövlət strateji planlaşdırma bizim fikrimizə növbəti tapşırıqları həll edə bilər.

1. Təbii–maddi iqtisadiyyat ilə dəyərin harmoniyalaşdırılmasına kömək və idarəetmə əsasında maliyyə və fiziki axın ilə daha sabit inkişafın təminatı (əmtə–pul, müasir terminologiya, maliyyə iqtisadiyyatı).

Son onillik ərzində bazar mexanizmi maliyyə iqtisadiyyatı tərəfə meyli etməklə işləyir və bazar vasitələrinin (faiz stavkasının) maddi axınların, xüsusilə də «köhnə» iqtisadiyyatın sahələrinin hərəkət istiqamətlərinin dəyişməsinə təsirin real hədudlarını nəzərə almır. Bu 2001–ji ildə ABŞ FRS faiz stavkasının dəfələrlə azalması ilə təsdiq edilərək işgüzar fəallığın gözlənilən artımı ilə müşayət olunmur. Buna digər misal–2001–ji ilin əvvəllərində Böyük Britaniyada benzin çatışmazlığını benzinin qiymətlərinin artımı sayəsində aradan qaldırılmamasıdır. Avtosürüjülər və əhali buna kəskin şəkildə müqavimət göstərdilər. Rusiyada 1992–1999–ju illərdə qiymətlərin dəfələrlə artımı nəinki işgüzar fəallığı gücləndirməmiş, eləcə də əksinə istehsalatın tənəzzülünə gətirib çıxarmışdır.

Əsas iqtisadi və maliyyə indikatorlarının uyğunlaşmaması haqqında növbəti məlumatlar şəhadətlik edir: 90–ji illərin sonunda xarici valyutanın ticarətinin dəyəri gün ərzində təxmi-

---

³⁶ Национальная безопасность. 2001. Феврал 1 – 2 (1). С. 12.

nən 1,5 trilyon dollar, gün ərzində isə tariflər ilə xidmətlərin illik ixratının dəyəri isə 6,6 trilyon dollar və ya gün ərzində isə 25 milyard dollar təşkil edirdi. “İndeks Dow Jones İndustrial Average şirkəti 1994-jü ilin əvvəllərində təxminən 3600 məntəqədən ibarət olmuşdur. O 1999-ju ildə fond bazarında qiymətlərin ümumi artımı zamanı beş il ərzində 3 dəfə artaraq 11 000 məntəqəni ötüb keçmiş, yəni 200% artıq olmuşdur. 2000-ji ilin əvvəllərində dov jones indeksi 11 700 məntəqəni ötüb keçmişdir. Lakin həmin dövr ərzində əsas iqtisadi göstərijilər üç dəfə artmamışdır. Hər adambaşına düşən gəlir və ABŞ daxili ümumi məhsul 30% artmışdır. Bu zaman bu artımın demək olar ki yarısı inflasiya hesabına baş vermişdir. Korporativ gəlir 60% artaraq müvəqqəti resesiyalı– depressiya əsasında baş vermişdir”.

2. «Köhnə» iqtisadiyyatın ənənəvi, lakin həyat əhəmiyyətli sahələrini də nəzərə almaqla iqtisadiyyatın yeni sahələrinin uzunmüddətli qarşılıqlı bağlılığını təmin etmək.

Yeni iqtisadiyyat gəliri ilə istehsalatın zəruri şəkildə modernləşdirilməsi məqsədilə enerji və digər ənənəvi sahələr ilə gəlirini bölməlidir. Bu tapşırıq həll olunmadıqda köhnə iqtisadiyyat yüksək texnologiyalı sahələrin inkişafının qarşısını alır. Enerji böhranı istənilən kompüter sistemini iflij vəziyyətinə sala bilər.

Strateji planlaşdırma bazar vasitələrinin düzgün təshihini təyin etməli və ya əyyarlı bazar vasitələri ilə uyğunluq təşkil edən yeni vasitələri təklif etməlidir.

3. O bazar məkanının vahidliyini və Rusiya Federasiyasının ərazi bütövlüyünü dəstəkləməlidir. O regional inkişafın, regionlararası kooperasiya əlaqələrinin harmoniyalaşmasına və regional bazarların ümumrusiya bazarında birləşməsinə, regionların büdcə potensialının bərabərlişməsinə regionların xarici bazarların deyil, ümumrusiya bazarlarının mənfəəti naminə seçim etmələrini təmin etmək məqsədilə müvafiq yardım göstərməlidir.

4. Bütjə–vergi, pul–kredit siyasətinin, eləjə də qiymət oriyentirlərinin koordinasiyası üçün vahid metodoloci və informasiya bazasının yaradılması əsasında ərazilər üzrə təsisat və korporativ səviyyələrdə iqtisadi siyasətin vəhdətini təmin etməlidir.

Qiymətlər ilə tariflərin vəhdəti təmamilə itirilmişdir. O böhranlı vəziyyətlərdə təzahür edir. Hökumət qiymətlərin tənziplənməsini qiymətlərin irəliləməsinin inflyasiyaya səbəb olduğu zaman xatırlayır. Bu 2001–ji ilin 1 yarımilində də inflyasiya artımının illik artımının yarım il ərzində 12% ötüb keçməsi zamanı da bu jür baş vermişdir. Hal–hazırda hökumət qaz, neft və onların nəqli tariflərini tənzipləməyə jəhd göstərir. Bu qiymət zənjirini isə davam etdirərək buraya elektrik enerjisinə, qara və rəngli metalurgiya məhsullarına dair tarifləri də daxil etmək olar. Bu baxımdan rəqabətin təsirinə arxayın olmaq lazım deyil. Belə ki onlar iqtisadi artıma və qiymətlərin dinamikasına təsir göstərmək üçün kifayət deyildirlər.

5. Lokomotivlərin və ya iqtisadi artımın keçid məntəqələrinin problemlərinin həlli. Bazarın özünüinktişafı nə bu gün, nə də gələjəkdə bu problemi sərbəst şəkildə həll edə bilməz. Bütün jəmiyyət və ayrı–ayrı vətəndaşlar üçün qüvvələrin real şəkildə birləşdirilməsi vacibdir. Yalnız müəyyən təkan verməklə rublun kursunun yenidən enməsinə, yeni qiymət artımına deyil, hökumətin iki sol blokların yaradılmasına yönəlmiş fəaliyyətinə nail olmaq mümkündür; bu bəziləri 2–ji jədvəldə təsvir olunmuş qlobal investisiya layihələri bloku, eləjə də müasir texnologiyalardan ibarət innovasiyalar bloku. Bu jür qlobal tapşırıqların həllinə dair pozitiv təjribə həm Rusiyada, həm də xarici ölkələrdə mövjuddur.

6. Bazar mexanizminin aradan qaldırılması, onun vasitələrinin iqtisadiyyatın real sektorunun iqtisadi artımına təsirinin güjləndirilməsi ilə əvəz olunması. Sosial bazar təsərrüfatının simbiozu və strateji planlaşdırma beynəlxalq əməkdaşlıq, Rusiyanın milli maraqlarının müdafiəsi, xarici ticarətin inkişafı üçün ən yaxşı şərait yaradır.

Strateci planlaşdırma orta və uzunmüddətli planların işlənilib hazırlanmasını da daxil etməklə illik planlaşdırmadan kənarında mövjud olmur. Strategiyanın realizəsi bütün dövr ərzində konkret məqsədli oriyentirlərin işlənilib hazırlanmasını nəzərdə tutduğu üçün illik planlaşdırmada zərurət yaranır. İndiki dövrdə illik büdjənin tərtib olunması mahiyyət etibarilə illik planlı layihələrin işlənilib hazırlanması deməkdir. Belə ki, büdjədən müəyyən vəsaitlərin ayrılması məqsədli xarakter daşıyaraq konkret sosial, regional və investisiya tapşırıqlarının həllinə yönəlmişdir. Strateci planlaşdırma illik büdjədən orta müddətli büdjə layihələrinə keçməyə imkan verməklə korporasiyalara və kiçik biznesə iqtisadiyyatın inkişafı məqsədləri və tapşırıqları haqqında daha tam təsəvvür əldə etmək imkanı verir.

Dövlətin strateci planlaşdırması hökumətin iqtisadi siyasətinin effektiv vasitəsi ola bilər. Bu zaman ölkənin korporativ sektoru strateci planlaşdırma sistemlərinin yaradılması istiqamətində daha sərbəst addımlar atmalıdır. Burada şablon ola bilməz. Burada məhz korporasiyaların xüsusiyyətlərinə arxalanan və innovasiya xarakteri daşıyan sistemlərin varlığı zəruridir.

Yaxın vaxtlarda daha hansı konkret addımlar atılmalıdır? Mütəxəssislərin və alimlərin söyləri ilə iqtisadi dövlət planlaşdırılmasının əsas müddəaları işlənilib hazırlanmalı və onların da əsasında müvafiq Fedarel qanun qəbul edilməlidir. «Rusiya Federasiyasının sosial- iqtisadi inkişaf proqramları və dövlət proqnozlaşdırılması haqqında» qüvvədə olan qanun dövlətin iqtisadi planlaşdırılması haqqında Federal qanunun tərkib hissəsi olmalıdır.

Bu qanunda balanslı metodun tətbiqi sahəsini, iqtisadi artımın və təhlükəsizliyin indikatorlarından istifadə qaydalarını, iqtisadiyyatın korporativ sektoru üçün məqsədli oriyentirlər ilə tövsiyələri müəyyən etmək daha zəruridir. Beynəlxalq təjribəni nəzərə almaqla strateci planlaşdırmanın federal mərkəzini yaratmaqla təsisat yönümlü dəyişiklərin həyata

keçirilməsi də vacibdir.³⁷ 1999-cü ildə yaradılmış Q.Qrefin strateji layihələr Fondu bu istiqamətdə ilk və uğursuz addım olmuşdur. O texniki-iqtisadi və maliyyə layihələrindən ibarət olmadığı üçün bu fond tərəfindən təqdim olunan islahatlar məmurlar ilə biznesin maraqlarını tarazlamaqla ali xarakter daşıyırlar. Onlar Rusiyanın milli maraqlarının realizəsi vasitəsi kimi çıxış etmirlər. Bu jür Federal mərkəzin yaradılması Dövlət plan komitəsinin yadılması jəhdi kimi qiymətləndirilməməlidir. Müasir informasiya jəmiyyəti əmtəə və fond bazarlarının vəziyyəti haqqında informasiyadan istifadə edərək yeni iqtisadi, maliyyə və təşkilati texnologiyalara malik olub, orta və uzunmüddətli planların keyfiyyətini artırmağa, həmçinin onu Rusiyanın inkişafı vasitəsinə çevirməyə, Rusiya ilə inkişaf etmiş ölkələr arasındakı fərqi sonradan artımının qarşısının alınmasına və aparıcı geosiyasi dövlət kimi çıxış edən Rusiyanın mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsinə yardım göstərməyə ijjazə verirlər.

Bu paraqrafın sonunda strateji təhlil ilə planlaşdırmanın bazar vasitələrindən və iqtisadi indikatorlarından müştərək istifadənin nəinki yaşama, iqtisadi, o jümlədən də maliyyə mütənasibsizliyinin və sosial münacişələrin aradan qaldırılması şansıni əhəmiyyətli şəkildə artırması, eləcə də bazar mexanizminin sosial transformasiyasına, onun əhalinin rifahının artımının əsası kimi çıxış edən iqtisadiyyatın texnoloci və struktur modernləşməsinin məqsəd və tapşırıqlarına qoşulmasına yardım göstərməsi haqqında yekun nətiyyə gəlmək mümkündür.

2.3. İQTİSADİYYATIN AÇIQLIQ HƏDDİ

---

³⁷ CM.: *Иванов Е.* Обновленный Госплан необходим стране и сейчас // Независимая газета. 2001. Февраль.

Həm radikal liberalizm, həm neoliberalizm üçün geostrategiya mövqeyindən dünya iqtisadiyyatına qoşulmaq formaları və hədləri, eləcə də iqtisadiyyatın açıqlığı və qapalılığı həddləri haqqında daha bir ümumi məsələ ön plana keçir. Bu məsələnin həllinin açarı inkişaf etmiş qarşılıqlı fəaliyyət, ticarət, ölkənin beynəlxalq iqtisadi, maliyyə, bank strukturlarına daxil olması şəraitində milli maraqların müdafiəsinin əsasını təşkil edir. Kommunikasiya sistemlərinin, dünya informasiya – maliyyə məkanının formalaşmasının müasir imkanları zamanı iqtisadiyyatın təjrid olunması və qapalılığı ölkəni ümumdünya inkişafının məkanına atırlar. Digər tərəfdən, iqtisadiyyatın tam açıqlığı, daxili bazarın idxalat malları ilə həddən artıq doldurulması və milli malların istehsalının tənəzzülü milli iqtisadiyyatın deqradasiyasına, ehtiyatların talan edilməsinə və periferiyadan ölkənin məhdud qrupunun maliyyə mərkəzlərinə axmasına gətirib çıxarır. İqtisadiyyatın açıqlığı müəyyən sərhədlərə malik olmalı və maliyyə bazarlarının qeyri-təkmilliyi, onların qeyri-sabitliyi, təkrarən sabitləşməsi və kəskin böhranlı tənəzzüllər nəticəsində baş verməlidir.

İqtisadiyyatın total, qanunveriji, tənzimləyən açıqlılığı, Rusiya və SSRİ tərkibindən ayrılmış müstəqil dövlətlərin sərhədlərinin kifayət qədər müdafiə olunmaması xüsusilə də 1992–1996-cı illərdə maddi ehtiyatların, insan və maliyyə kapitalının Rusiyadan axınına səbəb olaraq Rusiyanın investisiya potensialını kəskin şəkildə azaldaraq oliqarxların kiçik qrupunun zənginləşməsinə yardım edərək əhalinin böyük bir hissəsinin həyat standartlarının azalmasına şərait yaratmışdır. Rusiya miqyaslarında bu 50 milyon nəfər təşkil edir. Keçmiş SSRİ miqyaslarında isə bu 100 milyon nəfərə bərabərdir. Bəzi mütəxəssislər iqtisadiyyatın açıqlığına dair arzuolunmaz təjribəni nəzərə alaraq onun fiziki xilasını üçün təjili olaraq dünya bazarından çıxmasını, iqtisadi sərhədləri bərpa etməyi, demək olar ki zəruri mallardan savayı heç nə almamağı, heç nə satmamağı, yalnız borjları ödəməyi təklif edirlər. Valyutanın

dövrüyyəsinə dair çağırışlar dövlətin vəsaitləri kimi nəzərdən keçirilir.³⁸

Bu mövqe ələksizliqdan qurulur. Müəllif dünya təsərrüffatından təməmilə təjrid olunmanın mümkünsüzlüyünü, nəyin isə almağın və nəyin isə satmağın lazım olduğunu çox gözəl anlayır. Açıqlığın və qapalılığın uzlaşması və ya iqtisadiyyatın müdafiə olunması haqqında məsələ daxili və xarji bazarın rolunun təyin edilməsi, onların ölkə üçün birinjiliyinin qiymətləndirilməsi üçün qiymətləndirilməsi əsasında düzgün həll oluna bilər. Daha sonra Rusiyanın dünya bazarına daxil olması konsepsiyası zəruridir. Bu isə öz növbəsində əmtəə və fond bazarının seqmentləri üzrə rəqabət aparma qabiliyyətinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Ən nəhayət, bir tərəfdən daxili bazarın fəaliyyəti üçün təhlükə yaradan xammalın həddən artıq ixrajatına yol vermədən, digər tərəfdən isə müəyyən hüdudlar daxilində idxalatı məhdudlaşdıran idxalat ilə ixradatın qarşılıqlı münasibətlərini optimallaşdırmaq kimi əsas tapşırığı həll etməyə qadir olanq effektiv gömrük siyasətinin konsepsiyası vacibdir. Çünki idxalat mallarının forsacılı alışı menejerləri şirnikləndirir. Belə ki, nəyi isə istehsal etməkdən çox onu almaq daha asandır. Həm də valyuta adətən əmtəə malının satışından və ya nou–haudan daxil olmur. O bircada alınır.

Çox təəssüflər olsun ki, Rusiyada iqtisadiyyatın vacib sektorları olan daxili və xarji bazarların vəhdəti pozulmuşdur. Onlardan bir qismi daxili bazara, digərləri isə xarji bazara doğru istiqamətlənmişdirlər. Yanajaq–enerci kompleksi sırf ixrajat məqsədli neft-dollar modelinin çərçivələri daxilində inkişaf edir. Maksimal artım modelinin–xammalın ixrajının, onun satışının fəaliyyət sxemi valyuta köçürmələrinə bərabərdir. İndiki dövrdə Rusiyanın mineral–xammal məhsulunun satışı sayəsində ölkə bütün valyuta köçürmələrinin 70%-ni alır. Xammalın əsas növlərinin balansında ixrajat hissəsi həddən artıq böyük olub, neftdə istehsalın həjminin –41–45%, neft

---

³⁸ *Паршин А.П.* Почему Россия не Америка? М; Крымский мост. – 9Д. Форум, 2001. С. 207, 208.

məhsullarında–30–34%, qazda –30–33%, misdə–90%, nikeldə–97%, alüminiumda isə 99%-ni təşkil edir.

TEK xarici bazarın tələbatına oriyentasiyası istehsalatın tənəzzülü dövründə daxili tələbatın azaldığı bir vaxtda aşağı düşmüşdür. 1992–1999-cü illər ərzində ÜDM tənəzzülü zamanı elektrik enerjisinin istehsalı 1,6 dəfə, yəni jəmi 20% azalmış, neftin hasilatı–34%, qazın hasilatı–8%, kömürün hasilatı isə 30% azalmışdır. Yanajaq ilə elektrik enerjisinin istehsalı istehsalın ümumi tənəzzülü ilə müqayisədə tədrijən azaldığı üçün xammal ehtiyatı həm daxili, həm də xarici bazar üçün kifayət qədər miqdarda olmuşdur. 2000-ci ildə mövjud vəziyyət dəyişilmişdir; ÜDM 8,3%, elektrik enerjisinin istehsalı 3,5%, neftin hasilatı–5,9%, kömürün hasilatı–3,4% artmış, qazın hasilatı isə 1,5% aşağı düşmüşdür. Bunun nəticəsində ölkə dərhal yanajaq–enerji ehtiyatlarının defisitini ilk növbədə ənənəvi olaraq gərgin yanajaq–enerji balansına malik rayonlarda hiss etmişdir (məsələn dənizyanı sahələr).

2001–2003-cü illərdə yanajaq–enerji ehtiyatlarının, daxili bazarın çatışmazlığı daha da güclənərək onun iqtisadi recimin güclənməsi sayəsində bərpa olunmasına ümid etmək yersizdir.

İqtisadi inkişaf nazirliyinin proqnozlarına əsasən ÜDM dinamikası ilə yanajaq ehtiyatlarının 2001–2002-ci illər üçün hasilatı arasındakı qarşılıqlı münasibət növbəti şəkildə təşəkkül tapır (ötən il ərzində %);

	2001 ci il	2002 ci il
ÜDM	104	105
Yanajaq hasilatı;		
neft	102	101
qaz	102	102
kömür	102	103

Yanajaq ehtiyatlarının artımının əhəmiyyətli şəkildə məhdudlaşdırılması kimi geoloji kəşfiyyat işlərinin artımının kəskin şəkildə yubanması və onun istehsalı ilə müqayisədə

onların ehtiyatlarının artımının geridə qalması çıxış edir. 1998-ji ildə neftin kəşf olunmuş ehtiyatlarının artımı neft hasilatının həjminə görə təxminən 77%, qaz hasilatının həjminə görə təxminən 57%, kömür hasilatının həjminə görə isə təxminən 51% təşkil etmişdir. 2002-ji ildə növbəti qarşılıqlı münasibətlər proqnozlaşdırılır; neft üzrə–102%, qaz üzrə– 90% və kömür üzrə 50%. Bu indikatorun ilkin kəmiyyəti kimi isə yanajağın istehsalının artımının təmin olunduğu bir şəraitdə ehtiyatların hasilat üzərində 1,5 dəfə artımı çıxış edir.

Bu məlumatlar yaxın illərdə yanajaq ehtiyatlarının hasilatının əhəmiyyətli artımının olmaması haqqında şəhadətlik edir. Belə şəraitdə iqtisadi artım templəri yanajağın hasilatının artım templərindən qat–qat üstün olub, növbəti amillərin sayəsində mümkün şəkil ala bilər:

- Neft ilə qazın ixrajının həjminin əhəmiyyətli şəkildə azalması və onların daxili istehlaka qoşulması. Bu çox çətin yoldur. Birincisi, dövlət hal – hazırda xarici ticarət sahəsində inhisarlara malik deyildir. Əlbəttə burada kvotaların inzibati qaydada azalması da mümkündür. Lakin bu bazar şəraitinin pozulması deməkdir. İkincisi, ən əsası valyuta problemdir. Bu deyildiyi kimi həddən artıq kəskin olub, yalnız valyuta ehtiyatlarının artımı zamanı ixrajatı azaltmağa qadirdir;

- ÜDM-də yanajaq tutumunun əhəmiyyətli şəkildə azalması. Bu ən sadə yol olub əhəmiyyətli modernləşmə, aqreqatların, deməli sərmayələrin də dərhal əvəz olunmasını tələb edir.

Bu yolların hər birindən istifadə etmək mümkün olmadıqda isə o zaman 2001–2003-jü illərdə ÜDM-in 2% artımına ümid etmək mümkündür.

Beləliklə, Rusiyanın sosial–iqtisadi inkişafının kifayət qədər real variantlarından biri də yanajaq ehtiyatlarının hasilatının (sabit ixrajat zəminini) və ya daxili istehlakın artımıdır (valyuta problemləri ixrajatı artırmağa imkan verdikdə).

Mineral – xammal bazası üzrə aparıcı mütəxəssislər strateji oriyentirlər kimi «konkret faydalı qazıntının hasilatının iqtisadi baxımdan məqsədyönlü hasilatını təyin etməyi; hansı mi-

nimal səviyyənin ölkə, daxili istehlak və ixrajat üçün böhranlı olduğunu, hasil olunan xammalın hansı hissəsinin ixrajata getməli olduğunu və ya hansı hissəsinin daxili istehlak üçün yaradığını müəyyən etməyi» ədalətli şəkildə təklif edirlər.³⁹

Rusiyanın dünya iqtisadiyyatına qoşulması effektivliyinin qiymətləndirilməsi zamanı ticarət balansının fəal saldo göstərijisinə ümid bağlamaq düzgün deyildir. İş burasındadır ki, burada ixrajatın sstrukturunu nəzərə almaq lazımdır. O isə öz növbəsində xammal xarakteri daşıyaraq əlavə dəyərli məhsulun ixraji əhəmiyyətsiz olur. Konyukturanın əlverişli şəraiti balansın optimallaşdırılması, xarici borjların ödənilməsi naminə təbii xammalın ixrajına səbəb ola bilər. Lakin bu iqtisadiyyatın strateji inkişaf məqsədlərinin əleyhinə baş verərək daxili bazarda qeyri-mütənasiblik yarada bilər. Burada vaxt amilinin qiymətini də nəzərə almaq lazımdır. İstehsal olunmayan ehtiyatlara dair qiymətlər uzunmüddətli planda artaraq müasir nəsillər üçün uduşun növbəti nəsillərin çiyinə bir yük kimi düşməsinə şərait yaradır. Buna görə də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün ixrajat ilə idxalatın həddlərini işləyib hazırlamaq lazımdır. İdxalat ilə bağlı heç bir irad olmadıqda idxala asılılığı daxili bazarın xarici şirkətlər tərəfindən zəbt edilməsi olub (dünya iqtisadiyyatında, məsələn Yaponiyada idxalat asılılığının bu indikatorundan istifadə edilir), ixrajat ilə bağlı anlaşılmazlıq yaranır. İxrajat həddinin təklif edilən oriyentirlərinin sahibkarlığın azadlığını məhdudlaşdırdığı hesab edilir. Lakin bütün bunlarla yanaşı ixraj ilə idxalatın vahid bütövlük kimi təqdim olunduğu makroiqtisadiyyat nöqtəyindən nəzərdən qarşılıqlı münasibətin optimallaşdırılması daha vacibdir. Təmiz ixrajat ÜDM-ə qarşı 2–3% təşkil etməlidir. Bu 1999-cu ildə Rusiyada müşahidə olunduğu kimi 16%-ə bərabər olmur.

Bu jür yanaşma üsulunun arqumenti kimi isə mineral xammalın ən dəyərli növlərinin və təbiətin digər sərvətlərinin

---

³⁹ О сырьевой безопасности России в XXI веке. Материалы и документы расширенного заседания Правления КСОР 24 ноября 2000 г. С. 24.

ixrajat payının məhdudlaşdırılması zamanı kapital axınının da ixtisara düşməsi çıxış edir. Xammalın həddsiz–hüduzsuz ixrajat zamanı kapitalın axını problemini həll etmək praktiki olaraq mümkün deyildir.

Valyuta təklifinin ixtisara salınması məqsədini qarşımıza qoysaq o zaman buna mineral xammalın ixrajat payının məhdudlaşdırılması yolu ilə nail olmaq daha sadə olajaqdır. Bizə elə gəlir ki, inflyasiyanın və pul vəsaitlərinin həm valyuta gəlirinin məjburi satışının ləğvi, həm də xammalın dəyərli növlərinin həddinin təyin edilməsi yolu ilə tənzimlənməsi məqsədinə nail olunmayajaqdır. Çünki bunun ardınca artan tələbat ilə daxili bazarda valyutanın ardıcıl qaydada ixtisara düşməsi baş verə bilər. Birinci variant ekspert mütəxəssislərin valyuta gəlirindən ölkənin daxilində sərmayələr üçün istifadəsinə oriyentasiyasının əhəmiyyətli şəkildə əsaslandırılmasını tələb edir. Pul–kredit siyasəti iqtisadiyyatın investisiya və innovasiya tapşırıqlarının həllinə hazırdır. Siyasi risklər son iki il ərzində azalsalar da kapitalların xarici ölkələrdə yerləşdirilməsi ilə müqayisədə yenə də yüksəkdir. Vergi reciminin zəifləməsindən sonra onlar uzunmüddətli praktiki təjribəyə malik deyildirlər. Ödənilən vergilərin məbləğində sərmayəçilər üçün nəzərdə tutulmuş uduş hökumətin güman etdiyi kimi heç bir şübhə doğurmur. Maliyyə–sərmayə layihələri isə milli şirkətlərdə aşağı səviyyədə qaldığı üçün iqtisadi baxımdan sərfəli investisiya layihələrinin sayı bir o qədər də çox deyildir.

Dəyərli xammalın ixrajatına məhdudiyyətlərin daxil edilməsi tələbatın tarazlığının pozulmasına və valyutanın təklif edilməsinə səbəb ola bilər. Bunun baş verməməsi üçün ilkin ehtiyatların təkrarən hasilatında istehsalatın əhəmiyyətli yüksəlişi zəruridir. Onların dərindən təkrar hasilatı əlavə dəyərin 2–10 dəfə artımını təmin edir. Yanajaq–enerji kompleksinin daxili tələbata qismən və yenidən oriyentasiyası strategiyası müəyyən vaxt və böyük sərmayələr tələb edir. Əsas xammalın dünya qiymətləri ilə müqayisədə daxili topdan qiymətlərin daha jüzi səviyyəsi ehtiyat–elmi tutumlu inkişaf strategiyala-

rının realizəsi imkanlarını saxlaya bilər. Bu ziddiyyətdən çıxış yolu—ilkin ehtiyatların və enerji daşıyıcılarının daxili topdan qiymətlərinin on dəfələrlə artımından ibarətdir. Rusiya iqtisadiyyatı, onun ayrı–ayrı subyektləri (korporasiyalar, kiçik biznes) və əhalisi qiymətlərin eyni zamanda artımına qarşı davam gətirə bilməz. İşarə olunmuş topdan qiymətlərin 15–20 il ərzində müvəqqəti olaraq dəqiqləşdirilməsi pul–kredit və investisiya siyasətində xüsusi idarəetmə biliklərinin və bununla əlaqədar fəaliyyət proqramlarının mənimsənilməsini tələb edir. Bu jür siyasətin konturları hələ də aydın deyildir.

İqtisadiyyatın korporativ sektoru dövlət kimi yeni inkişaf strategiyasına hazırlanmamış və bunun əsasında daxili tələbat, ixrat siyasətinin dəyərli xammalın ixrajından hazır məhsulun, elmi tutumlu texnologiyaların ixrajatına tədrijən təkrar oriyentasiyası, idxalatın isə ərzaq mallarının və paltarların alqısından texnologiyaların və yeni nəslin avadanlıqlarının əldə olunmasına tədrijən təkrar oriyentasiyası formalaşmışdır. İqtisadiyyatın sonradan korporativləşdirilməsində, xammal hasil edən sahələrin ümumi səyələrinin birləşdirilməsində, eləcə də onları təkrarən emal edən sahələrdə, istehsalın diversifikasiyasında, maliyyə kapitalının toplanmasında mövjud vəziyyətdən çıxış yolunu tapmaq zəruridir. Sadalanan hallar daha aşağı daxili qiymətlərin effektini xammalın təkrarən emalının inkişafına və nəinki xammal hasilatının genişləndirilməsinə, eləcə də onun təkrar emalında sərmayələr üçün kifayət edən əlavə dəyərin alınmasına icazə verə bilər.

Bəzi Rusiya korporasiyaları ehtiyat və innovasiya potensialına əsasən strateji menejment və maliyyə–investisiya layihələri, eləcə də transmilli şirkətlərin mövqelərinin zəbt edilməsində dünya səviyyəsinə çatmaq məqsədini qarşılarına qoya bilərlər. İqtisadiyyatın açıqlılığının kapitalın bütün növlərinin axını amilinin əlavə iqtisadi artım amilinə çevrilməsi problemi strateji və juri planlaşdırmanın siyasi, ideoloji və elmi reabilitasiyasını tələb edir.

Rusiya iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatı ilə birləşdirilməsinin vəzifə sahələrindən biri də fond bazarıdır. Burada qeyri-rezidentlərin bu bazara daxil olmaları əsas əhəmiyyət kəsb edir. 1998-ci ilin maliyyə böhranı bu bazarda daha çox qeyri-rezidentlərin işləməsi bazarın tutumu ilə onun sabitliyini artırması və deməli valyutanın sabitliyi üçün daha əlverişli şəraitin yaranması deməkdir. Qeyri-rezidentlərin kapitalı siyasi qeyri-sabitlik amillərinə, inflyasiyanın gözlənməsinə və rublun kursunun kəskin şəkildə dəyişilməsi imkanına qarşı həssas şəkildə reaksiyasını bildirir. Buna görə də qeyri-rezidentlərin fond bazarına müdaxiləsinin iqtisadi baxımdan əsaslandırılmış həddi və onların ekstremal vəziyyətdə davranış qaydalarının digər imkanları təklif edilməlidir.

Bu gün hətta Qazırom kimi iri korporasiyalar avropa qaz bankının liberallaşmasında ehtiyatla təzahür edirlər. Onlar bu prosesin uzunmüddətli sazişlər sistemini məhv etməsindən ehtiyatlanırlar. Çünki qaz bazarının liberallaşmasının əsasını fond bazarında həyata keçirilən qısamüddətli və spotlu sövdələşmələr təşkil edə bilər. Mütəxəssislərin rəyinə əsasən «qaz kəmərlərinin xarici şirkətlər üçün açılışı rusiya şirkətlərinin investisiya reytinginin artımına gətirmir. O əksinə olaraq onlara beynəlxalq maliyyə ehtiyatlarından istifadə etmək imkanı verir. Əksinə sərmayələrin uzunmüddətli sazişlər əsasında təminatına keçid fond bazarı vasitəsilə portfelli sərmayələrə qarşı tətbiq olunaraq kreditlərin qaytarılmaması riskini daha da artırır. Xarici şirkətlərin qaz nəqliyyatı potensialına müdaxilənin liberallaşması dəyərli uduşun milli rusiya nəqliyyat tarifləri sayəsində alınmasına doğru yönəlir».

Avropa maliyyə bazarlarına müdaxilə baxımından rusiya şirkətləri işgüzar reputasiyadan asılı olmayaraq kəskin diskriminasiyaya məruz qalırlar. «Qaz sənayesi buna parlaq misaldır. Şirkət qazın Avropaya tədarükünün 30 illik tarixinə malik olub çoxillik borj alan şəxs kimi çıxış edirlər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Qərb kreditlərinə müdaxilə Qərbin böyük maraq nümayiş etdirdiyi layihələr üzrə də məh-

dudlaşdırılmışdır. Hətta bu zaman maliyyələşdirmə məsələsini həll etmək mümkün olduqda belə bizim üçün kreditlərin dəyəri rəqiblər üçün iki–üç dəfə çox olur». Rusiyanın dünyadakı nüfuzunun kəskin şəkildə azalması şəraitində xarji tərəfdaşlarda güclü xarji tərəfdaşın zəif tərəfdaşa qarşı davranış modeli işlənib hazırlanmışdır. Qaz sənayesinin təjribəsi bütün qərb şirkətlərinin hasilata sərmayə qoymağa hazır olduqlarını göstərmişdir. Lakin bu əsasən məhsulun bölgüsü haqqında razılaşmada əksini taparaq bu şərtlər rusiya milli şirkətləri üçün daha da məqbul şəkildə olmalıdırlar. İkinci məjburi tələb–qaz nəqliyyatı potensialına qarşı aşağı milli tariflər vasitəsilə irəli sürülür. Üçüncü məjburi tələb–istehsal olunan bütün məhsulun ixrat üçün tədarükü hüquqdur. Ayrı–ayrı layihələrə əsasən müəyyən fərqli jəhətlər təklif edilə bilər: lakin burada mahiyyət eynidir; xarji sərmayəçilər üçün şərait milli rus şirkətləri ilə müqayisədə daha yaxşı olmalıdır.⁴⁰

Beləliklə, bazarın açıqlığının tənzimlənməsi üçün bir sıra qarşılıqlı şəkildə əlaqədar indikatorlardan istifadə etmək mümkündür. Bu realizə olunmuş məhsulun həjmində ixraja

tın həjmində son həddli oriyentirləridir; ərzaq və sənaye mallarının əmtəə dövriyyəsinə idxalatın sonunju payı; təmiz ixrajatın son həddi (ÜDM %); kapitalın ijasəli normal ixrajın həddi; fond bazarında qeyri–rezidentlərin kapitalının sonunju payı; milli şirkətlərin və korporasiyaların səhmdar kapitalında qeyri–rezidentlərin sonunju payı. Kapitalın dövriyyəsinin hüquqi baxımdan tənzimlənməsinin qeyri–effektivliyi haqqında şəhadətlik edən kapitalın xarji ölkələrə axını prosesi xüsusi təhlil və monitoring tələb edir.⁴¹

---

⁴⁰ Комаров Ю. Система долгосрочных контрактов разрушется // Коммерсант. 2001. 10 июля. С. 6.

⁴¹ См. наши работы: Бегство капитала из России и механизмы его репатриации // Проблемы теории и практики управления. 1999. № 4. С. 22; Новые тенденции «бегства» капитала// Экономическая безопасность

2.4. RUSIYANIN ÜMUMDÜNYA TİJARƏT TƏŞKİLATINA (ÜTT) DAXİL OLMASININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

REA İqtisadiyyat İnstitutunun maliyyə–bank tədqiqatları Mərkəzi Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən ÜTT tərkibinə daxil olmasının nəticələrinin təhlilini aparmışdır.

İndiki dövrdə bu fakt hamı tərəfindən qəbul olunaraq heç bir şübhə yaratmır. Rusiya ÜTT tərkibinə daxil olmalı və yaxud hər bir halda buna dair jəhdini daha dəqiq şəkildə ifadə etməlidir. ÜTT tərkibinə daxil olmaq beynəlxalq izolyasiyanın zəmanətçisi kimi çıxış edərək həm ümumisiyasi mövqedən, həm də qloballaşma prosesində iştirak mövqeyindən zəruridir.

ÜTT tərkibinə daxil olmaq Rusiyaya əmtəə mallarının beynəlxalq bazarlara doğru irəliləməsi baxımından müəyyən fayda verə bilər. Belə olan təqdirdə Rusiya ÜTT üzvi kimi hal–hazırda ABŞ metal məhsullarının rusiyaya ixratına qarşı tətbiq etdiyi antidempinq tədbirlərindən daha asanlıqla müdafiə oluna bilər. Bütün bunlarla yanaşı ÜTT tərkibinə daxil olmağın bu jür tədbirlərin tam zəmanətçisi kimi çıxış etməsi demək deyildir. Məsələn, ABŞ antidempinq tədqiqatlarını ÜTT üzvü olan bir sıra ölkələrə qarşı da yönəlmişdir. Yaponiya buna parlaq misal ola bilər.

Lakin Rusiyanın ÜTT tərkibinə daxil olmağının iqtisadi təhlükəsizliyi üçün yaranan əsas təhlükə kimi Rusiya daxili bazarının idxalat üçün açıqlılığı çıxış edir. Bu da öz növbəsində ölkə üçün vəjib istehsalat sahələrinin rəqabət aparmaq qabiliyyətinin yoxluğu sayəsində səmərə verməməsinə gətirməməsinə gətirib çıxarda bilər. Məlum olduğu kimi hal–hazırda bu proteksionist tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə uzadılır;

Россия: тенденции, методология, организация. Книга третья /Институт экономики РАН. М., 2000. С. 177.

İdخالatın kəmiyyət məhdudiyyətləri, yüksək İdخالat rüsumları və.s. Rusiya ÜTT tərkibinə daxil olma zamanı bu tədbirlərdən İmtina etməlidir. Sözsüz olaraq onların insan şüurundan kənar həddə tətbiqi mənfə hallar ilə nətişələnir. Belə ki, proteksionist tədbirlərin bir çox İstehsalat sahələrinə qarşı hər zaman fəal, lakin düşünölməmiş şəkildə tətbiqi onların daxili bazarda rəqabət aparmaq qabiliyyətinə son qoymuşdur.

Bütün bunlar ilə yanaşı, hətta daha kəskin proteksionist tədbirlərinin varlığı zamanı da daxili bazar bir çox İstehsalat növlərinin kəskin şəkildə tənəzzülünə səbəb olan daha güjlü İdخالat ekspansiyasını hiss etdiyini də xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Bunun nətişəsində pərakəndə tişarətin əmtəə ehtiyatlarında İdخالatın payı 1998-ji İldə 48% artmışdır. Doğrudur, 1998-ji il böhranından sonra rublun devalivasiyası vəziyyəti bir qədər yaxşılaşdıraraq milli İstehsalat sahəsinə daxili bazarda öz qiymətini tapmağa İjazə vermişdir. Pərakəndə əmtəə dövrüyyəsinin əmtəə ehtiyatlarındakı İdخالatının payı 36%-ə qədər azalmışdır. Lakin İdخالatın əvəzlənməsi effektinin tükənməsi ilə bu pay yenidən artaraq 2000 ji İlin İV rübündə sonradan daha da artmaq tendensiyası ilə 41% təşkil etmişdir. Proteksionist tədbirlərin ləğvi ilə İdخالat milli malları daxili bazardan sıxışdırıa bilər. Bu da öz növbəsində İstehlakçı malların İstehsalının zəifləməsinə səbəb olur.

İdخالat ekspansiyasına qarşı daha həssas olan digər sahələr bir çox maşınqayırma İstehsalı sahələrİdir. Məlum olduğı kimi daha kəskin proteksionist tədbirlər praktiki olaraq qadağı olunmuş İdخالat rüsumları şəkİndə milli maşınqayırmanı qorumaq məqsədilə tətbiq olunurlar. Bu tədbirləri həyata keçirmədən maşınqayırma sahəsinin bütönlöklə dayanmasına şərait yaratmaq mümkündür. Xarİji ölkələrdə İstehsal olunan təyyarələrin milli bazara fəal şəkildə daxil olması nətişəsində yaranan böyük problemlər ilə rusiya aviasiya sənayesi qarşılaşır. Bu baxımdan milli kənd təsərrüffatının maşınqayırma sahəsi üçün də təhlükə yaranır.

Xarici ölkələrin rəqabətinə qarşı daha həssas olan daha bir sahə də mövjudur. Bu cihazqayırma sahəsidir. İslahatlara qədərki dövrdə milli cihazqayırma həm cihazların buraxılış həjminə, həm də onların kəmiyyətinə görə daha inkişaf etmiş ölkələrin ilk beşliyinə daxil olurdu. Hal-hazırda biz üçünjü onluqda yer tuturuq. 1992–2000-ji illər ərzində sənaye istehsalının 40% enməsi zamanı metalkəsən cihazların buraxılışı 7,8, pres maşınlarının buraxılışı isə 20 dəfə ixtisara düşmüşdür. 2000-ji ildə sərmayələrin artımı nəticəsində cihazqayırma sahəsində müəyyən artım prosesi başlansa da, bu ümünilikdə maşınqayırma sahəsi ilə müqayisədə daha aşağı templər ilə baş vermişdir. Sonrakı iqtisadi artım zamanı cihazlara olan artan tələbatın idxalat prosesi ilə təmin edilməsi ilə bağlı təhlükə də mövjudur. Lakin burada da Rusiya inkişaf etmiş cihazqayırma sahəsinə malik olmadan özünü iqtisadi baxımdan müstəqil dövlət kimi hiss edə bilməz.

Milli məhsulun aşağı rəqabət qabiliyyəti tarixən təşəkkül tapmış, o jümlədən də obyektiv bir sıra amillərin nəticəsidir. Bu texniki səviyyədə və əməyin məhsuldarlığında uzunmüddətli və əhəmiyyətli şəkildə geri qalma problemidir. İndiki dövrdə Rusiyada əməyin məhsuldarlığı ABŞ ilə müqayisədə 5 dəfə azdır. Doğrudur burada aylıq məvajib də çox aşağı olduğu üçün vəziyyəti bir qədər yüngülləşdirir. Hər bir halda milli məhsulun rəqabət aparmaq qabiliyyətini daha məqbul səviyyəyə qədər artırmaq üçün külli miqdarda vaxt və əhəmiyyətli sərmayələr tələb olunur. Obyektiv amillərə milli məhsulun rəqabət aparmaq qabiliyyətini hər zaman azaldan iqlim şəraitlərini də aid etmək mümkündür.

Buna görə də həyat əhəmiyyətli sahələrin və istehsalatın dəstəklənməsi üçün eyni zamanda təsərrüffatsızlığın və innovasiya fəaliyyətində təşəbüssüzlüyün aradan qaldırılmasına səbəb olan şüurlu proteksinoist tədbirlərin də həyata keçirilməsi obyektiv şəkildə zəruridir. Rusiya bütün bunlar olmadan da inkişaf etmiş ölkələrin xammalı kimi uzun müddətə

özünü möhkəmləndirə bilər. Bütün bunlar ÜTT daxil olmaq ilə bağlı əməli tədbirlərdə də nəzərə alınmalıdır.

Rusiyanın ÜTT tərkibinə daxil olmağı ilə bağlı problemlər son zamanlar müxtəlif səviyyələrdə fəal şəkildə müzakirə olundu. Bu işin hakimiyyətinin federal orqanlarında, müxtəlif elmi–praktiki konfranslarda, KİV-də müzakirə obyektinə çevrildi. Bu məsələ ilə bağlı çoxlu sayda təkliflər və mülahizələr irəli sürülmüşdür. REA iqtisadiyyat institutunun maliyyə–bank tədqiqatları mərkəzinin bütün mühakimələrini nəzərə almaqla ən yaxın vaxtlarda növbəti hazırlıq işini həyata keçirmək mümkündür (Rusiyanın ÜTT tərkibinə daxil olmağı ilə bağlı danışıqların növbəti raundunda):

1. Bu baxımdan idxalat ekspansiyasına qarşı daha həssas və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin maraqlarından irəli gələrək proteksionist müdafiəni tələb edən sahələr ilə istehsalatın siyahısını təyin etmək də tələb olunur. Bizim şəxsi rəyimizə əsasən bu jür sahələrə ilk növbədə aviasiya sənayesini, cihaz-qayırmayı, maşın sənayesini, kənd təsərrüfatını, maşın-qayıрма sahəsini, yüngül sənayeni, qida sənayesinin ayrı–ayrı sahələrini, eləcə də aqrar sektoru da şamil etmək mümkündür. Sahələrin bu qrupuna uzunmüddətli istifadə üçün nəzərdə tutulmuş malların istehsalını da aid etmək lazımdır. Burada mebel və soyuduğu istehsalı nəzərdə tutulur.

Bu sahələr üzrə idxalata dair müqayisəli rəqabət aparma qabiliyyətinin mükəmməl təhlilini aparmaq, rəqabət aparma qabiliyyətinin bu səviyyəsini, bu sahələrin inkişafı perspektivlərini və tələbatlarını, ÜTT-yə daxil olma zamanı onların daxil bazarda ehtimal olunan şəkildə müəyyən mövqələrdə yerləşdirilməsini təyin edən amilləri aşkar etmək və bunun üçün zəruri olan bütün şərtləri yerinə yetirmək lazımdır.

A.Lifşinin düzgün qeyd etdiyi kimi «nəinki qanunvericiliyi, həmçinin iqtisadiyyatı da ÜTT tələblərinə hazırlamaq lazımdır». Hökumətin mütəxəssislərinin bu sahədə apardıqları hesablamaları da etiraf etmək lazımdır. ÜTT daxil olma ixrajata 18,5 milyard dollar əlavə etməyə qadirdir. Burada növbəti addım

bu layihələrin konkret şirkətlər üzrə yoxlanması olmalıdır. Bu yeni idxalat siyasətini nəzərə almaqla kimin nə qədər əlavə gəlir əldə etməsini və kimin gəlirinin nə qədər hissəsini itirməsi haqqında müəyyən təsəvvürlərə malik olmağa ijjazə verəjəkdir.⁴²

2. Rusiyanın ÜTT-yə daxil olmasına və bunun üçün zəruri olan bütün şərtləri yerinə yetirilməsinə dair xarici rəqabətdən müdafiəni tələb edən sahələr ilə istehsalatın kompleksli hazırlıq proqramının işlənilib hazırlanması. Bu proqramda hər bir sahə üzrə zəruri sərmayələri və orada dövlətlərin payını işarə etməklə məhsulun keyfiyyəti və istehsalatın itkiləri ilə bağlı rəqabət aparma qabiliyyətinin məqbul səviyyəsinə çıxarılması və müvafiq tədbirlər müəyyən olunmalıdır.

3. Bu proqramın əsasında bu və ya digər sahənin rəqabət aparma qabiliyyətinin məqbul səviyyəsinə çıxarılması müddətlərindən asılı olaraq, eləjə də proteksionist tədbirlərindən mərhələli imtina şərtləri əsasında Rusiyanın ÜTT-yə daxil olması müddəti ilə bağlı mövqeyin təyin edilməsi vəjibdir.

4. Rusiyanın ÜTT daxil olması şərtləri ilə bağlı müəssisələrin hazırlığı üzrə sahibkarlar və menejerlər üçün seminarın təşkili yaxın 2–3 il ərzində bu şəraitdən asılı olan müəssisələrin menejerləri ilə sahibkarlarının 70%-nin buraxılışı nəzərə alınmalıdır.

5. Rusiyanın ÜTT-yə daxil olması şəraitində onun ərazisində yerləşən müəssisələrin fəaliyyətə hazırlanması üzrə regionların inzibati orqanları üçün zəruri tövsiyələrin işlənilib hazırlanması.

6. Rusiyanın ÜTT-yə daxil olmasına uğurlu hazırlığın zəruri ilkin şərti kimi Rusiyanın bazar iqtisadiyyatını yaşayan ölkə statusunu almasına dair müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi.

---

⁴² Коммерсант. 2001. 14 августа. С. 3.

Fəsil 3

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN İNDİKATİV SİSTEMİ

3.1. İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN MAHIYYƏTİ VƏ NÖVLƏRİ

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışını açıqlamazdan əvvəl onun vəzib komponentlərini təyin etmək lazımdır: xüsusi milli dövlət maraqlarının və rusiyanın məqsədinin tanınması (bu maraqlar həm ölkənin sərhədləri daxilində, həm də onun hüdudlarından kənarında mövjuddur); dövlət suverenliyinin və sərbəst inkişafın dəstəklənməsi; Rusiyanın beynəlxalq vəziyyəti, onun əməyin dünya bölgəsindəki, istehsalatın ixtisaslaşmasında və kooperasiyalaşdırılmasında, dünya ticarətində, beynəlxalq maliyyə və bank sistemlərində, əmtəə malları, xidmətlərin və qiymətli kağızların vəzib bazarlarındakı rolu; Rusiyanın vahid federativ çoxmilli dövlət kimi özünüqoruması, özünümüdafiəsi və özünüinkişafı.

SSRİ–nin inkişafı və özünüməhvi təjribəsini nəzərə almaqla müxtəlif millətlərin maraqları arasındakı tarazlığın saxlanması zərurətini xarici və daxili bazarların varlığı zamanı özünüqoruma tapşırığını Rusiya üçün xüsusilə əhəmiyyətli şəkə salır. Bu baxımdan özünüməhvdən iqtisadi, hüquqi və təşkilati müdafiə mexanizmlərinin varlığı tələb olunur. SSRİ–nin süqutu təhlükəsiz mövjudiyyət üçün güclü ordudan, hətta yüksək texnologiyalı müdafiə sənayesindən savayı bir çox iqtisadi sahələrin, məsələn istehlakçı xidmətlərin və rifahın inkişaf etmiş sektorunun, daxili sosial–siyasi sabitliyin və islahatların geniş etibarlı sosial bazasının, daxilən taraz şəkə salınmış və iqtisadiyyatın ümumi potensialı ilə əlaqədar müdafiə potensialının varlığının vəzib olması, lakin yoxluğu ilə əlaqədar idi. SSRİ təjribəsindən görüdüüyü kimi iqtisadiyyat ilə müdafiə arasındakı iri natarazlıqlar həddən artıq təhlükəlidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini milli maraqların zəmanətli müdafiəsini təmin edən iqtisadiyyatın və hakimiyyət təsisatlarının vəziyyəti, ümumilikdə ölkənin sosial yönlü inkişafı, hətta daxili və xarici bazarların inkişafının daha əlverişsiz şəraiti zamanı da kifayət qədər müdafiə potensialı kimi təyin etmək mümkündür. Bu baxımdan iqtisadi təhlükəsizliyin müjərrəd nəzəri konstruksiya olduğunu qeyd etmək xüsusilə vacibdir. Milli maraqların müdafiəsi hökumət təsisatlarının milli iqtisadiyyatın inkişafının milli maraqlarının müdafiəsi və realizəsi, jəmiyyətin sosial–siyasi sabitliyinin dəstəklənməsi mexanizmlərini yaratmaq bəjarığı və hazırlığı ilə təmin olunur.

İqtisadi təhlükəsizliyin vacib komponentləri kimi maliyyə, enerji, hərbi və ya daha dəqiq desək müdafiə, müdafiə–sənaye, informasiya və ərzaq təhlükəsizliyi çıxış edir.

Maliyyə təhlükəsizliyi iqtisadi və ümumilikdə milli təhlükəsizliyin bir hissəsidir. Bu anlayışın yaranmış terminologiyasını təkrarlayıb təkrarlamaması haqqında sual meydana çıxır.

Biz bu terminin xüsusi olaraq nəzərdən keçirilməsinin maliyyə–bank sisteminin sabitliyini, onun fəaliyyətində təhlükələrin və zəif yerlərin aşkar olunmasını xarakterizə edən amillərin toplusunun təhlili və proqnozlaşdırılması zərurətinə yönəldiyini dərk edirik. Bu bütün sistemin elementlərinin daha da strukturlaşdırılması və şəffaf fəaliyyəti üçün vacibdir. Bu jür yanaşma üsulu iqtisadi və sosial inkişafın sabitliyi ilə təhlükəsizliyinin hansı dərəcədə maliyyənin əsasını təşkil edən amillərdən, hansı səpkidə isə real sektorun sahələrinin inkişafı texnologiyası ilə iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərindən asılı olduğunu təyin etməyə imkan verir. İnsanın sosial həyatı və iqtisadiyyat üçün maliyyə sisteminin, vergi–büdcə və pul–kredit siyasətinin vasitələrinin əhəmiyyətinin həm qiymətləndirilməsi, həm də təkrarən qiymətləndirilməsi təhlükəlidir. Maliyyə təhlükəsizliyi–maliyyə–bank sisteminin vəziyyəti olub, dövlətin müəyyən həddə dövlət hakimiyyəti idarələrinin və bazar təsisatlarının fəaliyyətinin ümumi iqtisadi şərtlərinə müəyyən dərəcədə zəmanət verə bilər. Maliyyə–bank sis-

teminin təhlükəsizliyinin qiymətləndirilməsi üçün 1-ji əlavədə əksini tapan indikatorlardan istifadə olunması təklif edilir.

Dünya təjribəsində maliyyə sisteminin modelinin milli təhlükəsizlik mövqeyindən qurulması zamanı iki həddin kənarında dayanmaq məsləhət deyildir.

Birinji həddə dövlətin maliyyə sistemi üçün jəri ödənişlərin həyata keçirilməsi, hətta dövlət qulluqçularına, hərbi xidmətçilərə aylıq məvajibin ödənilməsi istiqamətində minimum pul vəsaitlərinin kifayət etməməsinə səbəb olan yanlış mərkəzləşməni şamil etmək mümkündür. İkinci hədd–büdcədə pul vəsaitlərinin kobud şəkildə mərkəzləşməsidir. Bu zaman nə korporasiyalara, nə kiçik biznes sahəsinə, nə də ayrı–ayrı fərdlərə sərbəst innovasiya inkişafı üçün vəsaitlər kifayət etmir. Rusiya üçün maliyyə təhlükəsizliyinin əsas struktur halları kimi federal büdcə, regionların büdcəsi, birləşmiş büdcə, maliyyə bazarı, dövlət borjü (daxili və xarici), ödəniş balansı, korporasiyaların maliyyə vəsaitləri və ev təsərrüfatının maliyyə vəsaitləri çıxış edir.

Enerci təhlükəsizliyi. Enerci təhlükəsizliyinin iqtisadi təhlükəsizliyin ayrıja bölməsində yerləşdirilməsinin məqsədəuyğunluğu Rusiya iqtisadiyyatının təhlükəsiz vəziyyətinin bir çox hallarda 1999–ju ilin göstərijilərinə görə sənaye məhsullarının 28,2% istehsal edən və federal büdcə gəlirinin təxminən 40%-ni, bütün ixrajat sahəsinin isə 40%-dən çoxunu yaradan yanajaq–enerci sahələrinin vəziyyəti ilə müəyyən olunur.

ABŞ enerji təhlükəsizliyi digər səbəblərdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. ABŞ iri miqyaslar ilə nefti idxal edir. ABŞ–ın neftə olan tələbatının təqribən 45%-i idxalatın sayəsində ödənilir. Buna görə də neftin tədarükü zamanı yubanma halları ABŞ iqtisadiyyatına əsaslı təsir göstərə bilər. Enerci təhlükəsizliyinin ABŞ üçün vacibliyi haqqında 1987–ji ildə ABŞ «Enerci təhlükəsizliyi» adlı məruzənin hazırlanması və prezidentə təqdim edilməsi faktı şəhadətlik edir.

Dünya iqtisadiyyatının informasiyalaşdırılması, qloballaşdırılması şəraitində enerji təsərrüfatının işindən bir çox

hallarda maliyyə bazarlarının fasiləsiz fəaliyyəti və bütün əmtə–pul təsərrüfatının effektivliyi asılı olur. Enerji–universal, quruluş əmələ gətirən əmtəə malı olub onun ümumrusiya bazarına daxil olması istehsalatın gedişatını pozaraq kompüterlərin, internetin işini dayandırır həm köhnə, ənənəvi iqtisadiyyatın sahələrinin, həm də yüksək texnologiyalı yeni iqtisadiyyatın sahələrinin fəaliyyətinə son qoya bilər. Onların gəlirliliyi dərhal kəskin şəkildə azalaraq kapitalın axını qanunlarını və fəvqəlgəlinin innovasiya texnologiyasından uzunmüddətli çıxarılması imkansızlığını təsdiq edir.

İrihəjmlı qaz, neft, kömür hasilatına malik rusiya üçün elektrik enerjisinin hasilatı istehsalatın həjmini saxlamaqda daha da çətinlik çəkir. Faydalı qazıntıların kəşfiyyatına və təbii xammalın hasilatına dair külli miqdarda sərmayə tələb olunur. Buna görə də yanacaq–enerji sahələrinin təhlükəsiz inkişafı, onların qəzasız fəaliyyəti üçün onların modernləşdirilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir. Yeni texnologiyaların yanacaq–enerji ehtiyatlarının istehlakçı sahələrində tətbiqi ölkənin enerji təhlükəsizliyinin digər vəzifə təminatı yoludur.

Aparılan hesablamalar ÜDM enerji və yanacaq tutumunu ixtisara salmadan sabit iqtisadi artımı təmin etmək düzgün deyildir. Ölkənin maliyyə–iqtisadi imkanları ÜDM 5– 10% zəruri orta illik artımının hesablanması ilə xammalın həjmini fasiləsiz şəkildə artırmağa icazə vermir. Yanacaq–enerji kompleksinin ən əlverişli inkişaf şəraitində onun məhsulunun orta illik artımı 2–3% təşkil edə bilər.

Müdafiə təhlükəsizliyi–ordununun strukturunun ümumi vəziyyətinin, onun xarici təhlükələrin əksinə döyüş hazırlığının xarakteristikasıdır. Bu jür xarakteristika ordunun ümumi vəziyyətinin passiv təsviri deyil, onun strukturunun vəzifə elementlərinin fəal şəkildə qiymətləndirilməsidir. Bu xarici təhlükələrin əks olunması üçün döyüş əməliyyatlarını aparmaq qabiliyyətinin nöqtəyi–nəzəri altında baş verir. Buna görə də Rusiyanın geosiyasi maraqları sisteminin işlənilməsi, onun geosiyasi statusunun möhkəmləndirilməsi şərtlərinin təyin edil-

məsi və bu əsaslar ilə milli təhlükəsizliyin müasir təhlükəsinin bujağı altında müdafiə təhlükəsizliyinin növbəti tərkib hissələrinin; yəni ordunun kəmiyyət və keyfiyyət tərkibinin, onun strukturunun, döyüş və mənəvi hazırlığının, qoşunların idarə olunmasının, qoşunların müxtəlif növlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin; müdafiə tikililərinin vəziyyətinin və keyfiyyətinin, sərhədlərin quruluşunun və.s; hər növlü silahlanmanın vəziyyətinin və keyfiyyət tərkibinin analitik şəkildə qiymətləndirilməsi zəruridir.

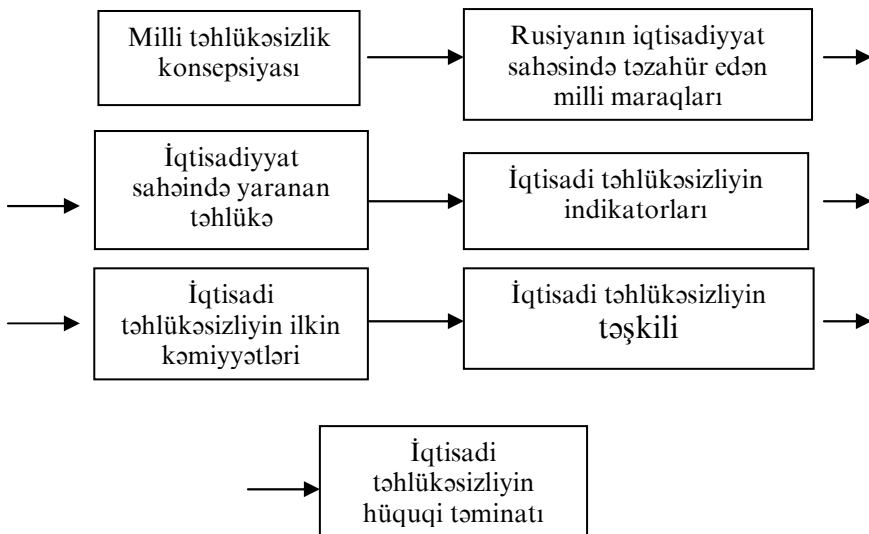
Müdafiə–sənaye təhlükəsizliyi–Rusiyanın beynəlxalq vəziyyətinin əlverişsiz inkişafı və geosiyasi statusunun azalması təhlükələrində hərbi təhlükəsizliyin dəstəklənməsi qabiliyyəti, hərbi–sənaye kompleksinin vəziyyətidir. Müdafiə–sənaye təhlükəsizliyinin müasir təhlükələrin strukturu mövqeyindən analitik xarakteristikası növbəti qiymətlərdən ibarətdir; bu qiymətlərə hərbi doktrinanın müvafiq tələblərinin kəmiyyəti və keyfiyyəti üzrə silahlanmanı həyata keçirməyə qadir olan istehsalat güjünün vəziyyəti; yüksək ixtisaslı kadrların vəziyyəti; silahlanmanın yeni, müasir növlərini işləyib hazırlamağa qadir olan elmi–tədqiqat və konstruktor təşkilatlarının vəziyyəti, silahlanmanın müasir növləri.

Müdafiə–sənaye təhlükəsizliyi–sənaye və elm nazirliyinin müvafiq idarələrinin, onların agentlərinin, sənayenin fəaliyyət sahəsidir.

3.2. SİSTEMİN STRUKTURU

İqtisadi təhlükəsizlik sistemi onun əsas kateqoriyalarına və anlayışlarına müvafiq olan növbəti yeddi blokdan ibarətdir;

Bu bloklar müvafiq elementlərdən ibarətdir. Bütün sistem 3 jədvəldə təsvir olunmuşdur.

Milli təhlükəsizlik konsepsiyasında Rusiyanın dünya birliyindəki yeri və rolu, onun milli maraqları, daxili və xarici təhlükələri əksini tapır.

3-jü jədvəldə iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyasında xatırlanan iqtisadi sahədə Rusiyanın milli maraqları ifadə olunur. Onlar 1996-jı il üçün daha da aktual şəkil alaraq hal-hazırkı vəziyyətdə əhəmiyyətlərini qoruyub saxlayırlar.

Əvvəllər olduğu kimi Rusiyanın uzun müddətli inkişaf məqsədlərini təyin edən üstün milli maraqları kimi iqtisadiyyatın geniş istehsalat recimində fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti, əhəlinin həyatının səviyyəsi və keyfiyyəti çıxış edir. İqtisadiyyatın janlanması və ÜDM-in 2000-ji ildə hiss olunan artımı sabit xarakter əldə etməmiş, bu da öz növbəsində əhəlinin rifahının artımında əhəmiyyətli irəliləyişə səbəb olmuşdur.

1998-ji ildə baş verən dövlət maliyyə vəsaitlərinin böhranında təzahür edən maliyyə– bank sisteminin jüzi effektivliyi

Rusiyanın maliyyə–bank sisteminin sabit fəaliyyətinin təminatı olmadan heç bir əhəmiyyətli milli maraqların realizəsini təmin edə bilməz.

Siyasətçilər və iqtisadçılar iqtisadi təhlükəsizliyin strategiyalarının işlənilib hazırlanması prosesində Rusiyanın milli maraqlarının təyin edilməsi zamanı iqtisadiyyatda və ümumilikdə rus jəmiyyətində təşəkkül tapan kifayət qədər dramatik vəziyyətlərə istinad edirdilər. Onlar ilə bağlı bir sıra uğursuz iqtisadi islahatlar həyata keçirmişdirlər. Bu zaman Rusiya şəraitində bazar iqtisadiyyatının real imkanlarına qarşı pessimizm öz əksini tapmışdır. Buna görə də dövlət strategiyasında milli maraqların böyük spekteri qeydə alınaraq sintetik əsaslar və fərdi məqsədlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə kifayət qədər təqdim olunmamışdır. Məsələn, islahatların itkiləri, uğursuzluqları zamanı əsas milli maraqlardan biri kimi səhmdar və özəl mülkiyyətin müasir formalarına, rəqabətli qiymət təşkilinə və effektiv dövlət büdcə–vergi və pul–kredit siyasətinə əsaslanan sosial bazar təsərrüfatının quruluşu çıxış edir. Məsələnin bu jür qoyuluşu ilə razı olsaq o zaman milli maraqların sistemində həllediji rol əmtəə və pul bazarlarının işğalına, məhsulun xarici və daxili bazarda rəqabət aparmaq qabiliyyətinə, o jümlədən də iqtisadiyyatda innovasiyanın intensivliyinin avropa səviyyəsinin əldə olunmasına həllediji rol ayrılmalıdır. Amma çox təəssüflər olsun ki, İqtisadi İnkişaf və Tijarət Nazirliyi, İnhisarəleyhinə Siyasət və Sahibkarlığa dəstək Nazirliyi, Sənaye və Elm Nazirliyi, Rusiyanın aparıcı analitik mərkəzləri əmtəə və fond bazarlarının sistemində və Rusiyanın bu bazarlarda tutduğu mövqeyi ilə bağlı inandırıcı və aydın təhlilə malik deyildirlər. Bir sıra milli şirkətlər bu baxımdan bir qədər irəliləsələr də bazarda yeni sahələrin yaradılması və möhkəmləndirilməsi strategiyasına malik olurlar.

Müdafiə taktikasından fəal hücum əməliyyatlarına keçid, əmtəə bazaralarının modellərinin və aqressiv zəbt nümunələrinin yaradılması Rusiyada gələjəkdə özünə inam yaratmağa yardım göstərəjəkdir.

Milli maraqlardan fərqli olaraq iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükə daha dəyişkəndir, diversifikasiya olunmuşdur və ən əsası isə əvvəljədən təxmin olunmur. Çünki iqtisadi və sosial inkişafın amillərinin kompozisiyalı quruluşu, təbii mühitin durumu daima dəyişən halda olur. Buna görə də hətta əlverişli şəraitdə də milli maraqların tam və ya qismən dərk olunması, daxili və xarici təhlükələrin təsviri zamanı təhlükə yaradan amillərin təhlili zəruridir. Qədim filosoflardan birinin ifadəsini unutmaq olmaz; «Həyatda gözlənilən hallardan çox gözlənilməyən hallara tez tez rast gəlinir». Bu nəinki bir insanın, ümumiyyətlə bütün jəmiyyətin həyatında xüsusilə də maliyyə bazarlarının qlobal xarakter daşdığı bir məqamda daha ədalətlidir.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sistemi

Milli təhlükəsizlik konsepsiyası.	Rusiyanın iqtisadi sahədəki milli maraqları	Iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükə	Iqtisadi təhlükəsizlik indikatorları	İndikatorların kəmiyyətinin ilkin tərkibi	Iqtisadi təhlükəsizliyin təşkilati təminat strukturu	Iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi təminatı*
<p>1.Rusiya dünyada birliyində</p> <p>2.Rusiyanın milli maraqları</p> <p>3.Millî təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükə</p> <p>4.Millî təhlükəsizliyin təminatı</p>	<p>1. İqtisadiyyatın geniş istehsalat recimində fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti.</p> <p>2.Xalqın rifahının və həyat keyfiyyətinin artımı</p> <p>3.Maliyyə – bank sisteminin vəhdəti və sabitliyi</p> <p>4. Xarici ticarətin rəşional strukturu (təkrar hasilat sənayesinin milli mallarının xarici bazara üdaxiləsi, idxalatın sayəsində daxili tələbatın maksimal təminatı səviyyəsi)</p> <p>5. Rusiyanın elmi – texniki tərəqqinin strateji vəjib istiqamətlərində qazandığı müstəqilliyi</p> <p>6. Vahid iqtisadi məkanın qorunması</p> <p>7.Jəmiyyətin kriminallaşdırılmasını istisna edən iştisadi və hüquqi şəraitin yaradılması</p>	<p>1. Əsas fondların köhnəlməsi nətişəsində istehsalat potensialının itirilməsi</p> <p>2.Ölkənin investisiya mkanlarını ixtisara salan xarici borj</p> <p>3.Əhalinin yoxsulluğunun yüksək səviyyəsi</p> <p>4.Kapitalın axımı</p> <p>5. Jüzi səviyyəli innovasiya və investisiya fəallığı</p> <p>6.Məhsulun jüzi qəbət aparmaq qabiliyyəti</p> <p>7.Kriminnalaşma, kölgədə qalan iqtisadiyyatın yüksək payı və pul dövrüyyəsində valyuta tərkibi</p> <p>8.Rubln zəifliyi və ölməməsi</p>	<p>150 göstəriji</p>	<p>1. Umumi daxili məhsulun həjmi (milyard rubllarla)</p> <p>2. Dənin ümumi yığımi (milyon tonlarla)</p> <p>3. Əsas kapitəla qoyulan sərmayələrin ÜDM-də payı (%)</p> <p>4. Müdafiyyə sərf olunan məsrəflərin ÜDM-də payı (%)</p> <p>5.Elm sahəsinə sərf olunan məsrəflərin ÜDM-də payı (%)</p> <p>6.Sənaye məhsulunun ümumi həjmində innovasiya məhsulunun payı</p> <p>7.Sənaye istehsalında məşin-qayıрма ilə metal eməlinin payı (%)</p> <p>8.Yaşayış minimumundan aşağı olmaq şərtilə əhalinin pul gəlirində adambaşına olan payı (%)</p> <p>9. Daha təminatlı 10% və daha az təminatlı əhalinin 10% gəlirlərinin</p>	<p>Rusiya Federasiyasının təhlükəsizlik şurası</p> <p>İqtisadi və sosial təhlükəsizliyin idarə olunması</p> <p>İqtisadiyyat sahəsində təhlükəsizlik üzrə idarələrə rəşarəsi komissiya</p> <p>İqtisadi və sosial təhlükəsizlik üzrə RF TŞ elmi Şurasının seksiyası</p> <p>İqtisadi təhlükəsizliyə görə javabdeh olan federal orqanlar (RF iqtisadi inkişaf Nazirliyi)</p> <p>İjra hakimiyyətinin regional orqanları (Federasiyanın bir sıra subyektlərində təhlükəsizlik şuraları mövjuddur)</p>	<p>1. Təhlükəsizlik haqqında qunun</p> <p>2.İqtisadi təhlükəsizliyin dövlət stratejiyası (Prezidentin 1996 jı ildə qəbul olunmuş fərmanı)</p> <p>3.Valyuta tənzimləməsi və valyuta nəzarəti haqqında Qunun.</p> <p>4. «Çirkli pullar» in yuyulması haqqında Qunun.</p> <p>5. Sənaye Təhlükəsizliyi haqqında Qunun</p>

* Перечень приведен в прил. 2.

	<p>8. İqtisadiyyatın effektivliyi meyarlarına və inkişafının sosial istiqamətlərinə javab verən dövlət tənzimlənməsinin əsaslandırılmış payı.</p>			<p>qarşılaqlıq nisbəti 10.İşsizliyin səviyyəsi (MOT meto- dologiyası üzrə orta illik hesablamalarda EAN %) 11. Sikkələşmə səviyyəsi (ÜDM %) 12. Xarici borj (ÜDM %) 13. Daxili borj (ÜDM %) 14.Dövlət borjunun xidmətinə dair məsrəflərin payı (federal büdjanin məsrəfdəlrinin ümumi həjmində %) 15.Federal büdjanin çatışmazlığı (ÜDM %) 16. İnflyasiyanın səviyyəsi (%) 17. Qızıl valyutalı ehtiyatlarının həjmi (milyard dollar) 18. İllik ixrajatın həjminə dair xarici borj üzrə ödənişlərin nisbəti (%) 19.Ərzaq ehtiyatlarının ümumi həjmində idxalat üzrə daxil olan ərzaq mallırının payı (%)</p>		
--	---	--	--	--	--	--

3.3. DAXİLİ VƏ XARİJİ TƏHLÜKƏLƏR, ELƏJƏ DƏ ONLARIN 2001–2003 -JÜ İLDƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Daxili təhlükələr—özünüqoruma və özünüinkışaf qabiliyyətinin yoxluğu, inkışaf prosesində innovasiya əsaslarının zəifliyi, insan kapitalının dəyərləri sistemində qiymətin azalması, iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi sisteminin qeyri—effektivliyi, maraqların məqbul balansını tapmamaq bəjarığı və ziddiyyətlər ilə sosial münəaqışəldən jəmiyyətin daha sərfəli inkışaf yollarının tapılması üçün istifadəsidir.

Davranış strategiyasının işlənilib hazırlanması zamanı siyasi sabitlik amili müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Adətən hakimiyyət alternativ qarşısında durur. Ya müxalifətin varlığını etiraf etməmək və jəmiyyətin əsas sosial qüvvələri ilə məqsədlərinin vəhdətini davamlı hesab etmək, ya da müxalifətin varlığını etiraf etmək, lakin onu destruktiv qüvvə ilə qəbul edərək onu sıxışdırmaqla onun ijtimai inkışaf ilə bağlı nöqtəyi—nəzərlərini, arqumentlərini qəbul etməmək və nəhayət müxalifəti konstruktiv qüvvə kimi tanıyaraq ondan iqtisadi və sosial inkışaf prosesində istifadə etmək mümkündür.

Burada ən mürəkkəb hallardan biri də müxalifətdən inkışafın sosial, hərəkətveriji qüvvəsi kimi istifadə etmək imkanıdır.

Təjribədən göründüyü kimi müxalifət qeyri—konstruktiv olaraq özünüməhvini qüvvəsi kimi çıxış edə bilər. SSRİ-nin yenidənqurma dövründə də bu jür hal baş vermiş, ilk əvvəl müxalifət sosialist seçiminin, sosialist dövlətinin qorunmasının çərçivəsi daxilində inkışaf etdikdən sonra bu dəyərləri tapdalayaraq inkışafın dəqiq məqsədlərini təyin etmədən sistemin məhvi yolu ilə addımlamışdır. Bu xarici amillərin jəmiyyətin daxili həyatına təsiri sayəsində mümkün olmuşdur. Daxili ziddiyyətlərin artımı, ölkə rəhbərliyinin effektiv qərar-

lar qəbul etmək ilə bağlı qabiliyyətinin yoxluğu nəticəsində baş verərək daxili təhlükə artım təmayülünə malik olmuşdur.

Daxili təhlükələr ümumiləşdiriji şəkildə həm elmi–texniki potensialdan, həm də maliyyə–iqtisadi və müdafiə potensialından ibarət olan digər dövlətlərin milli güjüdür. Bizim ölkəmiz ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan bu və ya digər dövlətin milli gücü nə qədər yüksəkdirsə o zaman ölkənin maraqları üçün təhlükə yaradan potensial risk məhz buradan irəli gəlir. Xarici təhlükələr tərkibinə görə eynimənşəli deyildirlər. Bu nəinki hərbi hücum təhlükəsi deyil, eləcə də maliyyə, iqtisadiyyat, ticarət, informasiya sahəsində milli maraqları realizə edən digər dövlətlərin hüjumediji aqressiv davranışıdır.

Daxili və xarici təhlükələr arasındakı sərhədlər hər zaman dəqiq xassəyə malik olmurlar. Məsələn, bu hərbi qüvvələrin qarşিদurması zamanı mümkün olur. Belə ki xarici borj bir tərəfdən xarici təhlükə kimi çıxış edir. Çünki borj verən şəxs borjun ödənilməməsi zamanı iqtisadi və digər sanksiyaları tətbiq edə bilər. Digər tərəfdən isə bu təhlükənin kökləri arzuolunmaz iqtisadi vəziyyət nəticəsində maliyyələşmənin xarici mənbələrinə tələbat hiss edən ölkədə formalaşır.

1993–1994–ji ildə aparılan daxili və xarici təhlükələrin tədqiqatları onun daxili təhlükələrinin Rusiya üçün böyük təhlükə yaratdığını əyani şəkildə göstərmişdir. Müəyyən müddətdən sonra effektiv iqtisadi siyasəti keçirmədən yaranan daxili təhlükələrin uzun müddətli qorunmasının ölkəni xarici təhlükəyə qarşı daha da davamsız etməsini aydınlaşdırmışdır.

Bu birinjisi, daxili təhlükələrin dövlətin iqtisadi və xüsusilə də maliyyə güjünün zəifləməsində konsentrasiya edərək yeni təhlükələrin strukturunu nəzərə almaqla ordunu dəstəkləməkdə və modernləşdirməkdə maneçilik törətmələri ilə əlaqədardır. Bu NATO–nun Yuqoslaviyaya qarşı aqressiyası prosesində və Çeçenistanın Rusiya Federasiyasının Federasiya Mərkəzinə qarşı silahlı qarşিদurmasında özünü doğrultmuşdur. İkinjisi, dövlətin iqtisadi zəifliyi bütün millətə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının girovuna çevirir. Çünki ölkənin

büdjə ehtiyatları dövlətə effektiv şəkildə fəaliyyət göstərməyə, hətta minimal sosial öhdəlikləri yerinə yetirməyə ijasə vermir. Məsələn, büdjə sahəsinin əməkdaşlarına aylıq məvajibin ödənilməsi, təqaüdlərin, müavinatların, hərbi qulluqçulara isə mükafatların ödənilməsi. Borja girmək nəinki büdjə problemini, onun çatışmamazlığını həll etmir, eləcə də xarici borjun xidmətinə dair büdjə məsrəflərinin artımına gətirib çıxardır. Üçünjüsü, daxili təhlükələr, milli əmtəə istehsalının daxili tələbatı təmin etməməsi iqtisadiyyatın idxaltdan, əmtəə və maliyyə seqmentlərində, ilk növbədə isə ərzaq, maşın və avadanlıq, beynəlxalq kreditlər sahəsində xarici bazarın konstruksiyasından asılılığına səbəb olur. Dördünjüsü, dövlət daxili təhlükələrin öhdəsindən gəlmədiyi üçün fəal xarici siyasəti həyata keçirmək, milli əmtəə istehsalçılarının maraqlarını müdafiə etmək, rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik olan məhsulun ixrajatına yardım etmək, yeni əmtəə bazarlarını fəth etmək imkanından məhrumdur. Dövlət zəif iqtisadi və xaotik maliyyə şəraitində beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının siyasətinə təsir göstərmək imkanından da məhrumdur.

Aşağıda 2001–2003-jü illərdə iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan daha kəskin təhlükələr göstərilmişdir.

1. Əsas fondların köhnəlməsi nətijsində istehsalat potensialının itirilməsi. İndiki dövrdə bir çox sahələrdə avadanlığın köhnəlməsi 70% təşkil edir. Avadanlığın işə salınması ilə müqayisədə avadanlığın 1,5 dəfə çox sıradan çıxması artıq potensialın itirilməsi deməkdir.

2. Maliyyə böhranının kəskinləşməsi təhlükəsini yaranan xarici borj. 2001-ji ilin əvvəllində xarici borjun ümumi məbləği təxminən 150 milyard dollar təşkil etmişdir. 2001-ji ildə xarici borjun ödənilməsi təxminən 14 milyard dollar məbləğində ifadə olunaraq bütün federal büdjenin təqibən $\frac{1}{3}$ -nə bərabər olur. 2003-jü ildə xarici borjun ödənilməsi zirvəsi 18 milyard dollara çatmışdır.

3. Aşağı səviyyəli innovasiya və investisiya fəaliyyəti. 2000-ji ildə ilk dəfə olaraq sərmayələrin 17,7% artımı müşa-

hidə olunurdu. Lakin 2001-jı ilin I rübündə bu templər kəskin şəkildə, yəni təqribən 2 dəfə artmışdı.

4. Məhsulun jüzi rəqabət aparma qabiliyyəti. Məlum olduğu kimi rublun kəskin şəkildə devalvasiyasından sonra idxalat kəskin şəkildə azalaraq milli mallar daxili bazarda da qiymətini tapmışdır. İdxalatın pərakəndə əmtəə dövrüyyəsində payı 2000-jı ilin əvvəlində 48 – 50% - dən 36% qədər azalmışdır. Lakin sonralar idxalatı əvəz etmə effekti təmamilə tükənmişdir. Milli məhsul yenidən rəqabət aparmaq qabiliyyətini itirərək, 2001-jı ilin əvvəlində idxalatın pərakəndə əmtəə ehtiyatlarının dövrüyyəsində payı yenidən 40% qədər artaraq təzədən artmaqda davam edir.

5. Əhalinin yoxsulluğunun yüksək səviyyəsi və rus xalqının böyük bir hissəsinin jüzi həyat keyfiyyəti. Gəlirli əhalinin payı həyat səviyyəsindən bir qədər aşağı olub 2001-jı ilin əvvəlində bir neçə dəfə azalsa da hələ də 25% çox təşkil edir. Daha yaxşı təmin olunmuş və daha az təmin olunmuş əhalinin 10% gəlirləri arasındakı fərq 2000-jı ilin IV rübündə 13,7 dəfə çox olmuşdur.

6. Kapitalın xarici ölkələrə axını. Ekspert mütəxəssislərin verdikləri qiymətə əsasən 1992–2000-jı illərdə kapitalın qeyri-qanuni ixraji 200 milyard dollardan çox təşkil edərək 2000-jı ildə təqribən 25 milyard dollara bərabər olub, 2001-jı ilin I rübündə isə azalmamışdır.

Yaxın illərin (2002–2003-jü illər) fərqli jəhətlərindən biri də maliyyə sahəsində yaranan təhlükələrin kəskin fazasının uzlaşması, ilk növbədə isə əsas kapitalın istehsalında neqativ tendensiyaların güjlənməsi ilə xarici bazar üzrə ödənişlərin maliyyə–bank sisteminə, ÜDM-də yüksək səviyyədə yüklənməsidir. Bu isə öz növbəsində həyatı təmin edən sahələrdə və istehsalatda (energetika, nəqliyyat sahəsi, mənzil–kommunal təsərrüfatı) yubanma hallarına səbəb olur. Təsir güjünə görə Rusiya iqtisadiyyatı müsbət əhəmiyyət kəsb edən enerji daşıyıcılarının qiymət dinamikasının qiymətlərin azaldılması dinamikası ilə əvəz olunmasıdır. 2002-jı il büdcəsinin layihəsində neftin qiymətləri 1999–2000 jı il ərzində bir barelinə görə orta

hesabla 25–26 dollar deyil, 14,5–18 dollar miqdarında müəyyən olunur.

Rublun kursunun kəskin şəkildə dəyişilməsi imkanlarını təhlükəli gözlənilməz hal hesab etmək mümkündür. Bu baxımdan həm rublun devalivasiyası, həm də revalivasiyası çox həssas və dağdıjıdır. Hər iki tendensiya milli və xarici valyutaya əsaslanan pul sisteminin ikili xarakteri nətişəsində dağdıjıdır. Bankların, aparıjı korporasiyaların balanslarında, əhalinin əmanət qoyuluşlarında xarici valyutanın payının yüksək olması nətişəsində rublun kursunun kəskin şəkildə tərəddüd etməsi ilə qiymətlər ilə gəlirlərin sistemini dağıtmaq, maliyyə və bank sisteminin fəaliyyətini isə dayandırmaq mümkündür. Məhz buna görə də xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə tədbirləri həyata keçirərkən onun rublun kursuna təsirinin qiymətləndirilməsi çox vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq bəzi iqtisadçılar ilə biznesmenlərin valyuta bazarında ixrajatdan əldə olunmuş valyuta gəlirinin satışı nətişəsində normativin 75%-dən 50% qədər azalması haqqında təkliflərin qəbulu böyük səhvlərdən biridir. Bu valyutanın təklif olunmasının azalmasına və rublun kursunun kəskin şəkildə azalmasına səbəb ola bilər. Bunun nətişəsində artıq deyildiği kimi istehlakçı qiymətlərin əhəmiyyətli şəkildə yeni artımı və əhalinin real gəlirinin azalması, bir çox şirkətlərin və bankların müflüs olması baş verə bilər.

3.4. ƏSAS İNDİKATORLARIN QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ

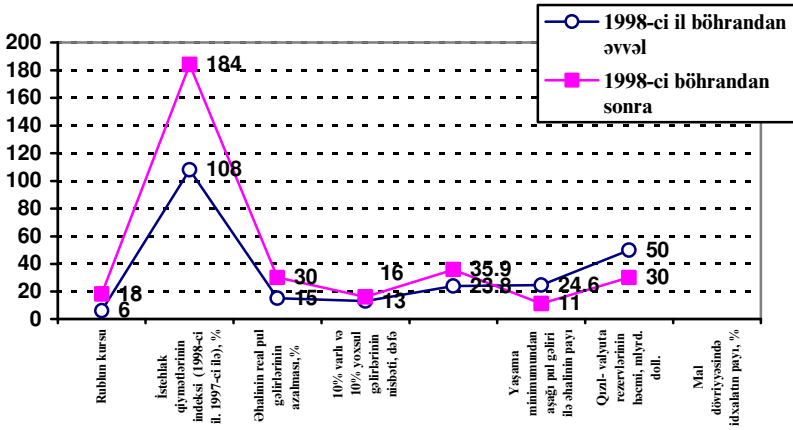
Daha mürəkkəb sistem olan iqtisadiyyatın vəziyyətini xarakterizə edən minlərlə göstərijilər vardır. 2001-ji ildə RF sosial-iqtisadi inkişafının proqnozunu əks etdirən rəsmi jədvəllərdə 300-dən çox göstərijiji işarə olunmuşdur. Bu göstərijilərin toplumundan REA İqtisadiyyat İnstitutunun maliyyə–bank

tədqqaatları Mərkəzi tərəfindən təhlükəsizliyin təhlili məqsədləri üçün indikatorlar adlanan 150 göstərijidən istifadə etmək tövsiyə olunmuşdur. Burada onların növbəti üç fərqli xassələrinə istinad etmək mümkündür; onlar iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükəni kəmiyyətcə əks etdirirlər; yüksək həssaslığa və dəyişkənliyə malik olduqları üçün iqtisadi siyasət sahəsində hökumət tərəfindən götürülən ölçülərin, makroiqtisadi vəziyyətin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq yaranan təhlükəli vəziyyətlər haqqında jəmiyyətə, dövlətə və bazar subyektlərinə siqnallı xəbərdarlıq etmək qabiliyyətinə malikdirlər; bu indikatorlar bir–biri arasında kifayət qədər yüksək səviyyədə qarşılıqlı fəaliyyətdə olurlar.

İqtisadi təhlükəsizlik sisteminin qurulması üçün indikatorların ən vacib xassəsi–onların qarşılıqlı fəaliyyətidir. Onlar hər zaman mövjud olsalar da yalnız təhlükənin artması ilə müəyyən şəraitdə çərçivədən kənara çıxaraq ekstremal xarakterə malik olub daha aydın şəkildə təzahür edirlər. Bu jür qarşılıqlı təsirin kəmiyyət göstərijiləri haqqında informasiyanın toplanması qəbul olunan makroiqtisadi qərarların sosial–iqtisadi nəticələrinin təyin edilməsi, iqtisadi təhlükəsizliyin bu və ya digər təhlükələrinin əhəmiyyətinin qiymətləndirilməsi üçün daha da zəruridir.

Uzun müddət indikatorların siqnallı sisteminin köməyi ilə təhlükələrin qiymətləndirilməsi imkanlarında müəyyən şübhələr meydana çıxırdı. Rus jəmiyyətlərinin iqtisadiyyatın, onun bütün bir sisteminin böhranlı vəziyyəti haqqında rəylərinə baxmayaraq iqtisadi həyatın hələ də davam etməsi fikri təsdiq olunurdu. Hərçənd indikatorların ötürdükləri fəlakət siqnalları əsasında mühakimə yürütsək o zaman bu sistem artıq çoxdan parçalanmalı idi. Lakin 1998–ji ildə indikatorların qarşılıqlı fəaliyyəti daha zəif sahə olan maliyyə–bank sisteminə özünü doğrultdu.

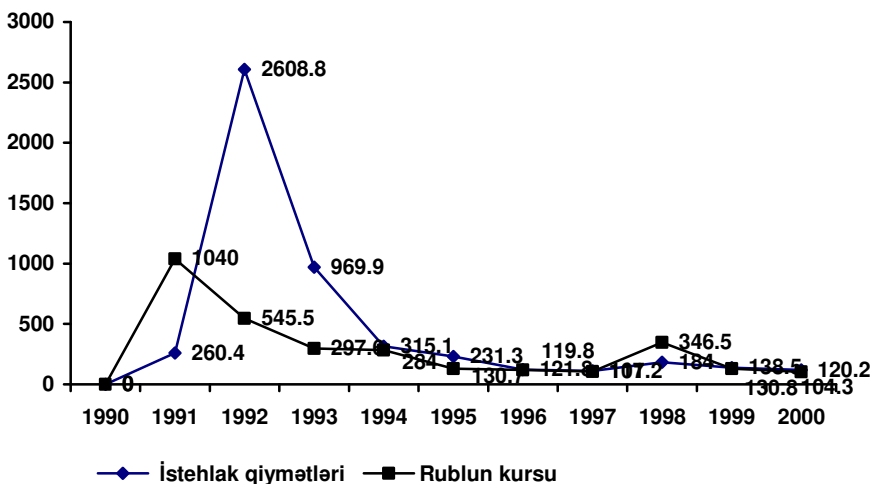

Şəkil 1. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas indikatorlarının qarşılıqlı fəaliyyəti.

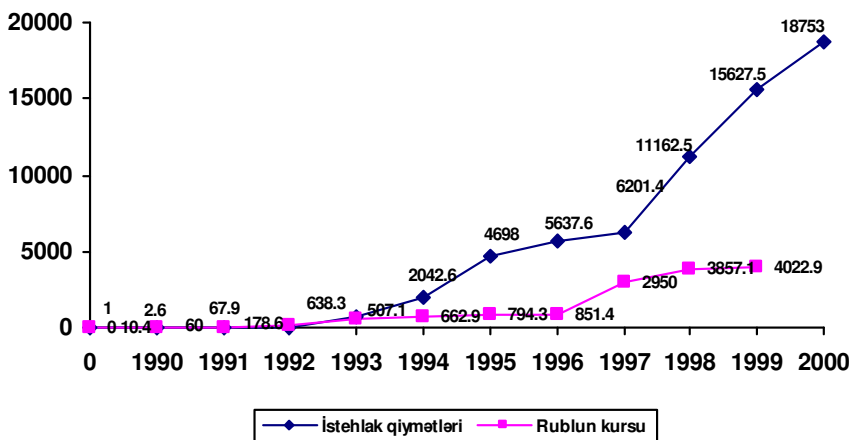
I şəkildən görüldüyü kimi rublun kursunun 3 dəfə azalması istehlakçı qiymətlərinin 1,84 dəfə artmasına, əhalinin real gəlirinin 30% azalmasına, yoxsulluğun geniş vüsət alınmasına, qızıl–valyuta ehtiyatlarının ixtisara düşməsinə, əhali və hüquqi şəxslər tərəfindən gəlirinin bir hissəsinin itirilməsinə, bankların müflisləşməsinə, hesablamalar sisteminin məhvinə gətirib çıxarmışdır. İşarə olunan indikatorlar arasındakı kəskin kəmiyyətə qarşılıqlı təsir diqqəti özünə jəlb edir. I şəkildə qarşılıqlı fəaliyyət göstərən indikatorların yalnız bir hissəsi göstərilmişdir. Onlar iqtisadi təhlükəsizliyin göstərijilərinin ümumi bankına daxil edilən bir çox digər indikatorlara da təsir göstərmişdir. Məsələn, devalivasiya idxalatın əvəz olunması effektini yaradaraq ixrəjatın gəlirinin, ümumi həjmdə maşınqayırma məhsullarının payının artımına yardım göstərmişdir.

İndikatorların qarşılıqlı əlaqələrinin kəmiyyətləri haqqında informasiya bazasının toplanmasının vacibliyinə baxmayaraq onlardan gələjəkdə iqtisadi vəziyyətin proqnozlaşdı-

rılması üçün istifadə etmək mümkünsüzdür. Məsələn, 1992-ci ildə istehlak qiymətlərinin 26,1 dəfə artımı rublun kursunun 5,4 dəfə azalmasına, 1994-cü ildə qara çərşənbə axşamında isə rublun kursunun 25% azalmasına səbəb olaraq istehlak qiymətlərinin eyni miqdarda artımına şərait yaratmışdır. 1998-ci ildə rublun kursunun 3 dəfə azalması isə qiymətlərin 84% artımına gətirib çıxarmışdır. Artıq görüldüyü kimi qarşılıqlı təsirin nəinki kəmiyyətləri, eləcə də asılılığın xarakteri də dəyişir. İki vacib indikatorlar arasındakı qarşılıqlı nisbət 2-ci və 3-cü şəkillərdə təsvir olunmuşdur.

Şəkil 2. 1991-2000-ci illər ərzində istehlak qiymətlərinin və rublun kursunun dollara görə dinamikası. (ötən ilə görə %-lə)

Şəkil 3. 1991-2000-ci illər ərzində istehlak qiymətlərinin və rublun kursunun dollara görə dinamikası. (1990-cı ilə görə dəfə ilə)

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının qarşılıqlı təsirinin təhlilindən irəli gələn əsas nəticə radikal islahatların 10 illik dövrünə baxmayaraq əsas tapşırığın həll olunmamasından ibarətdir. Burada rublun, qiymətlərin, əhəlinin gəlirlərinin, pul məbləğinin miqdarının sıçrayışa oxşar dəyişilməsinin qarşısının alınması və onların dəyişkənliyinin təminatı nəzərdə tutulur. İqtisadiyyatın vəziyyəti, onun təhlükəsizliyi digər indikatorlara müəyyənədişi təsir göstərən üç indikatorların üzərində dayanır.

3.5. İNDİKATORLARIN İLKİN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ ONLARIN ƏSASLANDIRILMASI

İqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükələrin monitorinqi prosesində ölkə praktiki olaraq ölkənin sosial–iqtisadi inkişafının bütün istiqamətlərini xarakterizə edən analitik indikatorların geniş dairəsindən istifadə etməlidir. Bütün bunlar ilə yanaşı, iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükələrin monitorinqi və milli maraqların müdafiəsi üzrə dövlət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı iqtisadi sahədə ağırlı nöqtələri aşkar etmək lazımdır. Onların hüdudlarından kənara çıxma isə dağıdıcı proseslər və iqtisadiyyat ilə jəmiyyətin deqradasiyası ilə nəticələnir. Bununla əlaqədar olaraq iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükələrin bir çox indikatorları arasında bu ağırlı nöqtələri əks etdirən indikatorları seçmək lazımdır. Məhz bu indikatorlardan iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətləri kimi istifadə olunur. Onlar son göstərijiləri xarakterizə edirlər. Onlara riayət olunmaması iqtisadiyyatın və sosial sahənin inkişafının normal gedişatına mane olaraq istehsalat sahəsində və əhalinin həyat səviyyəsində dağıdıcı tendensiyaların formalaşmasına gətirib çıxarır.

Burada belə bir sual meydana çıxır. Son həddli ilkin kəmiyyətlər vəjibdirmi? Bu planlaşdırmanın keçmiş təjribəsinə qayıtmaq demək deyilmi? İlkin kəmiyyət–sistemli təhlilin, proqnozlaşdırmanın və sosial–iqtisadi planlaşdırmanın vəjib vasitəsidir. Bu vasitənin köməyi ilə bu və ya digər obyekt, real vəziyyətdə isə iqtisadiyyat onun vəziyyətinin ölkənin milli maraqlarına müvafiqliyi tendensiyaları ilə nəzərdən keçirilir. Təhlükəsizlik nəzəriyyəsi praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Yalnız o strkturuna obyektin son həddli kəmiyyətləri nəzəriyyəsini daxil edir. Texnikada bu olmadan nəinki atom elektrik stansiyaları, eləcə də bir çox digər obyektlər qəzasız fəaliyyət göstərə bilməzlər. Jəmiyyətin sosial həyatında və iqtisadiyyatda insan fəaliyyətinin innovasiyalı xarakteri, qəbul olunan qərarların

alternativliyi, qarşılıqlı asılılıq, ilk baxışdan isə bir–biri ilə əlaqədar olmayan amillərin təsiri daha da güclənərək yalnız müəyyən vəziyyətlərdə onların təsirinin kifayət qədər yüksək olduğu təxmin edilir. Ümumiyyətlə, səhvlərin riski və bu səhvlərin qiyməti daha da artır. Onları azaltmaq üçün xüsusi təhlil obyektinə ilə iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sistemini formalaşdırmaq mümkündür. Bu həm makrosəviyyədə, həm də mikrosəviyyədə həm inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı, həm də keçid iqtisadiyyatı üçün zəruridir.

İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı üçün məsələn, büdcə defisitinin maksimal hədləri, müdafiəyə sərf olunan pül vəsaitlərinin məbləği, işsizliyin həddləri, ətraf mühitin mühafizəsinin ekoloji həddləri, sərvətin yoxsullar ilə varlıqlar arasında paylanması hədləri mövjudur.

V.Leontyevin ifadələrinə görə bazar iqtisadiyyatının təsirlərinin və vasitələrinin zəif inkişafı, iqtisadiyyatın pul–kredit tənzimlənməsinin klassik üsullarının jüzi həssaslığı zamanı iri transformasiyaya məruz qalan keçid iqtisadiyyatı idarə etmədən məhrumdur. Buna görə də bazar iştirakçılarında uğursuz sahələr, milli təhlükəsizliyin global səviyyəsinin azalması haqqında siqnallar verən neqativ proseslərin sərhədlərini təyin edən inkişafın oriyentirləri–indikatorları vacibdir. Bu fərziyyə 1998–ji ilin avqust böhranının gedişində təsdiq olunmuşdur. Indikatorlardan birinin xarici uğuru zamanı daxili borjun həddən artıq sürətli artımı sayəsində inflyasiyanın toplanması baş verdikdə məsrəflərin bir hissəsi qiymətlərdə nəzərə alınmayaraq daxili borjların hesabına ödənilərək dövlətin öhdəsinə düşürdü. Aşağı səviyyəli inflyasiya isə uğurun yanlış təsvirini yaradaraq müəyyən olunmuş valyuta dəhlizinin əsası kimi Mərkəzi bank tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bir səhv addım kifayətdir ki indikatorların bütün zənciri fəaliyyətə başlasın; rublun kursunun azalması = > istehlak qiymətlərinin artımı = > əhalinin həyat səviyyəsinin kəskin şəkildə azalması.

İlkin kəmiyyət dövlət səviyyəsində bəyənilmiş və ya təsdiq olunmuş statusu əldə etməlidir. Onlara riayət olunması hökumətin iqtisadi proqramların təjili elementi olmalıdır. Çox təəssüflər olsun ki, bu baş verməmiş, indiyə qədər isə ilkin kəmiyyətlərin təsdiq olunmuş kəmiyyət göstərijiləri mövjud deyildir.

2000-ji ilin əvvəlində REA İqtisadiyyat institutunun maliyyə–bank tədqiqatları Mərkəzi tərəfindən ilkin kəmiyyətlərin 4 qrupunu formalaşdırmaq tövsiyə olunmuşdur; 1) milli maraqların əsas prinsipial jəhətlərini əks etdirən və hökumət səviyyəsində təsdiq olunan makroiqtisadi göstərijilər; 2) bu əsas jəhətləri açıqlayan və tamamlayan, eləcə də iqtisadi inkişaf nazirliyi tərəfindən təsdiq olunan ilkin kəmiyyətlər; 3) müvafiq nazirliklər tərəfindən təsdiq olunan funksional və sahə səviyyəli ilkin kəmiyyətlər; 4) regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin ilkin kəmiyyətləri.⁴³

Birinji qrupdan olan iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin siyahısı 3-jü jədvəldə, göstərijilərin kəmiyyətjə göstərijiləri isə 4 və 5-ji jədvəldə, eləcə də 4-jü və 5-ji şəkillərdə təsvir olunmuşdur.

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının faktiki səviyyəsinin ilkin kəmiyyətlər ilə müqayisəsi ilkin kəmiyyətlərin analiz üçün tətbiq olunduğunu göstərmişdir. 4-jü jədvəldən görüldüyü kimi 2000–2001-ji illərdə indikatorların təqribən $\frac{1}{3}$ hissəsi onların ilkin kəmiyyətləri ilə müqayisədə daha məqbul olmuşdur.

Bütün bunlar ilə yanaşı 5-ji jədvəldən görüldüyü kimi indikatorların ilkin kəmiyyətlərinin çoxu və ən əsası ÜDM həjmi, əsas kapitallara qoyulan sərmayələr, sərmayə fəallığı və bütün bunların nətəjəsi kimi iqtisadiyyatın vəjib sosial indikatorları təhlükə zonasında qalmaqda davam edərək rublun kursunun kəskin tərəddüdü zamanı xammalın, dünya qiymətlərinin azalması da böhran ilə qarşılaşa bilər.

---

⁴³ В прил. № 5 приведен примерный перечень порогов экономической безопасности для компаний и корпораций.

İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin göstərijilərinin təyin edilməsinə metodoloji yanaşma hesablama üçün ilkin indikatorun seçimi kimi çıxış edir. Ölkənin iqtisadi sahədə əsas milli marağı xalqın rifahının artımıdır. Bu indikator ÜDM həjminin ilkin kəmiyyətlərinin və onun ilə əlaqədar digər göstərijilərin təyin olunması üçün ilkin kəmiyyətdir.

Bütün ilkin kəmiyyətlərin təyin olunmasını sosial sahəni xarakterizə edən ilkin kəmiyyətlərdən başlamaq lazımdır.

Xalqın sosial vəziyyətinin qiymətləndirilməsində əsas əhəmiyyət üç indikatora məxsusdur: gəlirli əhalinin payı yaşayış minimumundan aşağıdır. 10% daha çox təminatlı əhalinin və 10% daha az təminatlı əhalinin gəlirlərinin qarşılıqlı nisbəti adambaşına düşən orta gəlir ilə yaşayış minimumunun orta nisbətində bərabər olur. Dünya təjribəsi sosial münafişlərin təhlükəsinin minimal olması haqqında şəhadətlik edir. Bu zaman yaşayış minimumundan aşağı yaşayan əhalinin payı 7–10% təşkil etməli, kasıblar ilə varlılar arasındakı fərq isə 10 dəfə artıq olmalıdır. İslahatlara qədərki onilliklərin təjribəsini nəzərə almaqla sonunju indikatorun səviyyəsi 4–5 dəfədən artıq olmadıqda onun 5-ji jədvəldəki kəmiyyəti 8 dəfə qəbul olunur.

Bu iki ilkin kəmiyyətlərin əsasında yaşayış minimumuna dair pul gəlirinin orta aylıq məbləği ilə bağlı ilkin kəmiyyətlər hesablanır. O belə halda 3,5 dəfə çox olur. İndi artıq sosial sahə üzrə ilkin kəmiyyətlərin təminatı üçün zəruri olan əhalinin pul gəlirlərinin ümumi illik həjmini, onun əsasında isə ÜDM həjmi üzrə ilkin kəmiyyətin kəmiyyət göstərijilərini hesablamaq mümkündür.

ÜDM ilkin kəmiyyətlərinin analitik hesablamaları 2001-ji ilin jari qiymətlərində indeks–deflyatorları nəzərə almaqla aparılır. Bu zaman ÜDM həjmi demək olar ki 2001-ji ilin büdjəsinə və proqnozuna görə indikatorun səviyyəsi ilə müqayisədə 2 dəfə çox olmalıdır. ÜDM məhz bu jür həjmi yaşayış minimumundan aşağı yaşayan əhalinin payını 30–35%-dən 7%-ə qədər ixtisara salmağa, varlılar ilə yoxsullar

arasındakı valyuta fərqlərini 14,7 dəfədən 8 dəfəyə qədər azaltmağa, adambaşına düşən orta illik gəliri yaşayış minimumundan 3,5 dəfə çox təmin etməyə ijjazə verir.

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin siyahısının tərtib olunması prosesində bəzi alimlər tərəfindən insan potensialının inkişafını xarakterizə edən xüsusi indeksin işə salınması məsələsi irəli sürülmüşdür. Bu 1990-cı ildən başlayaraq BMT strukturunda geniş şəkildə tətbiq olunan insan potensialının inkişafı indeksidir. O hal-hazırda dünya təcrübəsində sosial tərəqqinin, şəxsiyyətin təhlükəsizliyinin və sosial sahənin inkişafının daha dəqiq, ümumiləşdiriji göstərijisi kimi qəbul olunmuşdur.

Bu indeks növbəti göstərijilərdən; həyatın gözlənilən davamiyyətindən, savadlı əhalinin xüsusi çəkisindən, ibtidai, orta və ali təhsil müəssisələrinin tələbə və şagirdlərinin xüsusi çəkisindən və adambaşına ölçülən ÜDM kimi ölçülən rifah səviyyəsindən törəyən müəyyən dövr ərzində kompozisiyalı göstərijisi kimi çıxış edir.

Jədvəl 4

Rusiyanın sosial - iqtisadi inkişafının faktiki indikatorların iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətləri ilə müqayisə olunması (təhlükəli zonadan çıxan indikatorlar üzrə)

İqtisadi	İqtisadi	Böhrana	Böhrana	2000-ci ildə	2001-ci ildə
----------	----------	---------	---------	--------------	--------------

təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin adları.	təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin səviyyəsi	qədər indikatorların səviyyəsi	qədər indikatorların səviyyəsi (1998 ji ilin sonunda)	indikatorların səviyyəsi	proqnoz və büdcə üzrə indikatorların səviyyəsi
1. Dənin yığımu (milyon tonlarla)	70	47,9	54,7	71*	73
2. Daxili borj (ÜDM %)	30	19,9	12,8	8,9	7,4
3. Federal büdjenin defisiti (ÜDM %)	3	3,2	1,2	0,0	0,0
4. İnflyasiya səviyyəsi (%)	125	108	184	120	112
5. Qızıl-valyuta ehtiyatlarının həjmi (milyard dollarlarla)	15	24,6	11,0	27,0	36
6. Dövlət borjlarının ödənilməsinə dair məsrəflərin payı (federal büdjenin məsrəflərinin ümumi həjminə görə %)	20	...	24,5	...	20,1

Jədvəl 5

Rusiyanın sosial - iqtisadi inkişafının faktiki indikatorların iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətləri ilə müqayisə olunması (təhlükəli zonada yerləşən indikatorlar üzrə)

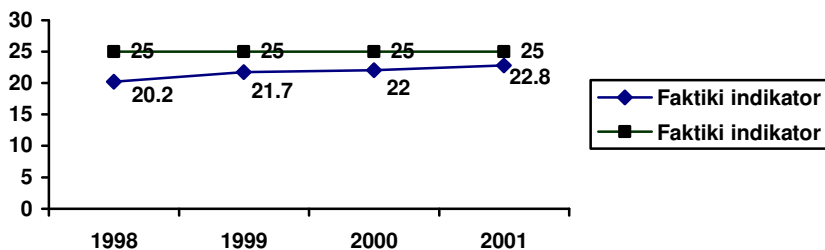
Iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin adları	Iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin səviyyəsi	Böhrana qədər indikatorların səviyyəsi	Böhrana qədər indikatorların səviyyəsi (1998 ji ilin sonunda)	2000 ji ildə indikatorların səviyyəsi	2001 ji ildə proqnoz və büdcə üzrə indikatorların səviyyəsi
1. ÜDM həjmi (milyardlarla rubl*)	6000 / 15220**	2696	4546	6450	7750
2. Əsas kapitala qoyulmuş sərmayələr (ÜDM %)	25	14,9	14,5	16,0	16,8
3. Müdafiə sahəsinə sərf olunan məsrəflər (ÜDM %)	3	2,1	2,6	2,6	2,8
4. ÜDM qoyulan mülki əlmin məsrəflərinin payı	1,5	0,23	0,26	0,26	0,28
5. İnnovasiya məhsulunun payı (bütün sənaye məhsullarında %)	15	2,6	1,75	1,62	3,74
6. Sənaye istehsalında maşınqayırma və metal emalının payı (%)	25	20,2	21,7	22,1	22,8
7. MOT metodoloqiyası üzrə işsizlik səviyyəsi (EAN %)	5 – 8	12,3	12,9	13,3	12,9
8. Gəlirlərinin səviyyəsi yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin payı (bütün əhali üçün %)	7 – 10	23,8***	35,9	36	30
9. 10% daha az təminatlı əhalinin və 10% daha çox təminatlı əhalinin gəlirləri arasındakı qarşılıqlı nisbət (dəfə)	8	13,4	13,9	14,1****	...

* İlkin kəmiyyətlər 1998-ci ilin qiymətlərində hesablanmışdır.

** Surətdə 1998-ci ilin qiymətləri ilə ifadə olunan ilkin kəmiyyətlər, məxrəcdə isə illik indeks-deflyatorları nəzərə almaqla 2001-ci ilin qiymətləri ilə ifadə olunan ilkin kəmiyyətlər əksini tapmışdır.

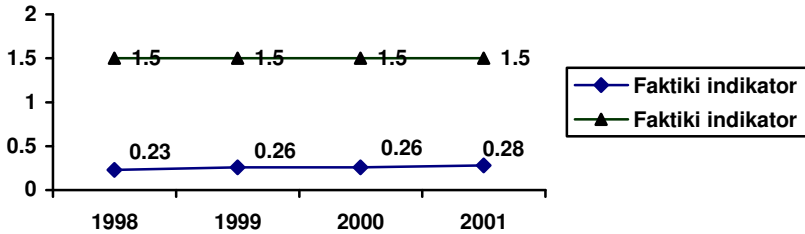
*** 2000-ci ilə qədər istifadə olunan yaşayış minimumunun həcmi ilə müqayisədə. 1999–2001-ci illərdə 2000-ci ildə müəyyən olunmuş yaşayış minimumu ilə müqayisədə.

10. Sikkələşmə səviyyəsi (M2 ilin sonunda ÜDM %)	50	16,6	15,5	15,5	...
11. Xarji borj (ÜDM %)	30	77	84	67	61

Şəkil 4. Maşınqayırma və metal emalının sənaye istehsalında faktiki payının nisbi dəyişikliklər cədvəli bu indikatora üzrə kənar mənə ilə.

**** 2000-ci ilin iyunu.

Şəkil 5. DÜM-də mülki elmə xərclərin faktiki payının nisbi dəyişikliklər cədvəli bu indikatora üzrə kənar məna ilə.

Qeyd; Rusiyanın sosial-iqtisadi inkişafının faktiki indikatorlarının qarşılıqlı nisbətinin dəyişilməsi müvafiq qrafiklərdə iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətləri ilə uyğunluq təşkil edir. Buna misal olaraq iki bu jür qrafik göstərilir; artıq təhlükəsiz zonaya yaxınlaşan indikator üzrə (sənaye sahəsində maşınqayırma üçün); ilkin kəmiyyətdən ayrı mövjud olan indikator, faktiki səviyyə üzrə (mülki elmə dair gəlirlərin ÜDM payı).

Lakin Rusiyada hələ ki bu göstəriji üzrə ilkin kəmiyyət göstərijilərinin hesablanması üçün kifayət qədər yaxşı işlənmiş statistik baza və təjribə yoxdur. Burada müəyyən vaxt tələb olunur və statistik bazanın, o jümlədən də insan potensialının inkişaf indeksinin hesablanması metodikasının işlənməsi üçün lazım qədər vaxt tələb olunur.

Maliyyə sahəsində vəjib ilkin kəmiyyət kimi ÜDM-ə qarşı pul vəsaitlərinin faizləri ilə ifadə olunan iqtisadiyyatın sikkələşdirilməsi səviyyəsi çıxış edir. Burada sikkələşdirilmə səviyyəsinin rubl ilə müəyyən olunduğunu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Burada valyutanın ölkə daxilində dövrüyyəsi faktının hal-hazırda Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyi üçün təhlükə yaratdığını da nəzərə almaq zəruridir. Bu ilkin kəmiyyətin təyin olunması üçün analogiya metodundan istifadə etmək vəjibdir.

İqtisadi islahatların başlanğıında SSRİ sikkələşdirilmə səviyyəsi 60% çox təşkil etmişdir. 1992–1999-ju illər ərzində o azalaraq 15–17% çatmışdır. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə sikkələşdirilmə səviyyəsi ÜDM-ə qarşı 60–80%, bəzilərinə hətta 100% təşkil edir. Postsosialist ölkələrində iqtisadi islahatların gedişatında o böhranlı şəraitdə ÜDM qarşı 35–40%-ə qədər azalmışdır. İndiki dövrdə o artım tendensiyasına da malikdir. Beləliklə, bu göstərijə üzrə ilkin kəmiyyətlərin səviyyəsi 40 və 60% arasında tərəddüd etməlidir. Bu göstərijə üzrə 50%-ə bərabər olan ilkin kəmiyyət təklif olunur.

Rublun kursunun, maliyyə–bank sisteminin sabitliyi qızıl valyuta ehtiyatlarının həjmindən asılı olur. Əvvəllər olduğu kimi rublun kursunun kəskin şəkildə azalması zamanı məsələn 1998-ji ildə qızıl valyuta ehtiyatlarının həjmi 24,6 milyard dollara qədər azalmışdır. 1998-ji ilin əvvəlində isə böhran prosesində o 11,0 milyard dollara qədər enmişdir. Buna görə də qızıl valyuta ehtiyatlarının son həddli səviyyəsinin bərpa olunması çox vacibdir. 4-jü jədvəldə qızıl valyuta ehtiyatları 15 milyard dollar məbləğində qəbul olunmuşdur. Bu isə öz növbəsində BVF tövsiyələrinə müvafiqdir. Bu belə olan təqdirdə üç aylıq idxalın məbləğini təşkil etməlidir. İndiki dövrdə qızıl valyuta ehtiyatlarının məbləği işarə olunmuş ilkin kəmiyyətdən 2 dəfə çox olub 36 milyard dollar təşkil edir.

Bir sıra mütəxəssislər BVF tövsiyələrinin Rusiyanın keçid iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini, maliyyə–bank sisteminin sabitliyinin idxalatdan asılılığını, Rusiyanın xarici borjlarını nəzərə almadığını hesab edirlər. Onlar son həddli ilkin kəmiyyət kimi 60–65 milyard dollar məbləğində ehtiyatlar yaratmağı təklif edirlər. Bu da öz növbəsində idxalat mallarının alışı və bir il ərzində borjların ödənilməsinə həyata keçirməyə ijjazə verir. Bu yanaşma üsulu ABŞ təjribəsi ilə daha da əsaslandırılır. Belə ki, Avropa sisteminin ümumi qızıl valyuta ehtiyatları 458 milyard avro təşkil edərək BVF təklif etdiyi

normadan 2 dəfə çox olmuşdur.⁴⁴ Buna digər parlaq misal-qızıl valyuta ehtiyatları uzun müddət ərzində xarici borjun və ixrənin həjmindən çox olan Çindir.

Rusiya Federasiyasının sosial-iqtisadi inkişafının müasir mərhələsində faktiki və proqnozlu kəmiyyət göstərijiləri bir çox indikatorlara görə iqtisadi təhlükəsizliyin müəyyən olunmuş ilkin kəmiyyətləri ilə müqayisədə mənfi əhəmiyyət kəsb edirlər. Lakin ilkin kəmiyyətləri faktiki və proqnozlu göstərijilər ilə uzlaşdırmaq olmaz. Məhz faktiki və proqnozlu göstərijilərin ilkin kəmiyyətlərdən kənara çıxmaları iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükə dərəcəsini və onun aradan qaldırılmasının ardıcılığını göstərirlər. Bu kənara çıxma hallarını daima nəzərdə tutmaq və neqativ nəticələrin neytrallaşması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir.

İlkin kəmiyyətlərin tətbiqi sahələrindən biri də–vacib normativli aktların və iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən iqtisadi məsələlər üzrə hökumət qərarlarının ekspertizasının keçirilməsi vacibdir. Bunun üçün federal dövlət hakimiyyət orqanları və Rusiya Federasiyasının subyektlərinin dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən federal büdcə, normativli aktların və hökumət qərarlarının layihələrinin daxil edilməsi zamanı iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən ekspertiza həyata keçirərək bu layihənin qəbul olunması nəticəsində Rusiya Federasiyasının sosial-iqtisadi inkişafının göstərijilərinin ilkin kəmiyyət ilə qarşılıqlı nisbəti pis tərəfə dəyişmişdir.

Federasiya subyektlərinin qanunveriji və icra orqanları tərəfindən qəbul olunan müvafiq sənədlər regional səviyyədə nəzərdən keçirilərək Federal İjlasın müzakirəsinə verilən Hökumət qərarları, iqtisadi məsələlər üzrə qəbul olunan vacib qanun layihələri iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən ekspertizaya məruz qalmalıdır.

Paraqrafın yekun nəticəsində Rusiyanın geostrateji tapşırıqlarını, iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyasının həyata

---

⁴⁴ Буторина О.В. России нужна валютная стратегия// Индикатор. 2001. №12 С. 5.

keçirilməsi təcrübəsini nəzərə almaqla Rusiyanın iqtisadiyyat sahəsindəki milli maraqlarının təsnifatlarının yenidən dərk olunması, yeni çağırışların və təhlükələrin qiymətləndirilməsi, bu əsaslar ilə iqtisadi təhlükəsizliyin yeni dövlət strategiyasını və onun realizəsi mexanizmlərini hazırlamaq zəruridir.

3.6. 2002- Jİ İLDƏ ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK MÖVQEYİNDƏN FEDERAL BÜDJƏNİN LAYİHƏLƏRİ VƏ PROQNOZUNUN ƏSAS GÖSTƏRİJİLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2000-ji ildə Rusiya Federasiyasının Təhlükəsizlik Şurasının nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi şuranın iqtisadi təhlükəsizliyi üzrə seksiyası iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin göstərijilərini bəyənmişdir. Bu ilkin kəmiyyətlər ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin əsas göstərijilərinin son həddi olub, onlara riayət olunmaması iqtisadiyyatın inkişafının normal gedişatına mane olaraq istehsalat proseslərini pozur. İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin 19 kəmiyyət göstərijisi qəbul olunmuşdur. Rusiyanın sosial-iqtisadi inkişafının proqnozu üzrə materiallarda və 2002-ji ildə federal büdjənin layihələrində əksini tapan göstərijilər onlardan 13-də 2001 və 2002-ji illərdə büdjə və proqnoz göstərijilərinin ilkin kəmiyyətlər ilə müqayisə olunmasına ijasə verir. Büdjənin proqnozunda və layihəsində digər indikatorlar üzrə məlumatlar yoxluq təşkil edir.

Beləliklə, ölkə iqtisadiyyatının vəjib sosial-iqtisadi göstərijilərinin yarısı təhlükəli zonada yerləşir.

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorunun ÜDM üzrə ilkin kəmiyyəti həm makroiqtisadiyyatın vəziyyətinin jari şəkildə qiymətləndirilməsi, həm də ÜDM dinamikası tempinin qiymətləndirilməsi üçün əsas mövqələrdən birini tutur. İş burasındadır ki, ÜDM ilkin kəmiyyətlərinin əsaslandırılmasının təməli kimi yoxsulluq səviyyəsinin məqsədyönlü şəkildə da-

ralması, orta sinfli təbəqənin böyüməsi və əhalinin adambaşına düşən orta illik gəlirinin yaşama minimumu ilə müqayisədə artımı yolu ilə jəmiyyətin sosial sabitliyi meyarları seçilir. 2002–2004-jü illərdə ÜDM-in proqnozlaşdırılan hədləri qənaətbəxş olsa da, ilkin kəmiyyətdən aşağı olduğu üçün iqtisadi təhlükəsizliyin sosial indikatorların əhəmiyyətli şəkildə yaxşılaşması gözlənilmir. Belə ki, ÜDM 2001-jü ilin ilkin kəmiyyətinin göstərijisinə qarşı həjmi 55% təşkil edərək 2002-jü ildə jəmi 57% həddində proqnozlaşdırılır. Hətta 2004-jü ildə də bu göstərijinin jəmi 19,4% artımı nəzərdə tutulur. İşsizlik daha da artaraq əhalinin gəliri yaşayış minimumundan aşağı olub 21% təşkil edir.

Mülki elmin məsrəflərinin ilkin kəmiyyət ilə kəskin uyğunsuzluğu da diqqəti özünə jəlb edir. Bu həqiqətən də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün ciddi təhlükə yaradaraq iqtisadi artımın məhdudlaşdırıcısı kimi çıxış edir.

ÜDM əsas kapitalına sərmayə qoyuluşunun payının göstərijisi üzrə ilkin kəmiyyətlərə riayət olunmaması da iqtisadi artımın tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə yardım göstərmir.

Əhalinin həyat səviyyəsi göstərijilərinin, xüsusilə də gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin payının ilkin kəmiyyətlərin göstərijilərinin çərçivələrindən kənara çıxması faktı da ehtiyatlandırır.

Rusiyanın xarici borjlarının gərginliyini xarakterizə edən ilkin kəmiyyətlər və göstərijilər də üstünlük təşkil edirlər. Bu zaman əgər bu gərginlik ÜDM-ə qarşı azalarsa o zaman federal büdjenin bütün məsrəflərinə qarşı daha da artır.

İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin göstərijilərinə müvafiq olan göstərijilərə müdafiyyə dair məsrəflər şamil olunur. İş burasındadır ki, 6-jü jədvəldə bu məsrəflər yalnız «Milli mühafizə» adlı büdjə maddəsində qəbul olunur. Lakin müdafiyyə dair məsrəflərin bir hissəsi digər büdjə müddəalarına daxil edilir.

Bu məlumatlar Rusiyanın sosial – iqtisadi inkişafına və 2002-jü ilin federal büdjə layihəsinə dair proqnozları ölkənin

iqtisadi təhlükəsizliyi mövqeyindən növbəti şəkildə qiymətləndirməyə ijjazə verir:

- 2002-ji ilin proqnoz və büdjə göstərijiləri Rusiya iqtisadiyyatının həm 2002-ji ildə, həm də orta müddətli dövrdə Rusiya iqtisadiyyatının vəjib sahələrinin təhlükəsiz zonaya doğru əhəmiyyətli irəliləyişini təmin edir;
- faktiki və proqnozlu göstərijilər ilə ilkin kəmiyyətlər arasındakı daha məqbul qarşılıqlı nisbət maliyyə göstərijiləri üzrə, digərləri isə real iqtisadiyyat və əhalinin həyat səviyyəsi üzrə qeydə alınır.

Bu son illər ərzində iqtisadiyyatda pul–maliyyə problemlərinin həlli zamanı prioritetlik xəttinin nə ilə nətiyələnməsi və işarə olunan problemlərin həllinin prespektivsiz olması haqqında şəhadətlik edir. Maliyyə göstərijilərinin yaxşılaşdırılması özünüməqsəd olmamalıdır. İnsan və jəmiyyət maliyyə indikatorlarının yaxşılaşdırılmasının real iqtisadiyyata və əhalinin həyat səviyyəsinə pozitiv təsir göstərdiyi zaman özlərini təhlükəsiz vəziyyətdə hiss edirlər.

Jədvəl 6**İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətləri ilə müqayisədə 2002 ji ilin proqnozu ilə büdjəsinin əsas göstərijiləri**

İlkin kəmiyyətlərin adları	İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin səviyyəsi	2001 ji ildə sosial – iqtisadi inkişafın göstərijilərinin qiymətləndirilməsi	2002 ji ilin proqnozlu büdjə göstərijiləri.
ÜDM həjmi (milyard rubl*)	6000	$\frac{16.150}{8850}$	$\frac{18.540}{10.600}$
Dən yığımi (milyon tonlarla)	70	83	73
Əsas kapitala qoyulmuş sərmayələr (ÜDM %)	25	17,5	18,1
Müdafiə sahəsinə sərf olunan məsrəflər (ÜDM %)	3	2,8	2,7
ÜDM qoyulan mülki elmin məsrəflərinin payı	1,5	0,2	0,3
MOT Metodoloqiyası üzrə işsizlik səviyyəsi (EAN %)	5 - 8	9,7	9,8
Gəliri yaşayış minimumdan aşağı olan əhəlinin payı (bütün əhaliyə % hesablanır).	7	28	26
Xarici borj (ÜDM %)	30	50	42
Daxili borj (ÜDM %)	30	6,8	6,2

* ÜDM üzrə proqnozlu kəmiyyətlər 1998-ci ilin qiymətlərində müəyyən olunmuşdur (600 milyard rubl). 2001 və 2002-ci illərdə bu ilkin kəmiyyətlər deflyator–indeks üzrə hesablanaraq surətdə işarə olunmuşdur. Məxrəcdə isə proqnozlu məlumatlar əksini tapmışdır.

Dövlət borjunun xidmətinə dair məsrəflərin payı (federal büdjetnin məsrəflərinin ümumi həjminə dair %)	20	20,1	25,8**
Büdjə defisiti (%)	3	0	0,6***
İnflyasiya səviyyəsi (%)	125	118	111 - 113
Qızıl – valyuta ehtiyatları (mitlyardlarla dollar)	15	37 (2001 ji ilin ortaları)	Məlumatlar yoxdur

---

** Büdcəyə salınmayan əlavə gəlirlər sayəsində xarici borc üzrə ödənişlərin həyata keçirilməməsi. Büdcənin bütün məsrəfləri təqaüd fondu olmadan qəbul olunaraq 2001-ci ildən quruluşuna görə müqayisə edilmişdir.

*** Büdcədə deyil, əlavə gəlirlərdə nəzərə alınmış xarici borc üzrə ödənişlərin nəzərə alınması.

3.7. REGIONAL ASPEKTLƏR

İqtisadi təhlükəsizliyin müdafiəsi problemi nəinki ümumilikdə ölkə, eləcə də ayrı-ayrı region üçün daha kəskin şəkildə dayanır. Hər bir region ümumrusiya iqtisadi tendensiyalarının iqtisadi hadisələrə güclü təsiri ilə qarşılaşaraq regionların xüsusiyyətləri ilə; joğrafi mövqe, iqlim şəraiti, iqtisadi sahələrin strukturu, əhalinin milli tərkibi və onun davaranışının mədəni-tarixi ənənələri ilə təyin edilir.

Bütün bunlar onu iqtisadiyyat üçün təhlükə yaradan regionların, təmayüllərin və təzahürlərin qarşısının alınması və aradan qaldırılması, eləcə də bu regionların iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı üzrə məqsədyönlü, xüsusilə aktual fəaliyyəti həyata keçirir.

Regionun iqtisadi təhlükəsizliyi regionun sosial-iqtisadi və maliyyə potensialının qorunmasına dair daxili və xarici təhlükələr onun əhalisinin rifahının artımı üçün kifayət edən səviyyədən aşağı olması ilə yanaşı aradan qaldırıldığı və ya minimuma endirildiyi, həmçinin də yoxluq təşkil etdiyi bir vəziyyət kimi nəzərdən keçirilir. Regionun əhalisinin rifahının artımı-sosial münaqişələrin, separatist niyyətlərin yoxluğunun və Fedarasiyanın vəhdətinin təminatının əsası kimi çıxış edir.

Regionun iqtisadi təhlükəsizlik sistemi növbəti bloklardan ibarətdir. **Birinji blok**– iqtisadiyyat sahəsində regionun maraqları, **ikinci blok**-regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin daxili və xarici təhlükələrinin qiymətləndirilməsi, **üçüncü blok isə**– regional iqtisadiyyatın sabitliyinin təməlini sarsıdan və onun vahid bazar məkanının tənəzzülünə səbəb olan amillərin təsirini yumşaldan və ya aradan qaldıran iqtisadi siyasətin, təsəvvürlərin və zəruri mexanizmlərin formalaşmasıdır. **Dördüncü blok**–regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin müdafiəsinin təşkilati təminatıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin müdafiəsi iqtisadiyyat sa-

həsində və onların qarşısının alanmasına, eləcə də aradan qaldırılmasına dair tədbirlərin işlənib hazırlanması üzrə daimi fəaliyyətin həyata keçirilməsini tələb edir.

Regionun iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin bu bloklarının realizəsi üçün müəyyən vasitələr zəruridir. İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorları və onların ilkin kəmiyyətləri bu jür vasitə kimi çıxış edirlər. İlkin kəmiyyətlər iqtisadiyyat sahəsində regional maraqları kəmiyyətcə ifadə edərək regionun iqtisadiyyatının ölkənin iqtisadiyyatına və ümürusiya bazarına uyğunlaşmasını əyani şəkildə göstərirlər. Onlar bu maraqların müdafiəsi üzrə praktiki fəaliyyətin vəjib vasitəsi kimi çıxış edirlər.

7-ji jədvəldə regional səviyyələri federal səviyyələr ilə müqayisə etməyə imkan verən iqtisadi təhlükəsizlik indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin iki siyahısı əksini tapmışdır.

Regional sosial-iqtisadi maraqlar, təhlükələr və ilkin kəmiyyətlər bu sahədə ümumilikdə Rusiyada müvafiq göstərijiləri nəzərə almalı, hər bir halda isə onlar ilə zidiyyət təşkil etməməli, onları təkrarlamamalıdır. Burada bu regionun iqtisadiyyatının və sosial sahəsinin səjiyyəvi xüsusiyyətləri də nəzərdə tutulur.

İqtisadiyyat sahəsində əsas regional milli maraqlar kimi əhalinin rifahının artımı və regional iqtisadiyyatın inteqrasiyası, onun digər regionlar ilə kooperasiyası çıxış edir (ümürusiya əmtəə dövrüyyəsində regionun məhsulunun payı).

Regional maraq sahəsinə əhalinin gəlirinin bütün növlərinin artımı, yoxsulluğun və işsizliyin səviyyəsinin azalması, təhsil, mədəniyyət, tibbi xidmət, istilik, elektrik və su təjhizatının, nəqliyyatın, rabitə və komunal xidmətlərin əhali üçün məqbulluğu daxil olur. Muzdlu əməyin ödənilməsinə də xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Sosial sahədə əsas regional marağın müdafiəsinin birinji dərəcəli şərti kimi vijdanlı əməyin fəhlənin və onun ailəsinin layiqli həyat tərziini təmin etməsidir.

Kökündən, iqtisadiyyatdan ayrılmış sosial təhlükəsizliyə nail olunmamışdır. Bu növbəti utopiya, ayrıja ölkədə sosializmin qurulmasıdır. Bütün bunlarla yanaşı sosial indikatorların iqtisadi təhlükəsizliyin digər indikatorları ilə qarşılıqlı fəaliyyətini nəzərə almaqla regionun iqtisadi təhlükəsizliyinin ilkin kəmiyyətlərinin regional sisteminin müəyyən olunması zamanı oriyentir kimi çıxış edirlər.

Buna müvafiq olaraq iqtisadi təhlükəsizliyin əsas təhlükəsi kimi əhalinin gəlirlərinin bütün növlərinin sosial münafişələrin və jəmiyyətdə qeyri – sabitliyin yaranmasına səbəb olan səviyyəyə qədər enməsi çıxış edir.

Bu əsas təhlükə əhalinin jüzi real gəlirlərində; yoxsulluğun yüksək səviyyəsində; əhalinin təbəqələşməsində; işsizliyin artımında; təhsilin, tibbi xidmətlərin, mədəniyyətin, mənzil–komunal rifahlarının əhalinin geniş təbəqəsi üçün qeyri–məqbulluğunda konkret əksini tapır.

Regionlar üçün sosial sahədə iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərin növbəti siyahısı ilə xarakterizə olunduğu təsvir edilir: yəni burada region və ya ümumiyyətlə Rusiya üzrə adambaşına düşən orta illik gəlirlər ilə yaşayış minimumunun qarşılıqlı nisbəti; MOT metodikası üzrə iqtisadi baxımdan fəal əhaliyə işsizliyin səviyyəsinin faizlər ilə hesablanması; aylıq məvajib və təqaüdlər üzrə borjların orta müddəti; təqaüdüçünün təqaüdü ilə yaşayış minimumunun orta aylıq məbləğinin qarşılıqlı nisbəti; əhalinin adambaşına orta illik təminatı (mənzil, səhiyyə obyektləri, komunal xidmətlər tərəfindən təminatı); qida məhsullarının əhali tərəfindən istehlakının səviyyəsi və uzunmüddətli istifadə predmetləri ilə təminatı nəzərdə tutulur.

İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin tərkibi

Ümumilikdə Rusiya üzrə iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin siyahısı	Regionlar üzrə iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin siyahısının mümkün variantı
1	2
I. İstehsalat və elm sahəsində	
ÜDM həjmi (milyard rublla)	Əhalinin hər adambaşına VPR həjmi
Dən yığımi (milyon tonlarla)	Satışların ümumi həjmində əsas sahələrin payı
Əsas kapitala qoyulmuş sərmayələr (ÜDM %)	İstehsalat güjündən istifadə səviyyəsi; bütün məhsullar üzrə, sursat hazırlayan müəssisələrdə və müdafiə kompleksi müəssisələrində müdafiə sifarişi sayəsində
Müdafiə sahəsinə sərf olunan məsrəflər (ÜDM %)	Əsas kapitalın, o cümlədən də avadanlığın köhnəlməsi
ÜDM qoyulan mülki elmin məsrəflərinin payı	Maşınqayırma mallarının həjmində və digər əsas sahələrdə innovasiya məhsullarının payı
Sərmayə mallarının payı (bütün sənaye mallarına %)	Sahələrin yüksək ixtisaslı mütəxəssislər ilə təminatı səviyyəsi
Sənaye istehsalında maşınqayırma və metal emalının payı	İnfrastruktur obyektlərinin gücü
Ərzaqların bütün növlərində idxalat mallarının payı	Regionun minimal özünütəminatı; <ul style="list-style-type: none"> • xammal, yanacaq, elektrik enerjisi ilə; • ərzaq ilə; • istehlakın qeyri – ərzaq növləri ilə
II. Sosial sahədə	
MOT metodoloqiyası üzrə işsizlik səviyyəsi (EAN %)	MOT metodoloqiyası üzrə işsizlik səviyyəsi (EAN %)

Gəliri yaşayış minimumdan aşağı olan əhalinin payı (bütün əhaliyə % hesablanır).	Adambaşına düşən pul gəliri ilə yaşayış minimumunun qarşılıqlı nisbəti
Daha çox təminatlı əhalinin 10%-i ilə daha az təminatlı əhalinin 10%-nin gəlirlərinin qarşılıqlı nisbəti (dəfələrlə)	Aylıq məvajib üzrə borjun orta müddəti Təqaüdüünün təqaüdünün orta aylıq məbğəlinin yaşayış minimumu ilə qarşılıqlı nisbəti Əhalinin hər adambaşına təminatı; <ul style="list-style-type: none"> • mənzil ilə; • səhiyyə və təhsil obyektləri ilə; • kommunal xidmətlər ilə. Əhali tərəfindən qida məhsullarının istehlakı səviyyəsi və uzunmüddətli istifadə predmetləri ilə təminatı.
III. Pul – maliyyə sahədə.	
Sikkələşmə səviyyəsi (ÜDM %)	Əhalinin hər adambaşına düşən büdcə gəlirləri ilə məsrəflərinin həjmi
Xarici borj (ÜDM %)	Kreditor borjlarının həjmi (VRP %)
Daxili borj (ÜDM %)	Rubl ilə ifadə olunan pul vəsaitinin məbləği (VRP %)
Dövlət borjunun xidmətinə dair məsrəflərin payı (federal büdjenin məsrəflərinin ümumi həjminə dair %)	Bank sisteminin aktivləri ilə passivlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti (bütün növlər üzrə)
Federal büdjenin çatışmazlığı (ÜDM %)	
İnflyasiya səviyyəsi (%)	
Qızıl – valyuta ehtiyatları (mitlyard dollar)	
İllik ixrajatın həjminə dair xarici borj ilə bağlı ödənişlərin qarşılıqlı nisbəti.	

7-ji jədvəldən göründüyü kimi sosial ilkin kəmiyyətlərin siyahısı ümumilikdə Rusiyada müəyyən olduğu kimi daha da geniş olub onlardan bəziləri uyğunluq təşkil edir. İqtisadi təhlükəsizlik problemi regional səviyyədə daha mükəmməl və konkret şəkildə özünü biruzə verməsi ilə əlaqədardır.

İstehsalat sahəsində iqtisadiyyatın xarəji təsirdən asılılığı və Rusiyanın digər regionları ilə kooperasiyalı qarşılıqlı təsir zamanı geniş istehsalat recimində fəaliyyət qabiliyyəti regionun milli marağı kimi xidmət göstərir.

Burada söhbət sözsüz olaraq avtarkik inkişafdən gedə bilməz. Bu qeyri–mümkündür. Rusiya regionları əməyin ümumrusiya ərazi bölgüsünə daxil edilərək bu bölgünün obyektiv üstünlüyündən tam şəkildə istifadə etməlidir. Xarəji ölkələr ilə xarəji iqtisadi əlaqələr həddən artıq sərfəli ola bilər. Lakin onlar regionlararası korporasiyalar, ümumrusiya bazarında regionun sabit mövqeləri ilə harmonik şəkildə əlaqədar olmalıdırlar.

İstehsalat sahəsində vəjib milli maraq kimi isə regionun iqtisadiyyatını təyin edən sahələrdə elmi tərəqqini və onlar üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasını təmin edən regionun elmi potensialının dəstəklənməsi çıxış edir:

İstehsalat sahəsində daha güclü əsas təhlükələr kimi növbəti arzuolunmaz hallar çıxış edir; xarəji təsirdən və idxaldan, xüsusilə də ərzaq mallarından asılılığa səbəb olan istehsalatın strukturunun deformasiyası; işsizlik və itki səviyyəsini təyin edən istehsalat güjünün azalması; şəhərin normal həyatını təmin etməyən sursat hazırlayan müəssisələrdə istehsalatın jüzi səviyyəsi; əsas kapitalın və xüsusilədə avadanlığın köhnəlməsi və bununla da istehsalat vasitələrinin sıradan çıxması kimi texnologiya fəlakətləri ilə nətiyələnməsi; istehsalatın texnologiya baxımdan geri qalması; məhsulun rəqabət aparacaq qabiliyyətinin azalması; xammalın, yanajağın və elektrik enerjisinin tədarükləri zamanı sıradan çıxma halları və qiymətlərin

artımı; istehsalatın əsas sahələrində yüksək ixtisaslı kadrların itirilməsi; istehsalatın, istehsalat güjünün və texniki səviyyənin tənəzzülünə təhlükə yaradan səviyyəyə qədər azalması; enerji şəbəkələrinin, nəqliyyat vasitələrinin, boru kəmərlərinin, rabitə vasitələrinin təminatı.

Regional maraqların və iqtisadiyyatın real sektorunun fəaliyyəti sahəsində iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükəni ilkin kəmiyyətlərin növbəti siyahısı ilə xarakterizə etmək mümkündür:

- əhalinin adambaşına düşən VRP həjmi;
- satışın ümumi həjmində əsas sahələrin payı (ümümrusiya bazarında yeri). Bu indikatoru hesablamaq və onun dinamikasını həm regional, həm də ümümrusiya bazarında qiymətləndirmək zəruridir. Məsələn, satışların ümumi həjmində avtomaşınların xüsusi çəkisi regional bazarda avtomobil sənayesinin mövqələrini xarakterizə edir. Ümümrusiya bazarında regionun rəqabətli üstünlüyünü təmsil etmək üçün Rusiyanın avtomobil bazarında regionun avtomobil sənayesinin mövqələrini qiymətləndirmək və bunun üçün digər indikatorlardan avtomaşınların satışının ümümrusiya miqyasında avtomaşınların satış payından istifadə etmək lazımdır;
- istehsalat güjündən istifadə səviyyəsi. Əsas məhsuldlar və sahələr üzrə; müdafiə kompleksi müəssisələrində, sursat hazırlayan müəssisələrdə müdafiə sifarişi sayəsində;
- əsas kapitalın və xüsusilə də avadanlığın köhnəlməsi;
- maşınqayırmanın və digər əsas sahələrin ümumi həjmində innovasiya məhsulunun payı;
- sahələrin yüksək ixtisaslı kadrlar ilə təminat səviyyəsi;
- əhalinin adambaşına infrastruktura obyektlərinin gücü;
- regionun minimal özünütəminatı; xammal, yanacaq və elektrik enerjisi; ərzaq; qeyri-ərzaq istehslak predmetləri ilə təminatı.

İqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükə və maraqların növbəti vəzib qrupu—**maliyyə və kredit sahəsidir**. Maliyyə sis-

teminin sabitliyinin təminatı, federal büdcədən asılılığın minimumallaşdırılması, maliyyə axınlarının noramallaşması, bank sisteminin sabitliyi, xarici və daxili bazarın azalması, investisiya və innovasiya fəaliyyətinin fəallaşması üçün maliyyə şərtlərinin təminatı burada əsas maraq rolunu oynayır.

Regionun maliyyə sisteminin sabitliyinin əsas etibarilə Rusiya Federasiyasının pul–maliyyə sisteminin vəziyyətindən, eləcə də federal mərkəzin büdcə və vergi siyasətindən əhəmiyyətli şəkildə asılı olduğunu xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Burada vajib regional maraq kimi onun maliyyə baxımından özünütəminatının və regional siyasətin vergi potensialının artımı sayəsində regionun pul–maliyyə sahəsinin zəif jəhətlərinin maksimal şəkildə azalmasıdır.

Bu sahədə daha güclü təhlükələr büdcə hesabına maliyyələşmənin miqyasının büdcə sahəsinin normal fəaliyyətini təmin etməyən səviyyəyə qədər azalması; istehsalat və dövrüyyə sahəsində sıradan çıxma hallarına səbəb olan kreditor və debitor borjunun artımı; əmanətlərin əhali tərəfindən, dövrüyyədə olan vəsaitlərin isə hüquqi şəxslər tərəfindən itirilməsinə səbəb olan bank sistemində böhranların mümkünlüyü; xarici və daxili bazarın normal səviyyəsinin artımı nəzərdə tutulur.

Bu sahədə növbəti ilkin kəmiyyətlərdən, yəni Federasiyanın digər subyektləri ilə müqayisədə əhalinin adambaşına düşən büdcə məsrəfləri ilə gəlirlərinin məbləğindən; kreditor borjunun həjmindən, rubli ilə ifadə olunan pul vəsaitlərinin məbləğindən, bank sisteminin aktivləri ilə passivlərinin qarşılıqlı nisbətindən istifadə daha məqsədəuyğundur.

İqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin göstərijiləri müəyyən dövr ilə bağlı hesablanmalıdır. Bu dövrün sonunda sosial–iqtisadi inkişafın proqnozu verilir.

Belə olan təqdirdə iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin sosial–iqtisadi inkişafın proqnozlarının göstərijiləri ilə müqayisəsi həyata keçirilərək bununla da iqtisadiyyat sahəsində milli maraqların real təhlükəsi aşkar olunaraq bu təhlükələrin aradan qaldırılmasına dair tədbirlər işlənib hazırlanır.

Monitoring və iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükələri təyin edən amillərin proqnozlaşdırılması iqtisadi təhlükəsizliyin təminatının vacib elementidir.

Monitoring təhlükəsizliyin göstərijilərinin dinamikasına nəzarətin operativ informasiya–analitik sistemi kimi ciddi sahələrarası mütənasıbsızliyin və ehtiyatların kəskin çatışmazlığının, sosial–iqtisadi indikatorların güclü hərəkətliliyinin və qeyri–sabitliyinin varlığı zamanı iqtisadiyyatın keçid vəziyyəti üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Regional iqtisadi siyasətin formalaşması zamanı və regional büdcələrin proqnozlaşdırılması ilə tərtib olunması prosesində iqtisadi təhlükəsizliyin tələblərinin nəzərə alınması vacibdir.

Regional iqtisadi siyasətin formalaşmasının və regionun sosial–iqtisadi inkişafı göstərijilərinin proqnozlaşdırılmasının bütün mərhələlərində iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin göstərijiləri ilə proqnozlu göstərijilərin müqayisə olunması daha zəruridir. İlkin kəmiyyətlərin göstərijiləri ilə müqayisədə daha aşağı səviyyəli proqnozlu göstərijilərin təzahürü zamanı regionun iqtisadiyyatının təhlükə zonasından çıxışına, iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükənin və onun mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasına dair tədbirlər kompleksinin işlənilib hazırlanması daha zəruridir.

Regionun iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlər və mexanizmlər onun sosial – iqtisadi inkişafına dair proqnoz ilə birlikdə eyni zamanda işlənilib hazırlanaraq regional iqtisadi təhlükəsizliyin ayrılmaz və məhdud hissəsidirlər. İqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının monitoringinin təşkili, ilkin kəmiyyətlərin nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi üçün növbəti jədvəldən istifadə etmək mümkündür.

Federasiya subyektlərinin iqtisadi təhlükəsizlik indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin qiymətləndirilməsi

Federasiyanın hər bir subyektində iqtisadi təhlükəsizlik Konsepsiyası və iqtisadi təhlükəsizliyin dövlət strategiyasının realizəsi ilə federal əyalətlərin hüduqları daxilində variantın konkretləşdirilməsi üzrə tədbirlər planı işlənilib hazırlanmalıdır. Burada konkret olaraq regionun səjiyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iqtisadi sahədə regional maraqlar, regionun iqtisadi təhlükəsizliyin təhlükələri, ilkin kəmiyyətlərin göstərijiləri, eləcə də bu təhlükələrin qarşısının alanmasına dair tədbirlər təyin olunmalıdır. Bu jür təjribə məsələn Voronec vilayətində mövjud olur.

Yeddi vilayətin iqtisadi təhlükəsizliyin müdafiası üzrə elmi işdə müəyyən yerin təyin olunması xüsusi məsələ hesab edilir. Sözsüz olaraq əsas elmi iş Federasiyanın subyektlərində aparılır. Vilayətlərin bu problemlərdən təməmilə kənarlaşdırılması düzgün deyildir. Əyalətlərin funksiyalarına aşağıdakı hallar daxil ola bilər:

- Federasiya subyektlərində iqtisadi təhlükəsizliyin problemləri üzrə elmi işin gedişatının izlənməsi və xüsusilə də burada iqtisadi təhlükəsizlik Konsepsiyasının və iqtisadi təhlükəsiz kimi dövlət strategiyasının realizəsi üzrə tədbirlərin təminatı;

- daxil olan regional iqtisadi təhlükəsizlik Konsepsiyasının vilayətin iqtisadi təhlükəsizlik Konsepsiyasının inteqrasiyası. Vilayətin iqtisadi təhlükəsizlik üzrə dövlət strategiyasının işlənilib hazırlanması;

- iqtisadi təhlükəsizliyin problemləri üzrə tərtib olunan elmi işdə metodiki vəhdətin təminatı və regionlara təşkilati-metodika yardımın göstərilməsi. Xüsusilə də əyalətin bu işini bu problem ilə bağlı təjribəyə malik ölkədə elmi idarələr ilə əməkdaşlığı həyata keçirmək mümkündür;

- iqtisadi təhlükəsizliyin indikatorlarının ilkin kəmiyyətlərinin sistemindən istifadə etməklə vahid informasiya əsasında həyata keçirilən iqtisadi təhlükəsizlik monitorinqinin əyalətdə təşkili;

- federal səviyyədə qəbul olunması zəruri olan qərarların təklif olunması ilə RF Təhlükəsizlik Şurasında əyalətin iqtisadi təhlükəsizlik problemləri üzrə hazırlanan analitik informasiya.

Belə olan təqdirdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin müdafiəsinə dair vahid dövlət sistemi formalaşmış olur.

Əlavələr

Maliyyə – bank sisteminin təhlükəsizlik indikatorları

1. Qeydiyyatdan keçmiş nizamnamə kapitalının orta məbləği.
2. Qeydiyyatdan keçmiş nizamnamə kapitalının məbləği ilə bankların orta kəmiyyətdən yuxarı payı.
3. Təqdim olunmuş kreditlərin məbləği (ÜDM %).
4. İqtisadiyyatın sikkələşdirilmə səviyyəsi (ÜDM %)
5. Vaxtı uzadılmış ödənişlərin məbləği (ÜDM %)
6. Qızıl – valyuta ehtiyatları
7. İnflyasiya templəri
8. Rublun məzənnəsi
9. Daxili borj (ÜDM %)
10. Xarici borj (ÜDM %)

İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK İNDİKATORLARININ TƏRKİBİ⁴³

Göstərijilərin adları	Olçu vahidləri.
1	2
Ölkənin iqtisadiyyatının sabit inkişafetmə qabiliyyəti.	
Daxili dövürü məhsulun həjmi (DDM).	mlrd. rubl
O jümlədən də:	
Əhalinin adambaşına	min rubl
Orta dünya səviyyəsi ilə orlan nisbətə	%
DDM – nin artım tempi	keçən ilin müvafiq dövrünə uyğun olaraq % - lə.
Keçən ilin müvafiq dövrünə uyğun olan DDM – nin indeks – deflyatoru	Bir
Istehlak mallarının DDM – də istehsalının həjminə düşən payı	%
Istehlak qiymətlərinin indeksi, jəri ilin keçən ilin dekabr ayı üçün olan dövrünün sonu	bir
Ödəniş xidmətlərinin DDM – də olan həjminin payı	%
DDM – də parakəndə mal dövriyyəsinin həjminin payı	%
Parakəndə mal dövriyyəsinin ümumrusiyanın parakəndə mal dövriyyəsinin həjmində olan payı	%
DDM – nin qeydiyyatdan keçməmiş sektorun hesabına DDM – nin ümumi həjmində olan payı	%
Kiçik sahibkarlığın istehsalat güjünün DDM – də olan həjminin payı	%
Kiçik müəssisələrdə çalışan insanların məşğulluğun ümumi sayı üzrə olan payı	%
Sənaye məhsullarının həjmi	mlrd.rubl
Artım tempi	keçən ilin müvafiq dövrünə uyğun olaraq % - lə
DDM – də olan payı	%
O jümlədən də:	
Hasilat sənayesinin sənaye məhsullarının ümumi həjmində olan payı	%
Onlardan yanacaq – enerji kompleksi	%
Emal sənayesinin sənaye məhsullarının ümumi həjmində olan payı	%
Onlardan maşınqayırma və metal emalı	%
Regionun sənaye məhsullarının ölkənin sənaye məhsullarının ümumi həjmində olan payı	%
Məhsulun yeni növlərinin istehsal olunan məhsullar (maşınqayırma) üzrə olan payı	%

⁴³ 1999-cu ildə REA İqtisadiyyat institutunun tövsiyələrini nəzərə almaqla İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən təklif olunan indikatorların tərkibi müxtəlif idarəetmə səviyyələrində ilkin kəmiyyətlərin təyin olunması, eləcə də iqtisadi təhlükəsizliyin kompleksli təhlili və monitorinqi üçün istifadə oluna bilər.

Sənaye müəssisələri, nəqliyyat vasitələri, inşaat malları və kənd təsərrüfatı sahəsinin DDM – dəki öhdəçilikləri üzrə olan məbləğ borjunun xüsusi çəkisi	%
DDM – nin enerji tutumunun nisbi səviyyədə azaldılması (artımı)	%
Kənd təsərrüfatı məhsullarının DDM – dəki həjmi	%
O cümlədən də:	
Fermer təsərrüfatlarının məhsulun ümumi həjmində olan payı	%
Taxılın əgər – əskiynin düzəldilməsindən sonrakı çəkiddə dövrü olaraq toplanması	mln ton
Taxılın dövrü olaraq toplanmasının regionlar üzrə olan payı	%
Mineral gübrələrin şumlanmış yerin 1 ha tökülməsi	kq
İnvestisiyaların maliyyələşdirilmənin bütün mənbələrinin hesabına əsas kapitalla əlavə olunmasının həjmi	mlrd rubl
DDM – də payı	%.
Artım tempi	keçən ilin müvafiq dövrünə uyğun olaraq % - lə
İnvestisiyaların ümumi həjmində olan payı	
İstehsalat təyinətli investisiyalar	%
Qeyri – istehsalat təyinətli investisiyalar	%
Xarici investisiyalar	%
Ölkənin elmi potensialının qorunub saxlanması	
Vətəndaşların elminə sərf olunan məsrəflərin DDM – üzrə olan payı	%
Federal büdjetin vəsaitlərinin vətəndaşların elminə sərf olunan məsrəflərin ümumi həjmində olan payı	%
Yüksək ixtisaslı alimlərin orta yaş həddi	yaş
Elmi avadanlığın orta yaş həddi	Yaş
Strateji ehtiyatların təkrar istehsalı	
Faydalı qazıntıların ehtiyatların yerin təkində söndürülməsi həjmi üzrə olan artımı	%
O cümlədən də:	
Neft	%
Təbii qaz	%
Daş kömür	%
Qızıl, qiymətli metal	%
Volfram	%
Qalay	%
Yanajağın mövsüm üzrə olan ehtiyatları (ilin əvvəli üçün)	
Tədarükçülərdə (hasilətedijə və topdan satış müəssisələrində):	
Kömür	gün
Odluq mazut	gün
İstehlakçılarda:	
Kömür	gün
Odluq mazut	gün
Maliyyə sisteminin sabitliliyi	
Daxili və xarici borjun səviyyəsi	

Federal büdçənin DDM – də olan kəsirləri	%
Kəsirlərin maliyyələşdirilməsi mənbələri	
Daxili	%
Xariji	%
Vergi ödənişləri olan borjların federal büdçəyə daxil olan bütün məbləğlərin ümumi həjmində olan xüsusi çəkisi	%
Məsrəflərin məbləği	mln. rubl
Artım (azalma) tempi	keçən ilin əvvəlki dövrünə uyğun olaraq % - lə
Zərərləri çox olan müəssisələrin sənaye üzrə olan müəssisələrin ümumi sayında və onların sahələri üzrə olan xüsusi çəkisi	%
Müəssisələrin kreditor borjlarının istehsal olunan məhsulların həjminə nisbətə olan həjmi	%
Istehsalatın rentabelliği	%
Bank tarifi	%
Maliyyə kütləsinin nağd tərkibli aqreqatının payı (MO/M2)	%
Maliyyə kütləsinin valyuta tərkibli aqreqatının payı (M2X/M2)	%
Sikkələşdirmənin səviyyəsi (M2/DDM)	%
Pul kütləsinin dövrtmə Sürəti (M2)	dövriyyələrin sayı
Dövlət borjunun DDM – dəki məbləğ üzrə olan həjmi	%
Hər adambaşına	%
Daxili dövlət borjunun DDM – dəki həjmi	%
Daxili dövlət borjunun federal büdçənin məsrəf üzrə olan hissəsində xidmətin göstərilməsində olan payı	%
Dövlətin xariji borjunun DDM – dəki həjmi	%
Xariji dövlət borjunun federal büdçənin məsrəf üzrə olan hissəsində xidmətin göstərilməsində olan payı	%
Sosial sahə	
Yaşamaq üçün zəruri olan minimum	min rubl
Artım (azalma) tempi	keçən ilin müvafiq dövrünə uyğun olaraq % - lə
Yaşamaq üçün zəruri olan minimumdan aşağı olan maliyyə mədaxilinə malik olan əhəlinin sayı	mln. nəfər
Bütün əhəlinin sayı üzrə	%
Mədashillərin təminatlı əhəlinin 10 % və bundan da çoxuna olan nisbəti	bir
Əhəlinin orta adambaşına mədashillinin yaşamaq üçün zəruri olan minimuma olan nisbəti	%
Maliyyə mədashillərinin Rusiyanın orta maliyyə mədashillərinə olan nisbəti	%
Müavinətlərin yaşamaq üçün zəruri olan minimuma olan nisbəti	%
İşsizliyin səviyyəsi, orta illik hesablamalara əsasən % - lə;	
Rusiya Federasiyasının fəaliyyət göstərən qanunvericiliyinin normalarına müvafiq olaraq	%
MOT metodologiyasına əsasən	%
Qeyri – məşğul əhəlinin bir vakansiya ilə	nəfər

yüklənməsi	
Əmək haqqı üzrə olan borja malik olan müəssisələrlə təşkilatların regionun müəssisə və təşkilatlarının ümumi sayı üzrə olan payı	%
Əmək haqqı üzrə olan məbləğ borjları	mln. rubl
Umumi borjun DDM – dəki əmək haqqı üzrə olan xüsusi çəkisi	%
Əmək haqqının orta aylıq fondunda	%
Tətilərə çıxan isanların sayının regionun EAN – da % - lə olan payı	%
Qeydiyyatda alınmış jinayətlərin əhalinin hər 100 min nəfəri üzrə sayı	min
Onlardan;	
Ağır və xüsusi ağırliq dərəcəsi olan jinayətlər	%
İqtisadi yönlü jinayətlər	%
Jinayət törətmiş insanların sayı	nəfər
Onlardan;	
Qadınların sayı	%
Yeniyyətələrin sayı	%
Daimi mədaxil mənbəyi olmayan insanların sayı	%
25 əsas qida məhsullarının toplanmış məbləğinin yaşamaq üçün zəruri olan minimuma olan nisbəti	%
Ərzaq məhsullarının əsas növlərinin əhalinin hər adambaşına olan istehlakının səviyyəsi;	
Çörək – xəmir məmulatları	kq
Kartof	kq
Ət və ət məhsulları.	kq
Süd və süd məhsulları.	kq
Şəkər	kq
Yumurta	kq
Balıq və balıq məhsulları	kq
Bitki yağı	kq
Rusiyanın əhalisinin ümumi sayı	mln nəfər
O jümlədən də;	
İqtisadi jəhətdən fəal olan əhalinin ölkə əhalisinin ümumi sayında olan payı	%
Əmək qabiliyyəti yaşından yuxarı olan yaşda olan əhalinin ölkə əhalisinin ümumi sayında olan payı	%
Həyatın davamiyyəti	yaş
Əhalinin təbii artımı	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Doğum səviyyəsi	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Ölüm səviyyəsi	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
O jümlədən də;	
Körpələrin ölüm səviyyəsi	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Əmək qabiliyyəti olan əhalinin ölüm səviyyəsi	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Bədbəxt hadisələr, zəhərlənmə və zədələnmə halları nətijsində baş verən ölüm halları	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Qətlər və özünəqəsdin sayı	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Miqrasiyanın qalıq göstərijiləri	min nəfər

Əhalinin yaşayış sahəsi (ümumi sahəsi) ilə təmin olunması	hər adambaşına kv.m.
Yaşayış binalarının ümumi sahələrinin işə salınması	mln.kv.m
O jümlədən də əhalinin vəsaiti hesabına	mln.kv.m
Əhalinin mədəniyyət ojaqları ilə təmin olunması, DDM – dəki mədəniyyət sahələrinə sərf olunan məsrəflər	%
Əhalinin tədris müəssisələri ilə təmin olunması, DDM – dəki tədris sahələrinə sərf olunan məsrəflər	
Federal büdjunin məsrəf sahəsindəki ali tədrisə sərf olunan məsrəflər	%
Büdjunin vəsaitləri hesabına təhsil alan insanların sayı	min nəfər
O jümlədən də;	
Umumi tədris müəssisələrində	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Ali ixtisas təhsili verən tədris müəssisələrində	əhalinin sayının hər 10 000 nəfərinə
Əhalinin sağlamlığının mühafizə olunması, DDM – də sağlamlığın mühafizəsinə sərf olunan məsrəflər	%
Əhalinin hər bir nəfərinə dövlətin təmənnsəz tibbi yardımının orta dəyəri	rubl
Əhalinin normativ istehlaka münasibətdə zəruri dərman vasitələri ilə təmin olunması	%
Xarici ticarətin strukturunun rasionallaşdırılması. İqtisadiyyatın məhsulların və ərzaqların ən mühüm növlərinin ixrajından olan asılılığı	
Qeyri – mütəşəkkil ticarət ilə ixrajat	mlrd doll.
DDM – dəki payı	%
Ixrajat yolu ilə daxil olan əmtəə ehtiyatlarının əmtəə ehtiyatlarının ümumi həjmi üzrə olan payı	%
O jümlədən də;	
Ərzaq malları	%
O jümlədən də;	
Yeniə dondurulmuş ət	%
Quş əti	%
Bitki yağları	%
Spirtili və spirtsiz içkilər	%
Taxıl	
Kimyəvi və neft – kimya sənaye sahəsinin məhsulları	%
Yüngül sənaye məhsulları	%
Maşın və avadanlıqlar	%
Dərman vasitələri	%
MDB dövlətlərindən ixraj olunma	mlrd doll
Ixrajatın ümumi həjmi üzrə	%
Qeyri – mütəşəkkil ticarət sahəsi ilə ixrajat.	mlrd doll
DDM – də payı	%
Ixrajatın məhsulun istehsalının ümumi həjmində olan payı	%
O jümlədən də;	

Yanacaq – enerji ehtiyatları	%
Əlvan və qara metallurgiya məhsulları	%
Kimya və neft – kimya sənayesi məhsulları	%
Mineral gübrələr	%
Maşın və avadanlıqlar	%
Balıq məhsulları	%
MDB dövlətlərinə ixrat	mlrd doll
Ixratın ümumi həjmində olan payı	%
İxalatın ixrajata olan nisbəti	%
Jari əməliyyatların hesab üzrə olan qalıqları	mlrd doll

RUSİYADA PUL DÖVRIYYƏSİNİN ƏSAS GÖSTƏRİJİLƏRİNİN DİNAMİKASI

İllər	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İstehlak qiymətlərinin indeksləri											
Əvvəlki illərə nisbətən % -lə (əvvəlki ilin dekabrından növbəti ilin dekabrına qədər)	-	260,4	2608,8	939,9	315,1	231,3	121,8	111,0	184,4	138,5	120,2
1990 – ji il üçün	1,0	2,6	67,9	638,3	2042,6	4698,0	5637,6	6201,4	11162,5	15627,5	18753
1991 – ji il üçün	-	1,0	26,1	245,3	785,0	1805,5	2166,6	2383,3	4289,9	6005,9	7207,1
Rublun dollara olan məzənnəsi (hər ilin dekabr ayı)	6,80	77	415	1247	3550,0	4640	5560	5960	20650	27,00	28,16
Denomenasiya edən rubllarla	0,007	0,077	0,42	1,25	3,35	4,64	5,56	5,59	20,65	27,00	28,16
1990 – ji il üçün	1,0	10,4	60,0	178,6	507,1	662,9	794,3	851,4	2950	3857,1	4022,9
1991 – ji il üçün	-	1,0	5,45	16,2	46,1	60,3	72,2	77,4	268,2	350,6	365,7
Əvvəlki illərə nisbətən % -lə (əvvəlki ilin dekabrından növbəti ilin dekabrına qədər)	-	1040	545,5	297,6	284	130,7	119,8	107,2	346,5	130,8	104,3
Qızıl – valyuta ehtiyatları (hər ilin dekabr ayı) - mlrd dollar.	-	7,0	6,0	10,0	9,0	19,0	16,0	13,0	12,0	13,0	28,0
1991 – ji il üçün % -lərlə		100	85,7	142,9	128,6	271,4	228,6	185,7	171,4	185,7	400
Əvvəlki il üçün faizlərlə		-	85,7	166,7	90,0	211,1	84,2	81,2	92,3	108,3	215,4
İlin sonu üçün pul kütləsi (M2) (mlrd denomenasiya olunan rubllarla)	-	0,9	7,1	33,2	97,8	220,8	295,2	384,5	448,3	704,7	1144,3
1991 – ji il üçün		1,0	7,9	36,9	108,7	245,3	328	427,2	498,1	783	1271,4
Əvvəlki il üçün faizlərlə		-	788,9	467,6	294,6	225,8	133,7	130,3	116,6	157,2	162,4

**İSTEHLAK DƏYƏRİ İLƏ RUBLUN MƏZƏNNƏSİNİN 1991 – 2000 – Jİ İLLƏR
ƏRZİNDƏ DOLLARA OLAN NİSBƏTİNİN DİNAMİKASI**

İllər	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İstehlak qiymətlərinin indeksləri.											
əvvəlki ilin dekabrından növbəti ilin dekabrına qədər % - lə.	-	260,4	2608,8	939,9	315,1	231,3	121,8	111,0	184,4	138,5	120,2
1990 – jü il üçün	1,0	2,6	67,9	638,3	2042,6	4698,0	5637,6	6201,4	11162,5	15627,5	18753
Rublun dollara olan məzənnəsi											
1990 – jü il üçün	1,0	10,4	60,0	178,6	507,1	662,9	794,3	851,4	2950	3857,1	4022,9
Əvvəlki il üçün faizlərlə	-	1040	545,5	297,6	284	130,7	119,8	107,2	346,5	130,8	104,3

**İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK İNDİKATORLARININ
İLKİN KƏMIYYƏTLƏRİNİN NÜMUNƏVİ SIYAHISI
(KORPORASIYALAR VƏ ŞİRKƏTLƏR ÜÇÜN)**

I. İstehsalat üzrə

1. Müəssisənin gəlirli işi üçün kifayət edən istehsalat güjünün yüklənməsinin minimal səviyyəsi.
2. Bütün məhsullar üzrə innovasiya məhsulunun payı.
3. İnnovasiyalara dair məsrəflərin payı.
4. Əsas fondların, o cümlədən də avadanlığın köhnəlməsi və sıradan çıxması.
5. Profilli məhsullar bazarında əsas məhsulun payı.

II. Sosial sahə üzrə

5. Orta aylıq məvəjib ilə yaşayış minimumunun qarşılıqlı nisbəti.
6. Əməkdaşların mənzil ilə təminatı.
7. Əməkdaşların orta və ali təhsil sahəsindəki payı.
8. Fəhlələlərin orta ixtisas dərəcəsi.

III. Maliyyə üzrə

9. Dövrüyyədə olan vasitələrin, o cümlədən də pul vasitələrinin məbləği.
10. Kreditor və debitor borjlarının qarşılıqlı nisbəti.
11. Pul öhdəliklərinin aylıq məvəjibə münasibəti.
12. Valyuta baxımından əvəz olunma tələb edən idxalat xammalına və ya onun tərkib hissələrinə dair məsrəflər, istehsalat məsrəflərinin payı.
13. Gəlirliləyin rublun mübadilə kursundan asılılıq dərəcəsi.

IV. Məişət sahəsi üzrə

14. Sabit satış qabiliyyətinə malik məhsulun payı.

NƏTİJƏ

Oxujunun gəlidiyi mülahizələrdən biri də 1999–2001-ji illərdə (dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, ÜDM artımı, sənaye istehsalı və.s.) bir sıra müsbət proseslərə baxmayaraq Rusiya onun iqtisadiyyatının həlli tapılmayan problemlərin təziyiqi altında qalması və xarici amillərin əlverişsiz təsiri nəticəsində daha da zəifləməsidir. Bunu yeni kataklizmlər qorxusunu aradan qaldıran rus xalqı xüsusilə hiss edir. İqtisadi artım hələ də qeyri-sabit olub, dünya qiymətləri ilə rublun məzənnəsi dinamikasının təsirinə məruz qalır. Sonunju xarici valyutanın xaricdən gətirilməsindən və ya valyuta bazarında təklif olunmasından, eləcə də TEK fəaliyyətinin maliyyə nəticələrindən asılı olur. Pul gəlirləri, deməli istehlak tələbatı da böhranaqədərki dövrdən az olur. Ticarət balansının əhəmiyyətli müsbət saldo-suna və 2001-ji ilin iyul ayının sonunda 36 milyard dollara çatan, daha da artmaqda olan qızıl-valyuta ehtiyatlarına etibar etmək qeyri-mümkündür. Rusiyanın xarici borjunun onun xidmətləritinə dair böyük məsrəflər tələb etdiyini və ağır yük kimi federal büdcədə yerləşərək iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi üçün zəruri olan ölkənin investisiya və innovasiya ehtiyatlarını kəskin şəkildə məhdudlaşdırdığını unutmaq lazımdır.

Ölkənin iqtisadi müstəqilliyi və sərbəst iqtisadi kursun formalaşması imkanı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının vəhdət təşkil etməsindən ibarətdir. Siyasi hakimiyyətin birləşməsi, onun möhkəmləndirilməsi hələ ki ölkənin iqtisadi və maliyyə mərkəzlərinə zəif toxunmuşdur. Onlardan bir çoxları problemlərini bütün ölkənin rifahı sayəsində həll etməkdə davam edirlər. Müasir iqtisadiyyatın əsas zəncirində-innovasiya potensialında baş verən müsbət irəliləyişlər demək olar ki hiss olunmur. Millətin gələcək maliyyə potensialını formalaşdıran bu sahədə Rusiyanın inkişaf etmiş ölkələrdən geri qalmasının və Rusiyanın varlığının əsas təhlükəsi jəmlənmişdir. Müəllifin

tədqiqatları Rusiyanın milli təhlükəsizliyinin ərazi miqyaslarına, təbii sərvətlərinə və tarixi təjribə ilə mədəniyyətin unikallığına görə superdövlət olmaqla geosiyasi strategiyasının formalaşması problemini həll etməsinin qeyri-mümkünlüyünü göstərmişdir. Hələlik bu jür strategiya mövjud deyildir. Burada əsas tapşırıq Rusiyaya nəinki siyasi bəyannamələrdə, eləcə də MDB ölkələri, Rusiya və Belarusiya İttifaqının inteqrasiyası üzrə tədbirlərdə, Rusiyanın təşəbbüsü ilə transmilli şirkətlərin yaranmasında, avroasiya yönümlü ölkələrin iqtisadi sistemlərinin uyğunluğunun təminatında avroasiya dövləti kimi geosiyasi statusun verilməsindən ibarətdir.

Aparılan təhlil xüsusilə də kapital axınına səbəb olan innovasiya, maliyyə sahəsində qloballaşma prosesinin yığın tempi Rusiyanı dilemma qarşısında qoyduğunu əyani şəkildə təsvir etmişdir; ya maliyyə-bank sahəsində beynəlxalq təşkilatlar ilə əlaqəni kəsərək iqtisadiyyatın maksimal bağlılığı, ya da müvafiq müdafiə mexanizmləri vasitəsilə qloballaşma prosesinə fəal şəkildə daxil olma. Birinci variant, çox güman ki, praktiki olaraq realizə olunmur və onu hətta SSRİ kimi sistem də həyata keçirməyə qadir olmur. Burada ən vacibi isə hətta iqtisadiyyatın müəyyən seqmentlərində də ciddi şəkildə müəyyən olunmuş izolyasiya olub o ənənəvi iqtisadiyyatın modernləşdirilmə impulslarını kəskin şəkildə azalaraq inkişaf mərkəzlərinin və yeni qiymətlərin formalaşmasını yubandırır. Dünya iqtisadiyyatına daxil olma qaçılmaz olaraq yaşama riskini artırsa da inkişaf üçün yeni imkanlar yaradır. Burada ən əsası isə rusiya jəmiyyətinin, işgüzar dairələrin, hökumətin, alimlərin, mədəniyyət xadimlərinin, KİV əməkdaşlarının milli maraqların ölkə tərəfində dərk olunmasında konsolidasiyası və bu maraqları fəaliyyətində nəzərə almaq arzusudur. Bu tapşırıqlar həll olunmadıqda qloballaşma ilə əlaqədar yeni təhlükələrin aradan qaldırılması imkanlarının qiymətləndirilməsində pessimizm və ziyanverijilik psixologiyası hökmranlıq edir.

Hal-hazırda ən əsası yeni sistemli böhranın meydana çıxmasının aradan qaldırılması, prezident hakimiyyəti ilə jəmiyyət arasındakı etibarın artımının möhkəmləndirilməsidir. Fəlsəfi, sosial nəzəriyyə, politologiya, iqtisadi, maliyyə, hüquq, riyazi və təbii elmlər ilə bağlı biliklərin bu kimi müxtəlif sahələrinə mütəxəsislər jəlb etməklə həm iqtisadiyyatda, həm də ümumilikdə jəmiyyətdə təhlükəsizlik problemlərinin yeni sistemli tədqiqatı zəruridir.

KİTABA DAİR RƏYLƏR

**«İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK:
İSTEHSALAT–MALİYYƏ- BANKLAR»**

V.K.Sençaqovun redaktəsi altında – M;

ZAO «Finstatinform», 1998.

«NQ» həftəlik əlavə, №13 (85) 1999-ju ilin apreli.
ONLAR YƏQİN Kİ NƏYİ NEJƏ ETMƏYİ YAXŞI
BİLİRLƏR
AĞ EVİN MƏMURLARININ STOLÜSTÜ KİTABI

Təhlükəsizlik problemi müasir Rusiyada daha aktual və ciddi şəkildə öyrənilən bir problemə çevrilmişdir. Bu problem faktiki olaraq bütün səviyyələrdə müzakirə olunur.

Təhlükəsizliyin ən müxtəlif aspektləri ekoloci, hərbi, siyasi, intellektual olub, hər bir müəllif bu və ya digər sahənin düşmənlərdən xilas olunmaması nəticəsində hər şeyin itirilməsindən xəbər verdiyini bəyan edir. Bu hansısa bir mənada doğrudur; yenə də sadalanan sahələr həm dövlət, həm də ayrı-ayrı insanlar üçün çox vəjibdir.

Bu jür parlaqlığa baxmayaraq yazıçı qələmi üçün aforizmlilik xasdır. Ədəbiyyatda da bu jərayan müəyyənləşdiriji jərayana çevrilmişdir. REAİİ vitse–prezidenti, görkəmli rus iqtisadçısı akademik Vyaçislav Sençaqovun rəhbərliyi altında müəllif kollektivi tərəfindən hazırlanan kitab buna parlaq misal ola bilər. İri həjmlı, böyük təəssüratlar yaradan bu kitab böyük əməkdir; o ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik meyarlarının, «onun ilkin kəmiyyətlərinin» əsaslandırılması jəhdidir. Bu jür işi oxuduqda mütləq razılığını və ehtiramını ifadə edirsən.

İlk təəssürat təəjjüblü olsa da heç bir zaman insanı aldatmır. Kitabı oxuyarkən isə burada yüksək ixtisaslı mütəxəssis əməyinin bəhrəsini görürsən. Kitabın əsasını REAİİ mikroiqtisadiyyat seksiyası və REA İqtisadiyyat intitutunun maliyyə – bank tədqiqatlarının Mərkəzi tərəfindən toplanmış və işlənmiş həddən artıq maraqlı empirik material təşkil edir. Kitab müxtəlif növlü jədvəllər, statistik məlumatlar, qrafiklər və sairələr ilə zəngin olub, həm iqtisadiyyat sahəsində mütəxəssislər, həm də maraqlanan oxujular üçün böyük maraq kəsb edir.

Müəlliflər rusiya iqtisadiyyatını səbrlə və peşəkarlıqla təhlil edərək hansı sahələrin iflij vəziyyətində, hansıların isə

sağlam olduğunu göstərirlər. Belə olan təqdirdə bunun tibbdən fərqli jəhəti xəstənin yarılməsi zamanı onun hansı xəstəlikdən vəfat etdiyini söyləməyin mürəkkəb olmasından ibarətdir. Əksinə burada həm xəstələr, həm də həkimlər orqanizmdə nə baş verdiyini yaxşı bilirlər. Bu baxımdan sosial təjribə tibbi təjribədən fərqli olaraq daha təhlükəsizdir. Sosial təjribənin uğursuzluğu nəticəsində yaranan effekt avtomatik olaraq təjribəsiz jərrahın əli altına düşən külli miqdarda insanlardan yan keçmir.

Bunun nəticəsində orqanizmin həqiqətən də radikal müalicə tələb etməsi haqqında mühakiməyə gəlirlər. Uzun müddət ərzində orqanizmi həyat enerjisi ilə qidalandıran əsas ehtiyatlar praktiki olaraq tükənmiş, müalicəvi vasitələr isə qeyri – effektiv olmuşdur; dozanın daimi artımı yalnız öyrəşməyə səbəb olur. Xəstəlik də təmamilə müalicə olunmur, əksinə fəsadlar törətməkdə hələ də davam edir.

İqtisadçıların rəyinə əsasən Sovet İttifaqı və Rusiya üçün bir neçə onilliklər ərzində janlı maye kimi neft, ümumiyyətlə isə enerji ehtiyatları çıxış edirdi. Məhz bununla əlaqədar iqtisadi sahələr ölkə büdcəsinə əsas vəsaitlərin köçürülməsini təmin edirdi. Rusiya şəraitində bu təsərrüfatçılığın ekstensiv metodunun ən yaxşı sovet ənənəsi deyildi. İqtisadiyyatın strukturu yenidənqurması yeni gəlir mənbələri əldə etməyə imkan vermədiyi üçün digər çıxış yolu yox idi. Kitabın müəlliflərinin rəyinə əsasən indiki dövrdə ehtiyat – ixrat siyasəti praktiki olaraq təmamilə tükənmişdir. Bütün bunlardan savayı, neft bazarında yaranan dünya böhranı və vergi yükü praktiki olaraq enerji ildə əlaqədar sahələri demək olar ki darmadağın etmişdir. Bu özü – özlüyündə səmimiyyət adlanmayan müşahidədir; rusiya hökumətinin ehtiyat siyasəti haqqında çox sözlər deyilmişdir. Rusiya hökumətinin neftlə bağlı siyasəti müxtəlif KİV-lərdə kifayət qədər işıqlandırılmışdır. «İqtisadi təhlükəsizlik» kitabını bu səpkidə aparılan tədqiqat hesab etmək olmaz. Əksinə bu nəinki müəllifin inamı, eləcə də dəqiq nəzəri əsaslar ilə möhkəmləndirilmiş təmamilə ciddi təlimatdır.

Bu monoqrafiya digər ədəbiyyatın fonunda çox sərfəli şəkildə seçilir. Məsələn Dmitri Roqozinin ölkənin təhlükəsizliyinə dair hərbi aspektlər ilə bağlı elmi fərziyyələri bu kitabda rus milli təfəkkürü haqqında mühakimələrin əsasını təşkil edir. Yəqin ki burada söhbət siyasətdən gedir; müəllif nə qədər obyektiv və sərbəst olmağa çalışsa da onun fəal siyasi fəaliyyət illəri öz bəhrəsini verir.

Bu kitab isə dövlət əhəmiyyətli məsələləri nəzərdən keçirəndə o hər bir siyasi təsirdən azaddır. Bu subyektiv fikrin kənarında qalaraq yerini elmi biliklərə verdiyi nadir hallardan biridir. Ümumiyyətlə kollektiv iş siyasi baxımdan subyektiv ola bilər; otuz müəllifin siyasi nöqtəyi – nəzərləri uyğunluq yaratmaya da bilər. Bir müəllif isə əksinə mülahizələrini təmiz vijdanla açıqlamağa qadirdir.

Müstəsna iqtisadi xarakterli yeni gəlir mənbələrinin axtarışı, dövlətin kredit – pul siyasətinin təkrarən nəzərdən keçirilməsi, iqtisadi təhlükəsizlik problemləri struktur əmələ gətirən sücət xəttidir. Məhz pul – kredit siyasəti və onun vəziyyətin sabitləşməsi ilə bağlı oriyentasiyası, o jümlədən də iqtisadi artımın bərpası V.Sençaqovun rəhbərliyi altında kollektivin apardığı tədqiqatların strateji istiqamətidir. Maliyyə sektorunun, fond bazarının sabitləşdirilməsi müasir mərhələdə Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyinin zəmanətçisidir. Bu kontekstdə Rusiya dövlətinin və onun özəl strukturlarının əsas fəaliyyət sahələri nəzərdən keçirilmişdir. Rusiya hökumətinin ölkə iqtisadiyyatının islahatlaşdırılması istiqamətində atdığı addımları qeyri – effektiv olub iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə yardım göstərmir. Müəlliflərin bununla bağlı iradları məqsədəuyğundur. Bu baxımdan yeni oriyentirlər, yeni metodlar və yeni ehtiyatlar lazımdır. Sençaqovun qrupu isə rusiya iqtisadiyyatının yüksəlişi üçün nəyin zəruri olduğunu çox gözəl bilir.

«Delovaa kniqa» qəzeti, №1, 1999.

BÖHRANDAN QORUNMAQ OLAR. ÇIXIŞ YOLUNU RUS ALİMLƏRİ TƏKLİF EDİRLƏR

Son iki il ərzində Rusiyanın iqtisadi və regional təhlükəsizliyi problemlərinə həsr olunmuş kitabın bütöv seriyası işıq üzü görmüşdür. O bu sahədə müxtəlif alimlər ilə mütəxəssislərin apardığı onillik işin nəticələrini yekunlaşdırmışdır.

Mövzu təmamilə açıqlanmış və oxujunu heç nə ilə təəjjübləndirmək olmaz. Lakin V.K.Sençaqov iki akademiyanın – REA və REAİİ mütəxəssislərini birləşdirərək milli və iqtisadi təhlükəsizlik problemləri üzrə iqtisadi ədəbiyyatın çoxluq təşkil etməsi zamanı da əhəmiyyətini itirməyən monoqrafiyanı yaratmışdır. Bu «İqtisadi təhlükəsizlik; istehsalat – maliyyə - banklar» kitabıdır. Bu kitabda tədqiqatların həm məlum, həm də yeni istiqamətləri əksini tapır.

Burada xüsusi diqqət iqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasına, onun mahiyyətinə, strateji məqsədlərinə, təminat tapşırıqlarına və mexanizminə, Rusiyanın maliyyə sisteminin inkişafı tendensiyalarına və ümumi vəziyyətinə, pul – kredit siyasətinə, iqtisadi təhlükəsizliyin sosial aspektlərinə, iqtisadiyyatın kriminallaşdırılmasına yetirilir. Yeni kitab tətbiqi deyil, məhz nəzəri – metodoloji əhəmiyyət kəsb edir. Bu kitabda müxtəlif elmi məktəblərin tədqiqatları ümumiləşdirilərək gələcək tədqiqatlar üçün oriyentirlər verilmişdir. Bu elmi iş keçid dövrü şəraitində rusiya iqtisadiyyatının islahatlaşdırılması jəhdlərinin əməli nəticələrini də əks etdirir. Bu zaman onun vəziyyətinin təhlili 1998 ji ilin avqust ayında başa çatır. Belə ki elə həmin dövrdə bir çox təklif və tövsiyələrin yanlaşığı şübhəsiz olaraq böhranın kəskinliyi həddini keçərək neqativ tendensiyalar hərtərəfli xarakterə malik olmuşdur.

Beləliklə, kitab hakimiyyət strukturlarının nümayəndələrinə iqtisadiyyat elminin tövsiyələrinin daimi təhrifinin Rusiyanın milli maraqlarında əksini tapdığını göstərir. Rusiyada

iqtisadi təfəkkür hələ də məhv olmamıŒdır. Qərb ekspert m t x ssil rinin imtiyazlı mövqeyinə, rusiya iqtisadiyyat elminin maliyy l Œdirilm si  c n vəsaitlərin  atıŒmazlıđına, iri elmi mərkəzlərin ajınajaqlı vəziyyətinə baxmayaraq alimlərimiz böhrandan  ıxıŒ yollarını axtarmaqda davam edirlər.

Lakin çox əfsuslar olsun ki kitabda iqtisadi təhlükəsizliyin regionla aspektləri təfsilatı ilə təqdim olunmamıŒdır. Bu b l-m l rin tərtib olunması zamanı SOPS, URO, REA, İİ v  REA SO OPP kimi elmi mərkəzlərdən artıq on il ərzində iqtisadi təhlükəsizliyin regional aspektləri ilə m Œđul olan peŒ kar alimlər dəvət edilm miŒdir. Bu elmi mərkəzlər t r f nd n sosial, ekoloci, maliyyə, investisiya və demoqrafik aspektləri xarakterizə edən göstərijilər sistemi üzrə təyin olunan regional böhranlı vəziyyətlərin xəritələri tərtib olunmuŒdur. Bu baxımdan nəinki böhranlı vəziyyətlərin meydana çıxmasının regional aspektləri, el j  də strateji təyinatlı ehtiyatlar üzrə böhranlı areallar mükəmməl Œ kild   yr nilmiŒdir.

Bu kitabın iŒıq  z  görməsini bir çoxları qeyri – adi hadisə kimi nəzərdən keçirirlər. Lakin ötən ilin dekabr ayının 24-də REA İqtisadiyyat institutunda ke irilmiŒ və «İqtisadi təhlükəsizlik; istehsalat – maliyyə - banklar» monoqrafiyasının n Œrin  həsr olunmuŒ iqtisadi ijlasın gediŒatı buna iŒar  edir. REA akademiki L.İ.Abalkin, el j  də RF Təhlükəsizlik Œurasının, Federasiya Œurasının nümayəndələri, «EKO» v  «Təhlükəsizlik» d rgil rinin baŒ redaktorları, Maliyyə – bank tədqiqatları Mərkəzinin, REAİİ «Makroiqtisadiyyat və sosial bazar t s rr ffatının problemləri» kimi seksiyaları, RF Prezidenti n z nd  fəaliyyət göstərən dövlət Akademiyası mütəxəssisləri v  digər mütəxəssislər ijlasda  ıxıŒ edərək bu n Œrin vajibliyini qeyd etmiŒl r.

Kitabın vaxtlı – vaxtında iŒıq  z  görməsi RF Œurasının Sədri E.S.Stroyev t r f nd n yazılan  n s z  iŒar  edir. O  dal tli Œ kild  bunları qeyd edir. «...Jəmiyyət  c n vajib və maraqlı j hd problemlər dairəsini daha da mükəmməl Œ kl  salmaqdır. Bu milli iqtisadi ədəbiyyatda dərin və yeđan  t d-

qiqat olub, təhlükəsizliyin maliyyə – iqtisadi problemlərinin həlli üçün konkret tövsiyə rolunu oynayır».

V.V.Kotilko.
i.e.d. Beynəlxalq İnformatika
Akademiyasının müxbir üzvi.

AKTUAL PROBLEMLƏRİN TƏDQIQI

1998-ji ildə «İqtisadi təhlükəsizlik; istehsalat – maliyyə – banklar» kitabı işıq üzü görmüşdür. Bu elmi işi REAİİ vitse – prezidenti, görkəmli rus iqtisadçısı akademik Vyaçislav Sençaqovun rəhbərliyi altında 33 müəllif hazırlamışdır. Müəllif kollektivi dünyada şöhrət tapmış iqtisadçı alimlər ilə yanaşı gənc həmkarlardan ibarət olmuşdur.

Kitab 39 fəsildən 8 bölmədən ibarətdir. Bu müəlliflər tərəfindən işlənib hazırlanmış meyarlar, iqtisadi təhlükəsizliyin göstərijiləri və ilkin kəmiyyətləri mövqeyindən maliyyə və bank sistemlərinin inkişafı problemlərinin tədqiqatı sahəsində ilk elmi işlərdən biridir.

Burada iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətinin nəzəri məsələləri, onun təminatının strategiyası, iqtisadi aktivlərdən istifadə mexanizmləri, maliyyə sisteminin vəziyyəti və inkişaf tendensiyaları, qiymətli kağızlar bazarının maliyyə və valyuta seqmentlərinin qarşılıqlı fəaliyyəti və sabitliyi, onun təminatı meyarları mövqeyindən daxili və xarici borjun iqtisadi təhlükəsizliyə təsiri tədqiq olunur.

Bu kitabda həm şəxsiyyətin maraqları, həm də mürəkkəb milli maraqlar mövqeyindən iqtisadiyyatın transformasiyası yollarının təhlili istiqamətində daha bir addım atılır. Müəlliflər əsas suallara cavab tapmağa çalışırlar; rusiya iqtisadi sisteminin və onun tərkib hissələrinin şəxsiyyəti, jəmiyyəti və dövləti özünüməhdən və daxili böhrandan qorumaları üçün maliyyə və pul – kredit sistemlərində iqtisadiyyatın real sektordunda konstruksiyası neçə olmalıdır? Təkamül dəyişiklikləri vasitəsilə real şəkildə mövcud olan ziddiyyətləri neçə aradan qaldırmaq olar? Dünya iqtisadiyyatına qoşulmaq ilə isə Rusiyanın maraqlarını xarici təhlükədən müdafiə etməyə qadir olan rəqabət aparmaq qabiliyyətinə malik istehsalata və maliyyə – iqtisadi, eləcə də valyuta mexanizmlərinə istinad edərək beynəlxalq iqtisadi və maliyyə – bank institutları ilə neçə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaq mümkündür?

Bu elmi işdə gəlirli əmtəə istehsalının xeyrinə kapital axınının təmin etməyə borjlu olan maliyyə bazarının nəinki iqtisadiyyatın real sektoruna vəsait vermədiyi, eləcə də muzzdlu fəhlələrin, jəmiyyətin və dövlətin maraqları ilə hesablaşmayaraq gəlirini maksimallaşdıran müasir mülkiyyətçilərin və menejerlərin köməyi olmadan sonunju ehtiyatları da nə üçün tükətdliyi açıqlanmışdır. Bu baxımdan maliyyə bazarının yenidənqurma yolları, spekulyativ əməliyyatların miqyaslarının qanunveriji şəkildə məhdudlaşdırılması yolları təsvir edilmişdir.

Monoqrafiyada müəlliflər iqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasının müasir iqtisadi nəzəriyyənin bir hissəsi olduğunu əminliklə sübuta yetirmişdirlər. O predmetinə və səjiyyəvi tədqiqat metodlarına malikdir. Kitabda «iqtisadi təhlükəsizlik», «sabitlik» və «inkişaf» anlayışların qarşılıqlı əlaqəsi təhlil olunur. Elmi işdə ilk dəfə olaraq iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin kəmiyyətjə əsaslandırılması verilmişdir. Ölkənin regionları üzrə ilk növbədə isə sosial sahədə iqtisadi təhlükəsizlik üçün yaranan təhlükəli vəziyyətlərin təhlilinin proqramlı təminatının oricinal metodikasj təklif edilmişdir.

Pul – kredit siyasətinin və onun iqtisadi artımın bərpasına, yəni iqtisadi təhlükəsizliyin əsaslarının bərpasına yönəlməsi oxujuları analitik yanaşma üsulu ilə özünə jəlb etməlidir. Vəsaitlərin təbii dövrüyyəsi, iqtisadi təhlükəsizlik strategiyalarının realizəsi üçün pul vəsaitlərinin kifyaət olub – olmaması məsələsi kitabda «monetarizm yaxşıdır, yoxsa pisdir?» səviyyəsində pul vəsaitlərinə təsir göstərən amillərin tədqiqatı yolu ilə həll olunur. Bu amillərin arasında – işgüzar dövrüyyə, onun strukturu, qiymətlər, pul dövrüyyəsinin sürəti, RF Mərkəzi bankının ehtiyat tələbləri də mövjuddur.

Kölgədə qalan iqtisadiyyat, kapitalın Rusiyadan axını problemlərini müəlliflər siyasi – ideoloci sahəsindən konret tədqiqatlar sahəsinə keçirməyə çalışırlar. İqtisadiyyatın bir hissəsinin hüquqi məkandan və mexanizmlərdən getməsi səbəblərini ayıdanlaşdırmağa jəhd göstərirlər. Onların köməyi ilə kölgədə qalan dövrüyyəni ixtisara salmaq, rusiya kapitalını xarijdən gətirmək, onları sərmayələrə istiqamətləndirmək mümkündür.

Bu monoqrafiyanın meydana çıxmasını milli tətbiqi iqtisadiyyat elmində baş verən əhəmiyyətli hadisəyə şamil etmək mümkündür. Belə ki mahiyyət etibarilə bu və ya digər dərəcədə müəlliflərin toxunmadığı heç bir iqtisadi sahə yoxdur. İqtisadi artım problemləri və yanlış inteqrasiyanın, investisiya və innovasiyaların nəticələri, idarəetmə qərarlarının optimallaşdırılması və maliyyə bazarının sabitləşməsi vasitələri, daxili və xarici borjun artımı nəticələrinin təhlili, büdcə defisiti, pul – kredit siyasəti və milli valyutanın sabitləşməsi, kapital axını Rusiyanın müasir iqtisadi həyatının bəzi aspektləridir.

Müəlliflər iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsini təyin edən amillərdən biri olan regional problemlərə də böyük diqqət yetirmişlər. Regional hakimiyyəti üçün praktiki şəkildə faydalı regionda vəziyyətin təhlili metodları və regionda sosial – iqtisadi şəraitin qiymətləndirilməsi metodları da mövjudur.

Bizim rəyimizə əsasən kitabda müəyyən çatışmazlıqlar da mövjudur. Məsələn, ərzaq təhlükəsizliyi problemi ani şəkildə xatırlanaraq bu problemə ayrıca fəsil həsr olunmalıdır.

Bu monoqrafiya – indiki sosial – iqtisadi vəziyyətin təhlili istiqamətində atılan daha bir addımdır. O əhalinin daha geniş təbəqələrinə ölkənin haraya doğru hərəkət etdiyini, inkişaf yolunda hansı çətinliklərin meydana çıxacağını və növbəti əsrə qlobal proseslərdə layiqli yer tutan yüksək səviyyədə inkişaf etmiş və çiçəklənən iqtisadiyyata malik ölkə kimi daxil olmasına neçə maneəçilik törədəcəyini anlamağa əsas verir.

Sonunju qeyd. Bu kitab Rusiya təbii elmlər akademiyasının və REA iqtisadiyyat institununun maliyyə – bank tədqiqatları Mərkəzinin «Makroiqtisadiyyat və sosial bazar təsərrüfatı problemləri» seksiyası tərəfindən yerinə yetirilən elmi tədqiqatlar əsasında yazılmışdır. O REA və REAİİ kimi iki akademiyanın birliyinin əməli nəticəsi kimi çıxış edir.

*A.Q.Kim, İ.P.Merzlyakov,
iqtisadi elmlər namizədləri*

RUSIYANIN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİ

Müəlliflərin böyük kollektivi tərəfindən bir neçə il keçirilən oricinal layihələr əsasında Rusiya təbii elmlər akademiya-sının və REA iqtisadiyyat institununun maliyyə – bank tədqiqatları Mərkəzinin «Makroiqtisadiyyat və sosial bazar təsər-rüfatı problemləri» seksiyası tərəfindən iqtisadi ədəbiyyatda ilk dəfə müasir Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı-nın həddən artıq vacib və aktual, mürəkkəb problemlərinin dərinədən və çoxplanlı şəkildə təhlil olunduğu kitab yazılmış-dır. Bu kitabın ön sözünün müəllifinə Federasiya Şurasının sədri iqtisad elmlər doktoru E.S.Stroyevə onun həddən artıq aktual, ölkənin təhlükəsizliyinin maliyyə – iqtisadi prləblem-lərinin həlli üçün konkret tövsiyələrdən ibarət iqtisadi təhlü-kəsizlik üçün yaranan təhlükənin azaldılmasına dair konsepsiyanı tam əsaslar ilə qiymətləndirməyə ijjazə vermişdir.

Çox irihəjmlı, çoxplanlı monoqrafiya Rusiya iqtisadiyya-tının real sektorunda, onun maliyyə və pul – kredit sistemində baş verən iqtisadi islahatların gedişatında təzahür edən dəyi-şiklikləri hər tərəfli şəkildə xarakterizə edən böyük faktiki ma-teriala əsaslanır. Müəlliflər arqumentlərini və mühakimələrini rus və xarici statistikanın geniş məlumatlarının dərin iqtisadi təhlili ilə möhkəmləndirərək inandırıcı beynəlxalq müqayisələr aparmaqla iqtisadi islahatlar və layihələr haqqında maraqlı materiallar təqdim etməklə yanaşı oxujulara aparılan hesablamalar, çoxsaylı jədvəllər və qrafiklər əsasında tam sərbəst şəkildə müəyyən nətiyyəyə gəlmək, hadisələrə düzgün qiymət vermək üçün əlverişli şərait yaradırlar. Bu baxımdan kitaba xas olan jiddi və mürəkkəb iqtisadi, o jümslədən də maliyyə problemlərinin aydın izahını xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Bu onu nəinki mütəxəssislərin məhdud dairəsi, eləjə də ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı məsələləri, eləjə də dərin iqtisadi böhrandan və bazar münasibətlərinin inkişafı

şəraitində milli iqtisadiyyatın sabit yüksəlişindən çıxış yollarının axtarışı ilə maraqlanan bütün oxujular üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatı, onun maliyyə sisteminin sabitliyi, iqtisadiyyatın kriminallaşdırılmasının əks təsiri və onun kölgədə qalan sektorunun ixtisara düşməsi ilə əlaqədar külli miqdarda müxtəlif iqtisadi, maliyyə və sosial problemlərin əhatə olunması kitabın həjmini şərtləndirmişdir. O səkkiz bölmədən, 39 fəsildən ibarətdir. Bu bölmələr və fəsillərdə iqtisadiyyatın real sektorunda iqtisadi artım strategiyası ilə konsepsiyasının əsasları, ölkənin maliyyə sisteminin inkişaf tendensiyaları ilə vəziyyəti, pul – kredit siyasəti və milli bank sisteminin sabitliyi, iqtisadi təhlükəsizliyin regional aspektləri, iqtisadiyyatın kriminallaşdırılması və onun şəxsiyyətin, jəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinə təsiri, eləcə də Rusiyanın milli təhlükəsizliyin təminatı mövqeyindən dünya iqtisadiyyatındakı mövqeyi mükəmməl şəkildə nəzərdən keçirilmişdir.

Monoqrafiyada iqtisadi təhlükəsizlik kateqoriyasının müasir iqtisadi nəzəriyyənin vəjib və ayrılmaz elementi olması, səjiyyəvi tədqiqat metodlarına ehtiyaj duyması təsvir olunmuşdur.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin mahiyyəti kitabda «...daxili və xarici proseslərin əlverişsiz inkişaf şəraitində milli maraqların zəmanətli müdafiəsinin, siyasətin sosial istiqamətlərinin, kifayət qədər müdafiə potensialının təmin olunduğu hakimiyyət institutlarının və iqtisadiyyatın durumu kimi» şərh olunur. Bu da öz növbəsində «...nəinki milli maraqların müdafiəsi, eləcə də hakimiyyət təsisatlarının milli iqtisadiyyatın inkişafına dair milli maraqların müdafiəsi və realizəsi, jəmiyyətin sosial – siyasi sabitliyinin dəstəklənməsi mexanizmlərinin yaradılması» deməkdir.

Kitabda «iqtisadi təhlükəsizlik» və «sabitlik» anlayışlarının əlaqəsi və fərqli jəhətləri təhlil olunmuş, onların iqtisadiyyatın inkişafında rolu təyin edilmiş, iqtisadi təhlükəsizliyin

meyarları ilə göstərijiləri sistemi əsaslandırılmışdır. Bu zaman təhlükəsizlik «...xarji və daxili təhlükə, eləcə də çətin proqnozlaşdırılan amillərin təsiri şəraitində yaşama və inkişaf qabiliyyəti nöqtəyi – nəzərindən onun əlaqəlr sistemində obyektin vəziyyəti» kimi şərh olunaraq «...iqtisadiyyatın sabitliyi onun elementlərinin, sistemin daxilində şaquli, üfüqi və digər əlaqələrin möhkəmliyini və etibarlılığını, daxili və xarji gərinliyi saxlamaq qabiliyyətini» əks etdirir.

Daxili və xarji təhlükələrin dəqiq təsnifatı, həmçinin iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyətlərinin əsaslandırılması və təyin edilməsi monoqrafiya müəlliflərinin böyük xidmətidir. Onlara riayət olunmaması nəticəsində isə normal istehsalat prosesi pozular, bu da öz növbəsində ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində mənfi tendensiyaların meydana çıxmasına səbəb olur.

Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyinin indikatorlarının əsaslandırılmış ilkin kəmiyyətlərinin və onların faktiki göstərijilərinin müqayisə olunması ölkənin qüdrətli dövlət kimi rolunun itirilməsi haqqında şəhadətlik edir. Ölkənin istehsalat sahəsində iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən rolunun qorunması üçün müəlliflərin verdiyi qiymətə görə böyük yeddliyin ölkələri üzrə orta göstəriji üzrə 75%, hər adambaşına 50% və ÜDM orta dünya göstərijisinin 100% təşkil edərək ümumi daxili məhsulun müvafiq həjminə malikdir. Bu dövrdə Rusiya əhalinin hər adambaşına düşən ÜDM üzrə dünyada 45-ji yeri tutmuşdur.

1997 ji ildə onun faktiki xüsusi çəkisi sənaye istehsalında emal sənayesinin payının ilkin kəmiyyəti zamanı ölkədə jəmi 50%, Rusiyanın elmi tutumlu məhsulunun faktiki payı bu göstərijinin ilkin kəmiyyəti zamanı buraxılışın ümumi həjminin 2 – 2,5% səviyyəsində olur. Əsas istehsalat fondları fiziki və əxlaqi jəhətdən köhnələrək onun vəziyyəti qeyri – kafi olur. Burada təəjjüblü heç nə yoxdur. Belə ki 1992 – 1997 ji illərdə sərmayələrin həjmi 70% azalaraq ÜDM-də təqribən 15% təşkil

etmişdir. Bu zaman ÜDM-in 25%-i iqtisadi təhlükəsizliyin ilkin kəmiyyəti kimi çıxış edir.

İqtisadi islahatların tənəzzülə uğraması haqqında əhalinin həyat səviyyəsinin indikatorlarının faktiki kəmiyyətləri şəhadətlik edir; məsələn, 1997-ci ilin əvvəlində gəliri yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin payı 20%, insanın həyatının davamiyyəti – 65 il, əhalinin ən çox təminatlı təbəqəsinin 10% ilə ən az təminatlı əhalisinin 10% arasındakı fərq 13 dəfə təşkil etsə də əvvəlki onilliklərdə bu fərq jəmi 4 – 5 dəfəyə bərabər olmuşdur.

Maliyyə durumunun indikatorlarının bir çox ilkin kəmiyyətlərinin onların faktiki göstərijiləri ilə qarşılıqlı nisbəti o qədər də əlverişli deyildir; ÜDM faizlərində xarici borjun həjmi – 25%, nağd rublların həjminə dair nağd formada xarici valyutanın həjmi – 25%, ÜDM dair faizlərdə pul məbləği 50% təşkil edir. Bu rəqəmlər əhəmiyyətli, hətta pul dövrüyyəsinin həddən artıq dollarlaşdırılması, rusiya valyutasında iqtisadiyyatın jüzi sikkələşdirilməsi haqqında şəhadətlik edir. Bu müəssisələrin dövrüyyədə olan vasitələrinin qeyri-kafiliyi, müəssisələrin borjunun artımı, barteri, vergilərin ödənilməməsi ilə şərtləşdirilir. Ödəniş qabiliyyətinin böhranı istehsalatı gərginləşdirərək onun tənəzzülünə səbəb olur. Bu zaman monoqrafiyaya uyğun olaraq dövlət ölkədə əsas borjlu tərəf olur. Borjun hər bir rublu 4–5 rubl məbləğində ödənişlərin artımına səbəb olur. İqtisadi təhlükəsizliyin 27 indikatoru üzrə ilkin kəmiyyətlər işlənilib hazırlansalar da bu iş hələ də davam etdiriləjəkdir.

İqtisadiyyatın real sektorunda vəziyyətin təhlili müəllifləri əvvəllər gözdən yayınan istehsalatın tənəzzülünün ehtiyatlarından istifadənin effektivliyinin əhəmiyyətli şəkildə azalması və əlavə itkilər ilə müşayət olunması barədə arzuolunmaz nətiyyə gəlməyə təhrik etmişdir. İqtisadiyyat sahəsində əsas fondlara görə mövjud həjmin 40% və məşğulluğuna görə demək olar ki ¼ təşkil edən istifadə olunmayan böyük potensial təşəkkül tapmışdır. «1991–1996-cı illər ərzində maddi istehsal sahəsində

fondun verdiyi mənfəət iki dəfə azalaraq əməyin məhsuldarlığı $\frac{1}{3}$ dəfə ixtisara düşərək sənayedə güjün yüklənməsi 1990-cı ildə 83%, 1996-cı ildə isə 40 – 41% azalmışdır». Bunun nəticəsində 1992–1996-cı illərdə iqtisadiyyatın real sektorunun təmiz gəlirinin 30 – 40%-ə çatan itkilər qaçılmaz şəkildə daha da artmışdır.

Kitabda formalaşan istehsalat sahəsinin daxili potensialının tükəndiyini, yanacaq–enerji sahəsinə doğru yönələn istehsalat modelinin, büdcənin yanacaq–enerji ehtiyatlarının ixrəjəti nəticəsində əldə olunan gəlir sayəsində taraz vəziyyətə gələrək imkanlarını təmamilə tükətdiyini, Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı tapşırıqlarına cavab vermədiyini göstərən təhlilin nəticələri və çoxsaylı məlumatlar əksini tapmışdır. İqtisadiyyatın aqrar sektorunda xüsusilə ağır vəziyyət təşəkkül tapmışdır. İslahatların gedişatında isə istehsalat mexanizmi dağılaraq maddi və maliyyə ehtiyatları, əsas fondlar kifayət etmir. Bunun nəticəsində isə kənd təsərrüfatı məhsullarının buraxılışının ixtisara düşmüş həjmi əhalinin əsas qida məhsullarına olan minimal fizioloji tələbatını çətinliklə ödəyir. Müəlliflər əhalinin istehlakının artıq sağlamlıq üçün təhlükəli olan həddə yaxınlaşdığını ürək ağrısı ilə qeyd edirlər. Həqiqətən də əgər 1990-cı ildə ölkə əhalisi gün ərzində hər adambaşına 48 qram heyvan zülalı istifadə edirdisə o zaman 1996-cı ildə jəmi 32 qram işləmişdir. Bu zaman heyvani zülalın gündəlik istehlakı əhalinin yarısında 29 qrama çatacaq jüzi gəlirli 15 milyon nəfərdə isə fizioloji minimuma qədər azalaraq fiziki və əqli inkişafın yubanmasına, orqanizmin xəstəliklərə qarşı müqavimətinin zəifləməsinə səbəb olur. 1996-cı ildə 1990-cı il ilə müqayisədə əhalinin hər adambaşına illik istehlakı azalaraq ət və ət məhsulları 29%, balıq və balıq məhsulları 40%, süd və süd məhsulları 38%, yumurta 26%, meyvə və çiyələk 24%, tərəvəz və bostan bitkiləri isə 14% təşkil etmişdir.

Milli iqtisadiyyatın vəjib qida məhsullarının idxalından asılılığı həddən artıq artaraq bunun nəticəsində Rusiya faktiki

olaraq ərzaq müstəqilliyini itirmişdir; 1997-ji ildə idxalat mallarının payı ilkin kəmiyyətlərin təzahürü zamanı 20–25%, təşkil etmiş, istehlakın ümumi həjmində idxalatın payı isə ət və ət məhsulları üzrə 34%, balıq və balıq məhsulları üzrə 50%, şəkər üzrə 73%, bitki yağlarına üzrə 42%-ə bərabər olaraq Moskva və Sankt – Peterburqda idxalat mallarının bir çox növləri üçün 80%-ə çatmışdır. Bu indiki dövrdə neqativ vəziyyət olub daha da yumşalaraq milli məhsulların istehlakının artımına şərait yaratmışdır. Lakin o hələ də ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təminatı tələblərindən çox uzaqdır.

Dezintegrasiya prosesləri ölkənin ərazisində qeyri–bərabər şəkildə baş verərək Rusiyanın şimal rayonlarına daha çox toxunaraq sənaye istehsalının tənəzzülünə gətirib çıxarmışdır.

Kitabda düşünülməmiş islahatların Rusiya elmində dağdığı şəkildə əksini tapdığı təsvir olunmuşdur. 1996-ji ildə elmin maliyyələşdirilməsinə bütün mənbələrdən ÜDM-in yalnız 0,73% ayrılmışdır. Belə ki dünya təjribəsinə müvafiq olaraq elmi – texniki potensialın məhvinin qarşısının alınması üçün bu göstərijinin ilkin kəmiyyəti ÜDM-in 1%-dən az olmayaraq Yaponiyada ÜDM-in 3%, Almaniya da – 2,8%, ABŞ – 2,75%, Fransada isə – 2,4%-i təşkil edir.

Kitabda ölkənin təşəkkül tapan maliyyə və kredit–pul sisteminin qiymətləndirilməsinə, maliyyə bazarının yeni yenedənqurma istiqamətlirinin təyin olunmasına, rusiya və beynəlxalq maliyyə bazarlarının əsas göstərijilərinin qarşılıqlı əlaqəsinin təhlilinə böyük diqqət ayrılır. Kitabın bu bölmələrində iqtisadiyyatın inkişafına və vəziyyətinə aid olan bölmədə olduğu kimi oxuju ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə və iqtisadi artımın bərpasına yönəlmiş bir çox konkret elmi baxımdan əsaslandırılmış tövsiyələr ilə qarşılaşır. Bu kölgədə qalan iqtisadiyyatın məhdudlaşdırılması məsələlərinə də şamil olunur. Onların ÜDM payı 40%-i ötüb keçir. Burada 30 milyon insanın məşğulluğu zamanı ölkənin iqtisadi baxımdan fəal əhalisi nəzərdə tutularaq qeyri – qanuni sektorun qərb ölkələrin ÜDM-də payı 5 – 10% təşkil

edir. Müəlliflər Rusiyanın kölgədə qalan iqtisadiyyatında miqyasların kəskin şəkildə artımında təyinediji rolu iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsində yol verilən səhvlər və açıq – aydın hesablamalar oynayaraq onları dəqiq şəkildə işarə edirlər. Burada onlar işarə olunan halları əsas kütləvi forsach özəlləşmə, qiymətlərin liberallaşması, xarici ticarətin inhisarından ani imtina və iqtisadiyyatın xarici aləmə açılışı, uğursuz pul – kredit siyasəti, istehsalatın vergilər ilə boğulması şəklində ayırır. Müəlliflər kölgədə qalan iqtisadiyyat ilə mübarizənin gücləndirilməsi üçün altı əsas tədbirləri təklif edərək dövlət və inzibati tədbirlərin işlənilib hazırlanması zamanı dövlətin rolunun gücləndirilməsi zərurətini qeyd edirlər. Bu tədbirlərə vergi reciminin tətbiqi, yeni iqtisadi – hüquqi aktlarda kapitalın məhdudlaşdırılması, əhalinin maliyyə fırladığından təsirli müdafiə tədbirlərinin realizəsi, istehsalat sahəsində maliyyələşdirilən kölgədə qalan pul vəsaitlərinin müəyyən şəraitdə qanuniləşdirilməsi şamil olunur.

Monoqrafiyada milli təhlükəsizliyin təminatı meyarları mövqeyindən iqtisadi sabitləşməyə istiqamətlənmiş pul–kredit siyasətinin həyata keçirilməsi təklif olunmuşdur. Təklif olunan jüzi effektivliyə malik «pul vəsaitinin məhdudlaşması–nisbi büdjə defisitinin azalması–tələbatın ixtisara salınması–inflyasiyanın azalması» sxemini «kapitalın toplanması–tələbatın genişlənməsi–istehsalatın və məşğulluğun artımı–büdjə gəlirlərinin artımı–büdjə defisitinin ixtisara salınması–inflyasiyanın azalması» prinsipi üzrə həyata keçirilən siyasət ilə əvəz olunması tövsiyə edilir.

İnqilaba qədərki Rusiyada maliyyə – iqtisadi siyasətin tarixi ilə maraqlanan oxujular bir neçə yüzillikləri əhatə edən dövr ərzində onun dərin təhlili ilə tanış olaraq bu dövr ərzində müxtəlif maliyyə nazirləri müəyyən dəyişiklikləri həyata keçirirdilər.

Çox güman ki bu jür oricinal, hərtərəfli və irihəjmlı kitabda da bəzi nöqsanlar gözdən yayınmır. Belə ki, bu gün Rusiyada aylıq məvajib üzrə borjların və qeyri – ödənişlərin pul

vəsaitlərini artırmadan ləğv etməyin mümkün olması haqqında fərziyyə bir qədər leallıqdan uzaqdır. Bu yalnız əmtəə malı ilə pul vəsaitlərinin müvafiqliyi, eləcə də aylıq məvajibin mütəmədiliyi sayəsində bu günkü problemləri və ən əsası isə ÜDM artımını həll etmək mümkündür». Bu jür nöqsanlar daha azdır.

Rusiyanın iqtisadiyyat elminin monoqrafiyalar ilə zənginliyini əminliklə bəyan etmək mümkündür. İslahatların gedişatında əldə olunmuş nəticələr dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təminatına şamil edilən iqtisadiyyatın müstəsna vəjib və aktual sahəsində qeydə alınır.

Aleksandr Spektor–yaradıcı elmlər və təlimlər Akademiyasının həqiqi üzvi, texniki elmlər namizədi.

**İQTİSADİYYATIN ÜMUMİ PROBLEMLƏR ÜZRƏ
YENİLİYİN İJMALI
«KİTAB VASİTƏSİLƏ BAZARA DOĞRU YOL»
KİMİ**

... Rusiya Təbii Elmlər Akademiyasının və REA İqtisadiyyat İnstitutunun Maliyyə – bank tədqiqatları Mərkəzinin əməkdaşları, Təhlükəsizlik Şurası aparatı, onun elmi Şurası və «Makroiqtisadiyyat və sosial bazar təsərrüfatı problemləri» seksiyasının üzvləri tərəfindən yazılan bu kitab əsaslandırılmış və məntiqi əhəmiyyət kəsb edir.

Müəlliflər kollektivinin ilk əsəri 1996-ji ildə kiçik tiraqla REA İqtisadiyyat İnstitutunun nəşriyyatında «İqtisadi təhlükəsizlik. Maliyyə. Banklar» adı altında monoqrafiya şəklində nəşr olunmuşdur. İki ildən sonra kollektivin «İqtisadi təhlükəsizlik. İstehsalat. Maliyyə. Banklar» adlı daha bir tədqiqat nəticələri dərc edilmişdir.

Kitaba yazılan ön sözdə RF Federasiya Şurasının sədri, iqtisadi elmlər doktoru E.S.Stroyev yazır; «Kitabın müəlliflərinin kollektiv əməyi – nəinki jəmiyyət üçün maraqlı problemlər dairəsini çəkmək və mükəmmələşdirmək jəhdi, eləcə də iqtisadi ədəbiyyatda yeğənə tədqiqat olub, təhlükəsizliyin maliyyə – iqtisadi problemlərinin həlli üçün konkret tövsiyələr təqdim edir».

Kitab elmi və işgüzar dairələr tərəfindən razılıqla qarşılanaraq «Nezavisimaa qazeta» onu Ağ vevin məmurlarının məsəuətsü kitabı adlandırmışdır.

Budur nəhayət ki 2000-ji ildə V.K.Sençaqovun rəhbərliyi altında RF iqtisadi təhlükəsizlik problemlərini tədqiq edən alimlər kollektivinin üçüncü kitabı işıq üzü gördü. O REA İqtisadiyyat intitutu tərəfindən «Rusiyanın iqtisadi təhlükəsizliyi» adlandırılmış və onun həjmi 440 səhifədən ibarət olaraq 700 nüsxədə buraxılmışdır.

Yeni elmi işdə müxtəlif sahələrdə; real iqtisadiyyatda, sosial sahədə, elmi–texniki tərəqqidə, maliyyə və kredit sahəsində təzahür edən iqtisadi təhlükəsizliyin bütün aspektləri təhlilə məruz qalmışdır. Bu elmi işdə əsas və ümdə məsələ kimi 1998–1999-ju illərdə Rusiya Federasiyasının iqtisadi təhlükəsizliyi üçün yaranmış təhlükələrin dəyişilməsi xarakterini təhlil etmək tapşırığı irəli sürülmüşdür. Xüsusilə də avqust maliyyə böhranından sonra 1999-ju ildə təzahür edən bəzi pozitiv tendensiyaların nə qədər sabit və uzunmüddətli olduğunu qiymətləndirmək, 2000–2001-ji illərdə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi üçün yaranmış təhlükənin xülasəsini vermək zəruridir.

Bu kitabda nəzərdən keçirilən tədqiqatların nəticələri aprobasiya keçərək məruzənin hazırlanması zamanı RF İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən istifadə olunaraq ölkə rəhbərliyinə Rusiya Federasiyasının iqtisadi təhlükəsizliyinin dövlət strategiyasının realizəsinin gedişatı haqqında məruzə təqdim edilmişdir. Tədqiqatların nəzəri və metodoloji nəticələrindən İqtisadiyyat institutunun nəticələrinin, Federal büdcənin layihələrinin və RF sosial – iqtisadi inkişaf proqnozlarının hazırlanması zamanı istifadə olunur.

İlkin kəmiyyətləri müəyyən etməyə ijasə verən iqtisadiyyatın vəziyyət göstərijilərinin siyahısı ilə yanaşı kitabda 1991–1999-ju illər ərzində ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif göstərijilərini xarakterizə edən çoxsaylı tədqiqatlar əksini tapır.

Yaradığı kollektiv dövlətin iqtisadi siyasətinin orta və uzun müddətli perspektivlər baxımından formalaşması zamanı ölkənin milli maraqlarının qeydiyyatı metodologiyasını işləyib hazırlamağı nəzərdə tutur.

V.M. Lukaşevski.

REA İNİON sahibkarlığın və bank fəaliyyətinin informasiya təminatı Mərkəzinin rəhbəri, iqtisadi elmləri namizədi.

MÜNDƏRİJAT

GİRİŞ	3
Fəsil 1. İqtisadi təhlükəsizlik - milli təhlükəsizliyin əsası kimi	6
1.1. Dövlətin milli gücü və təhlükəsizliyi.....	7
1.2. Geosiyasi strategiya və iqtisadi təhlükəsizlik....	15
1.3. Geosiyasi dövlət kimi çıxış edən Rusiyanın statusunda rast gəlinən narazılıqlar.....	19
1.4. Qloballaşma: Rusiyanın mövqeyi.....	25
Fəsil 2. Rusiya iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyəti, açıqlığı və təhlükəsizliyi	41
2.1. Təhlükəsizlik və sabitlik.....	42
2.2. Bazarın ziddiyyətləri və strateji planlaşdırma...	45
2.3. İqtisadiyyatın açıqlıq həddi.....	58
2.4. Rusiyanın ümumdünya ticarət təşkilatına (ÜTT) daxil olunmasının qiymətləndirilməsi.....	67
Fəsil 3. İqtisadi təhlükəsizliyin indikativ sistemi	73
3.1. İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti və növləri....	74
3.2. Sistemin strukturu.....	78
3.3. Daxili və xarici təhlükələr, eləcə də onların 2001-2003-jü ildə qiymətləndirilməsi.....	84
3.4. Əsas indikatorların qarşılıqlı fəaliyyəti.....	88
3.5. İndikatorların ilkin əhəmiyyəti və onların əsaslandırılması.....	93

3.6. 2002-ji ildə ölkənin iqtisadi təhlükəsizlik mövqeyindən federal büdjenin layihələri və proqnozunun əsas göstərijilərinin qiymtləndirilməsi.....	103
3.7. Regional aspektlər.....	109
ƏLAVƏLƏR.....	121
NƏTİJƏ.....	132
KİTABA DAIİR RƏYLƏR	
«İqtisadi təhlükəsizlik: istehsalat-maliyyə-banklar». V.K.Senqaçovun redaktəsi altında.....	135

Sençaqov Vəçeslav Konstantinoviç
ГКНОМІЧЕСКАӘ БЕЗОПАСНОСТЃ: геополитика,
глобализаüиә, самосохранение и развитие
(kniqa çetvertәә)

Çapa imzalanıb 19. 02. 2007. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həjmi 10 ç.v. Sifariş 05. Sayı 500.

" İqtisad Universiteti " nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyät küçəsi, 6

Qrant layihəsi əsasında qeyri-kommersiya xarakterli nəşr.